

? Carton

Theodore
Besterman

P S.

135

RAPH. FABRETTI
GASPARIS . F. VRBINATIS
DE AQVIS
ET
AQVAEDVCTIBVS
VETERIS ROMAE
DISSERTATIONES . TRES

R O M A E
Typis Ioannis Baptiſtæ Buſsotti . MDCLXXX.
SVPERIORVM PERMISSV.

Imprimatur, si videbitur Reuerendiss. P.Mag.Sac.Pal.Apost.

I.de Angelis Arch. Vrb.Vicesg.

Imprimatur.

Fr.Raymundus Capisuccus Sac.Pal.Apost. Mag. Ord.Præd.

DE · AQVIS ET AQVAEDVCTIBVS VETERIS · ROMAE

DISSERTATIO . I

IOANNI . LVCIO . TRAGVRIENSI
VIRO . ILLVSTRI
RAPHAEL . FABRETTVS
GASPARIS . F. VRBINAS
FELICITATEM

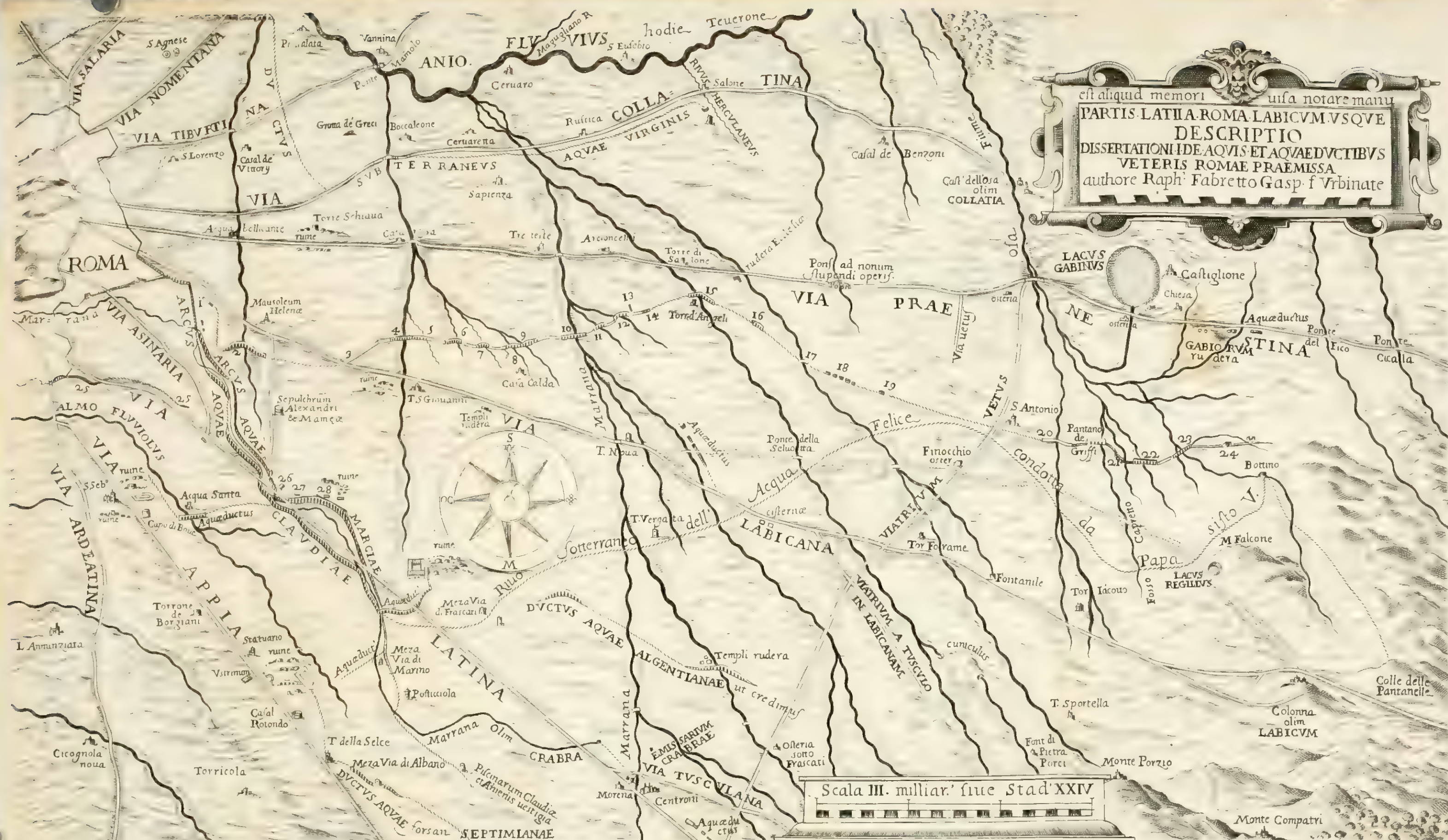
ECIT studium in me Tuum, ne omnino displicerent mihi ea, quæ diebus superioribus de Aquis, circa Anienem à me obseruatis, ad Te scripseram: dum,& Tuo,& amicorum Tuorum nomine, (quos plurimos, eosdemque eruditissimos habes) ijs laudibus diligentiam meam affecisti, vt iam indè alacriorem me sentiam ad propositum de hâc materiâ examen prosequendum: quod iam exequutus fuissem, nî cælestium aquarum copia Aquariæ huic

meæ prouinciæ aduersam se se exhibuisset. Non
tamen omnino me cessasse putes: nam, etsi ad lon-
gè sepositos fontes Marciæ, & Claudiæ iterum ac-
cedere, & certiori coniecturâ cogitationem mihi
obortam prosequi non valuerim; non inutiliter for-
* san, in proximiori Aquæ istius, quam* Felicem à suo
1 ante Pontificatum nomine Sixtus perducens vocauit,
olim quoque (vt audies) alio quamuis itinere Ro-
mam delatæ, me versatum Tibi ostendam.

Primò enim certum in ordinem digessi, & ad
vnum eundemque Aquæductum pertinere deprehen-
di, omne opus, tam arcuatum, quàm substructio-
nis supra terram, quod plures Valles circa Viam La-
bicanam, & postremò ipsam inter Gabinum, &
* Regillum Lacum planitiem, * in cuius supremâ parte
2 ad meridiem, huius Aquæ riuus, nec non Osæ
Fluuij fontes emergunt, occupare inueni: quod iam
mihi, adhuc de hâc re incredulo, pluribus missis
ac receptis epistolis dum Vrbini essem, inculcauerat
* Hadrianus * Auzout Rothomagensis, vir emunctæ
3 naris, & non minus rerum naturæ, quàm antiqui-
tatum sagacissimus perscrutator: similis enim vbique
structura, riuique latitudo, atque altitudo, aliter du-
bitari non sinunt. Accipe igitur annexam in Chartâ
Topographicâ totius Ductus seriem.

Explicatio Chartæ Topographicæ, Ductum Aquæ Alexandrinæ continentis.

1 *Vltima Romam versùs substructio huius Aquæductus in Vineâ Chartusianorum*

est aliquid memori uisa notare manu
PARTIS LATII A ROMA LABICVM VSQVE
DESCRIPTIO
DISSERTATIONI I DE AQVIS ET AQVAEDVCTIBVS
VETERIS ROMAE PRAEMISSA
authore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinate
Scala III. milliar. siue Stad. XXIV
ROMA
ANIO. FLVVIUS hodie Teuerone
VIA SALARIA
VIA NOMENTANA
VIA TIBVRTINA
VIA COLLATINA
VIA PRAENESTINA
VIA LABICANA
VIA LATINA
VIA APPIA
VIA ARDEATINA
VIA ASINARIA
VIA TVSCVLANA
VIA VETVS
ARCVS AQVAE CLAVDIAE
ARCVS AQVAE MARCIAE
DVCTVS SVBTERRANEVS AQVAE VIRGINIS
RIVVS HERCVLANEVS
DVCTVS AQVAE ALGENTIANAE ut credimus
DVCTVS AQVAE forsan SEPTIMIANAE
VIATRIVM A TVSCVLO IN LABICANAM
EMISSARIVM CRABRAE
Marrana Olim CRABRA
ALMO FLVVIOLVS
Acqua Felice condotta da Papa sisto V.
Riuo Sotterraneo dell' Acqua
LACVS GABINVS
LACVS REGILLVS
GABIORVM rudera
Colonna olim LABICVM
Casal dell'osa olim COLLATIA
Pons ad nonum stupendi operis.
Mausoleum Helenæ
Sepulchrum Alexandri & Mamææ
S. Agnese
S. Lorenzo
Casal de Vittory
Grotta de' Greci
Boccaleone
Ceruaro
Ceruaretta
Rustica
Salone
Sapienza
Torre Schiaua
Acqua bellicante
Tre teste
Torre di Salone
Tor d'Angeli
Casa Calda
T. S. Giouanni
Templi rudera
T. Noua
Ponte della Seluotta
Finocchio
S. Antonio
Pantano de Griffi
Bottino
Castiglione
Chiesa
osteria
Ponte del Fico
Ponte Cicalla
Casal de Benzoni
Fiume
Acqua Santa
Capo di Boue
Aquæductus
T. Vergata
cisternæ
Tor Forame
Fontanile
Tor Iacouo
M. Falcone
Fosso
Meza Via di Frascati
Meza Via di Marino
Posticciola
Torrone de Borziani
Statuario
Casal Rotondo
I. Annunziata
Cicognola noua
Torricola
T. della Selce
Meza Via di Albano
Piscinarum Claudiæ et Anienis uestigia
Templi rudera
cuniculus
T. Sportella
Font di Pietra Porci
Monte Porzio
Monte Compatri
Colle delle Pantanelle
Osteria sotto Frascati
Morena
Centroni
Aquæductus
Marrana
ruine
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28

VIA SALARIA
S. Agnese
VIA NOMENTANA
Vannina
Ponte Mamolo
ANIO.
Ceruaro
DVCTVS
VIA TIBVRTINA
Grotta de' Greci
Boccaleone
Ceruaretta
S. Lorenzo
Casal de Vittorij
SVBTERRANEVS
VIA
Sapienza
Torre Schiaua
Acqua bollicante
ruine
ROMA
Mausoleum Helenæ
Marrana
VIA ASINARIA
ARCVS
ARCVS
AQVAE
AQVAE
ruine
T. S. Giouanni
Sepulchrum Alexandri & Mameæ
Templi rudera
ALMO FLVVIOLVS
VIA
VIA
ruine
S. Seb.
Acqua Santa
ruine
Capo di Boue
Aquæductus
CLAVDIAE
MARCIAE
ruine
VIA ARDEATINA
APPIA
Aquæduc.
Meza Via di Frascati
Rillo
LATINA
Torrone de Borgiani
L'Annunziata
Statuario
ruine
Aquæduct.
Meza Via di Marino
Vstrinum
Posticciola
Casal Rotondo
Marrana Olim
T. della Selce
Cicognola noua
Meza Via di Albano
Torricola
DVCTVS AQVAE forsan SEPTIMIAN
S
OC
M

2 *Arcus LII. in Valle* d'Acqua Bollicante
3 *Subſtructio poſt interſectionem Viæ Labicanæ*
4 *Arcus LXXXXII. omnium altiſſimi in Valle di* Caſa Roſſa
5 *Arcus VII. modicæ altitudinis in Valliculâ ſequenti*
6 *Arcus XXIII. in aliâ*
7 *Arcus XVIII. in aliâ*
8 *Aquæductus ex principali ſiniſtrorsum deriuatus ſub* Caſa Calda
9 *Arcus CII, qui duas ſucceſſiuas Valles occupant*
10 *Arcus XXVIII. in Valle* della Marrana
11 *Arcus XXII. in ſequenti Valle, in gyrum diſpoſiti*
12 *Arcus L. pariter in gyrum*
13 *Aquæductus ex principali dextrorsum deriuatus*
14 *Arcus vnicus in medio ſubſtructionis paſſ. xij*
15 *Arcus XXVIII. ſub* Caſale di Tor d'Angeli, *Viæ Prænestinæ propiores*
16 *Arcus IIII. humiliores, & ferè obruti*
17 *Arcus vnicus ex craſſis Gabinis lapidibus ſuper hoc riuo*
18 *Putei V, & indicia aliorum III. ſeparatim deſcripti*
19 *Alius, antedictis ſimilis*
20 *Noua emerſio ſubſtructionis poſt longum riuum ſubterraneum, ſub* Caſale di S.Antonio
21 *Arcus LXVII. poſt Stabulum, vulgò* Procoio di Pantano
22 *Arcus LXII. in mediâ planitie*
23 *Arcus XLV. primi huius Aquæductus*
24 *Piſcina Limaria, ſeparatim deſcripta*
25 *Veſtigia Ductus, Anienis Veteris (vt credimus) portionem deferentis*
26 *Rudera Templi ad IV. Lap. Viæ Latinæ, Fortunæ forsan Muliebris*
27 *Piſcina (vt credimus) Aquæ Marciæ*
28 *Aliæ, Aquarum Iuliæ, & Tepulæ.*

Neque ex ſuperuacuo nos laboraſſe putes, eò quia Regionis iſtius iam pridem * *certam, & quàm exa-* * 4

ctiſ-

ctissimam, & vnà strictioris Latij Topographiam, non tam calamo, quàm proprijs pedibus dimensam, delineatamque P. Athanas. Kirch. exhibuerit, vt in suo Latio par. 2. cap. 4. fol. 70. profitetur: nam, vt verum fatear, Tabula illa miseris modis deprauata est; siue quia, vir summus, & in geometricis consummatissimus *ab incorporeis rebus, solâque intelligentiâ percipiendis, ad ista sensilia, quæ multum, & illiberale requirunt otium, respicere, indignum putauit*, vt ex Platone Plutarch. in vitâ Marcelli tradidit; siue quia Operarum incuriâ proditus fuit, ita vt omnia susque deque iacentia, & veluti casu quodam proiecta videantur. Inter quæ, ad rem nostram, (nam cætera libens, volensque prætermitto) in ipso loco prope Oppidum Columnæ, vnde hæc Aqua deriuatur, * Virginis origo esse dicitur, cuius fontes decem circiter milliarijs hinc absunt, ad Viam scilicet Collatinam, & octauo ab Vrbe lapide ex Frontino; ac prope Anienem Fluuium, in eâ Tabulâ nusquam extantem.

Antequam autem ad pleniorem descriptionem, vltra ea, quæ in Chartâ generatim adnotantur accedam: subit mirari rerum humanarum vicissitudinem, & factorum quantumuis egregiorum obliuionem imminentem, cùm præter ætatis damna, quæ præ structuræ firmitate perpeti hunc Aquæductum vix potuisse, quis sibi persuaserit; vnà cum rei vsu nomen ipsum authoris interciderit. Vt proinde, veriùs nescio, an elegantiùs, applicetur Poëtæ nostratis epiphonema,

Così

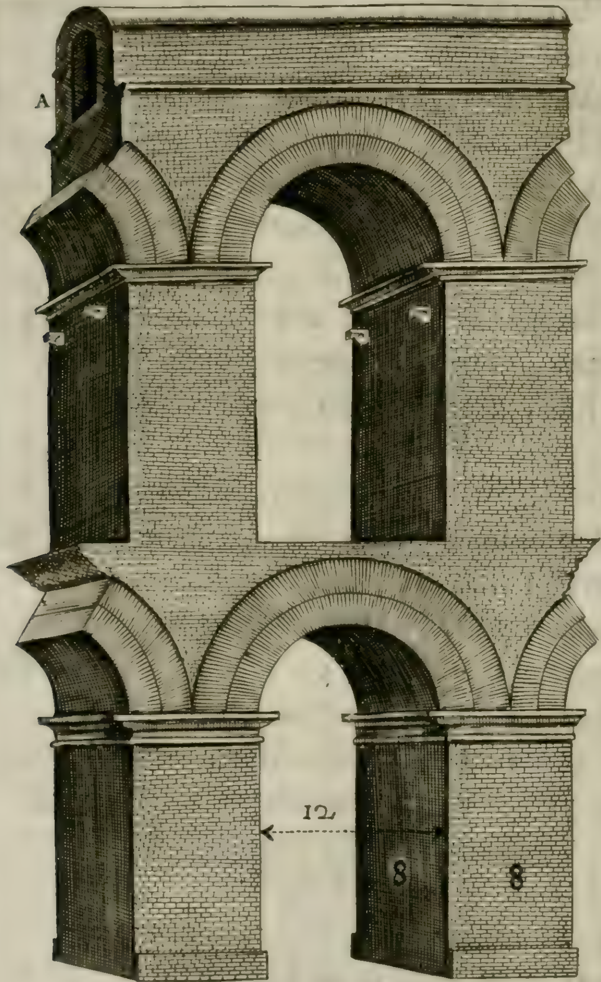
Così, se bene vn tempo, al Tempo guerra
Fanno l'opre famose, à passo lento
E l'opre, e i nomi insieme il Tempo atterra.

Et quidem ingentes eiusmodi in publicum bonum extructæ moles, non eandem àc pyramides otiosæ sortem merebantur; ritè enim in illis, *iustissimoque casu obliteratos fuisse tantæ vanitatis authores* exclamat Plin. hist. lib. xxxvj. cap. xij, sed indignè prorsus fama egregij, & vtilissimi operis culpâ temporis, & silentio Scriptorum euanuit. Demus tamen, Conditoris nomen fuisse obliuioni per aliquot hucusque sæcula traditum; at nequaquam de hoc opere dici potest, illud solo penitus procubuisse; nam in ipsis ruinis, ac parietinis, tantum est adhuc, quod veluti attoniti contemplemur, vt quemadmodum Tempori rerum edaci tandiu restiterunt, ita perpetuam quandam durationem, & seræ posteritatis admirationem polliceantur.

* Opus ipsum vndique lateritium apparet, expolitâ laterum facie, & exactè ad lineam dispositis ordinibus. Pilæ quadratæ viij. pedum crassitiem implent. Distantia pilarum, siue arcuum apertura, est vbique ped. xij, præterquam in vltimâ Valle versùs fontes, vbi x. ac semis; vnicâ vbi demissiores, duplici verò in altioribus laterum bipedalium serie efformati. Quò verò maior operi soliditas accederet, eminentiores ex istis arcubus fornicem alium inferiùs curuatum habent, quo pilæ inter se colligentur, nèue immenso hiatu fatiscant. Specus mensuram, retractiones, ornamenta, mutulos, ac cætera minu-

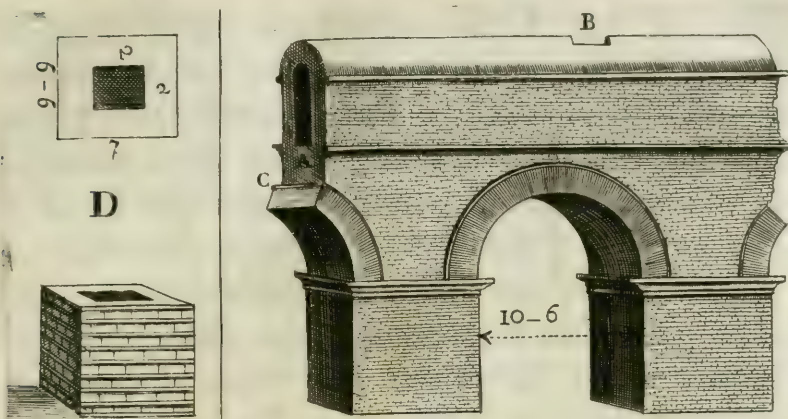
* 6

minutiora, binæ quas adiungimus delineationes meliùs exhibebunt: quarum ea quæ prior eſt, opus Vrbi propinquius; ſecunda, arcus in vltimâ, & vliginosâ Valle, dictâ *di Pantano* repræſentat;

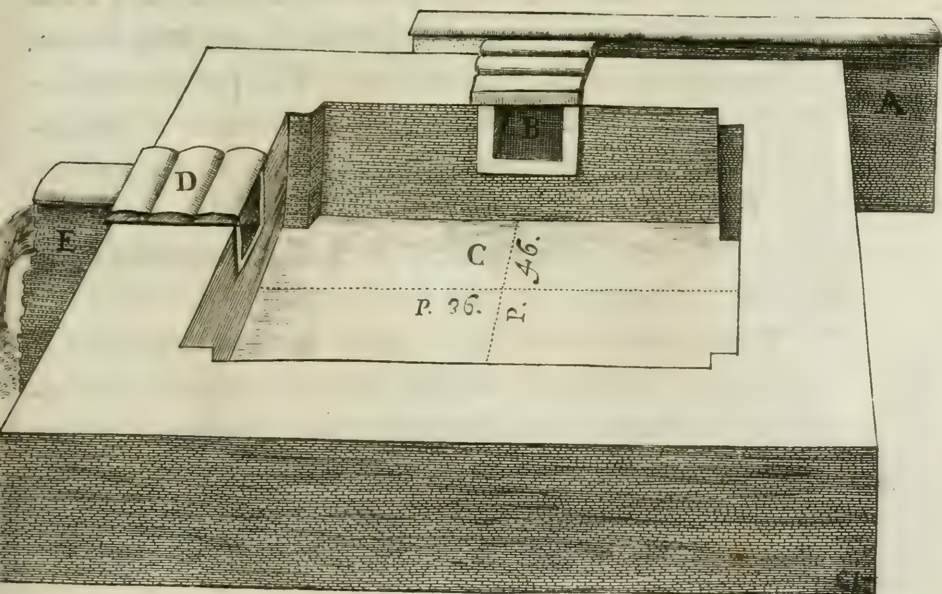
A *Specus, latus ped. ij. & ſemis, altus vſque ad curuaturam fornicis ped. iv. & ſemis. Fornix ipſe ped. i. vnc. iv. Latera hinc indè craſsa ped. ij. vnc. iij*

A *Spe-*

A *Specus, latus ped.ij.unc.viij. Latera eiusdem crassitiei*
B *Spiramina varijs interuallis distributa, patent in quad.p.ij.*
C *Supercilium lateritium circa lateres arcuum (& sem.*
D *Forma Puteorum ad terræ egestionem, & spiramentum Aquæ super Ductu excauatorum, foraminibus lateralibus ad scansionem dispositis*
Opus eorum ex topho, & latere alternatim compositum est. *

quibus tertiam, *Piscinam Limariam num. 24. adie- 7

cimus, in quá Aqua excipiebatur, & quaſi reſpirante riui curſu, limum deponebat, (quod erat præcipuum Piſcinæ munus ex Front.num.26.) Ex Ductu enim ſuperno A, Aqua per oſtium B in lacum C ingrediens, ibique depurata, rurſus per D in E ſe exonerans, Romam versùs iter continuabat.

Vetus ex eiſdem rei ſtatus oculis ſubiectus eſt, hodie plurimùm immutatus, quà diſturbatis, quà refectis arcubus, & quidem non vno tempore: * ali-
8 cubi enim lateritio munimento fornices ſuffultos, pilaſque circumplexas videas; alibi (& id pluribus in locis) rudi topho ſuffarcinatas refectiones, vnde artis ignorantia, & curtæ reſtaurantium vires, animique ſe produnt. Quæ verò Ductus pars Vrbi proximior erat, adeò incurſionum, & vaſtationum damna ſenſit, vt appareat, primam ſubſtructionem, primoſque arcus ad dextram Viæ Labicanæ occurrentes ad num. 1. & 2, à ſolo fuiſſe refectos; nihil enim in illo opere, quod elegantiam, aut menſuram reſidui ſapiat, reliquum manet. Eſt quoque notan-
*9 dus, recens, ſiue vſus, ſiue abuſus huiuſce Aquæductus, vbi ſuper eiſdem arcubus num. 2. nullo ſpecu, ſed riuo in ruderibus excauato, hodie contrario curſu, Aquæ Crabræ portio fertur, & orientem versùs deducitur,

Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas.

Arguit itaque diutiſſimè hanc Formam permanſiſſe, tam varietas dictarum reſtaurationum, * quàm
*10 cruſtæ vix credibilis craſſities, nedum in ipſo riuo penè obſtructo, & ſæpius ad dodrantis intercapedi-

nem

nem reſtricto; ſed ad latera exteriora ipſius Ductus, vbi humor ex eodem exſudans, in ingentes moles, quæ vehem fœni onuſtam imitantur, coaluiſſe videmus. Quod malum cum aquis Tiburtinæ regionis commune habuit: nam, & ipſa Marcia,

Quæ tam candida, tam ſerena lucet,
Vt nullas ibi ſuſpiceris vndas,
Et credas, vacuum nitere Lygdon,

vt de eâ Martial. lib.vj. epig. xlij. cecinit; *Deûmque* vt ait Plinius, *munere Vrbi tributa*, in cruſtam longè hâc, de quâ loquimur, ſpiſſiorem, magiſque compactam induruit: hæc namque obſcurior, & turbidior, ſed æquè rarior, ac fragilior exiſtit.

Quæ autem ratio impulerit Architectum, * vt *
contemptâ rectâ viâ, quæ etiam vti altior minoris 11
operis arcuati indigebat, per demiſſiora, & concaua loca Aquam ducere inſtituerit, diu multùmque me latuit: ita vt ob tantam Ductus obliquitatem, ex angulo ad Præneſtinam Viam ad num. 26, rectà Tibur, quod ibi reſpicit, petere iudicauerim; donec tandem ex ſæpius locorum iteratâ inſpectione, & amici monitu, vt dixi, reliquo operis reperto, cauſſam rei inueniſſe, & prouidentiam illorum temporum exſoluere poſſe putaui. Credo etenim, ſoli firmitatem, quamuis per longioris itineris anfractus, fuiſſe quæſitam, quæ in recto tramite non æquè àc in ſubiectis locis reperitur. Regio enim iſta, quò propiùs ad Anienem accedit, eò magis ſolidâ humo conſiſtit, & * rubentis Collatini lapidis per *
Strab. lib. v. celebrati latomijs ſcatet. Nec tantùm 12

fundamenta ſtabili loco iacere par erat; ſed quia
Ductus ipſe, vti optimus, maximuſque eſt, totus
ex cæmentis compoſitus eſt, (ſi exteriorem tan-
tummodo lateritium veluti corticem excipias) per-
tinebat ad operis perennitatem, ſolidiora, quàm fie-
ri poterat, cæmenta non longè exquirere, ſed circa
opus colligere. Addam quoque, etſi ratio deeſſet,
ſpeciem magnificentiæ vltro appeti potuiſſe, oſten-
* tatione * altiſſimorum fornicum, quorum ope, plu-
13 ribus in locis ad lxx. pedum faſtigium attollitur.

Deſcripto opere, reſtat modò, vt iſtius Aquæ
perducendæ authorem inquiramus, & rem hacte-
nus antiquitatis ſtudioſis intactam, ſiue aliquibus
deſperatam, Eruditorum cenſuræ exponamus. In-
tentaſſe quidem videtur, ſub ſpecioſo, & omnem
hanc Aquarum materiam comprehendente titulo* *De*
* 14 *Aquis veteribus in Vrbem Romam influentibus*,
Aldus nepos de quæſ. per epiſt. lib. 1. cap. 2: verùm
dum procemio guſtum acuente allectus, opiparam
mihi promitto cœnam, nîl præter macerrimam
Frontini epitomen, mendis inſuper ſcatentem, &
alias quaſdam ex Plinio quiſquilias appoſitas, cum
nauſeâ vidi. Iam igitur, vt meæ coniectioni, nullo
quamuis adiutore, viam ſternam; illud præmittam,
nempe hunc Ductum inter ix, quos Front. deſcripſit,
connumerari non poſſe; id quod ex ipſorum recen-
ſitione euidenter conuincitur.

* Non enim hæc Appia fuit: illa etenim inter
* 15 mill. vij. & viij. Viæ Præneſtinæ ſiniſtrorſus conci-
piebatur, totaque ſubterranea (demptis paſs. lx.

pro-

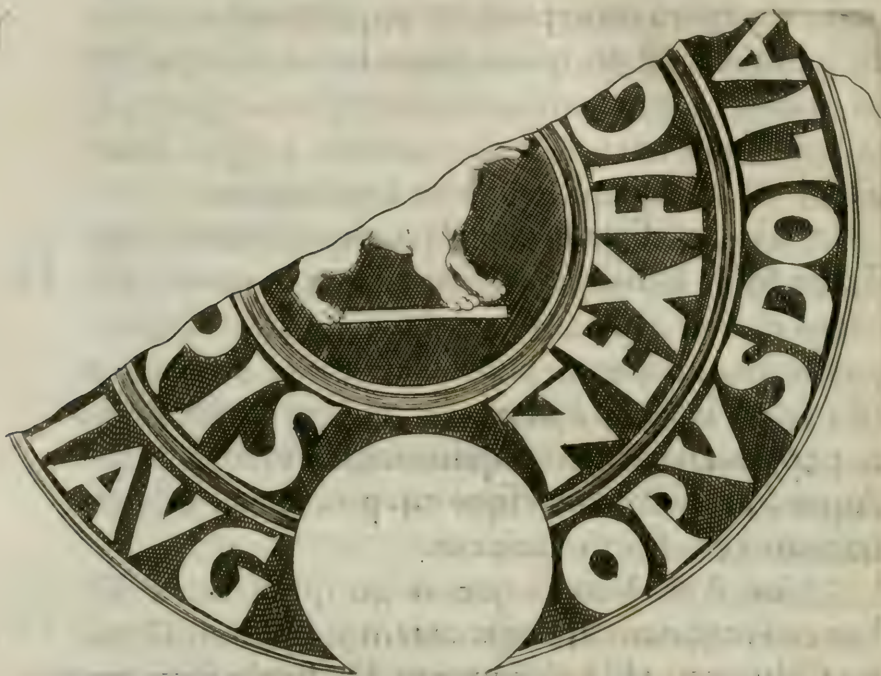
proximè ad Portam Capenam) deueniebat, ex Front. num.4; hæc ad dextram Præneſtinæ, Labicanæ Viæ propior, emergit ad mill.xiv. circiter, (vltra iij. ferè paſs. M, quæ à conceptelâ, & acquiſitionibus, quorum initium eſt ad ipſam Viam Labicanam, vſque ad dictam emerſionem intercedunt)plurimoque opere tam ſupra terram, quàm arcuato inſignis deuehitur, vt in Chartâ ſpeciatim explicauimus.

In hâc, alijſque Frontini nuncupationibus, * Indicem M. S. Benedicti Millini, iam per omnes Vr- * 16
banos codices diffuſum, vtì diligentiſſimum, & copioſiſſimum ſequimur; quòd ſi fortè ad manus non eſt, ſciant lecturi, à num. 49. librum II. incipere, & per enumerationem quinariarum vniuſcuiuſque Aquæ, ad numerum vſque 74. procedere, & cum numero 105. finem accipere.

* Non Anio Vetus: quia origo ipſius ſupra Ti- *
bur ex Front.num.7, huius autem noſtri ſub Oppi- 17
do Columnæ, vbi Labicum cum Holſtenio fuiſſe credimus, omnem confuſionem excludit: ita vt non ſit opus excutere differentiam ſubſtructionis ſupra terram, quæ in Aniene eſt paſſuum DCCII, in hoc verò Ductu paſs. IIII. M.CCL; & carentiam in Aniene Vetere omnis prorſus operis arcuati, quod in iſto eſt paſſuum II. M.CCCXXV; itemque recentiorem, quàm illa Anienis Veteris ſtructuram; illam namque, florentibus Reipub. temporibus, A. V. CDLXXXI. factam ex Front. ſcimus num. 6; hanc poſt Imperium productam indi- *
cat* later ibi repertus cum hoc Figlinæ ſigno, AVG.N̄, 18

ſiuè

ſiue *Auguſtum Noſtrum* commemorante ; & quidem arcubus primitiuis inſertus, ne occaſione refectionum inditum dubitemus.

* Non Virgo, cuius fontes etiamnum conſpicui
19 ſunt ad Viam Collatinam mill.viij, vbi eos Front.
deſcribit num.16.

* Non Marcia, Claudia, ſeu Anio Nouus, quæ
20 omnes Aquæ Viâ Valeriâ, vel Sublacenſi ortum habebant, ex eodem Front.num.10. 20. & 22.

* Non Iulia, aut Tepula, quæ ad dexteram
21 Viæ Latinæ conceptæ, in eoſdem arcus, Aquæ ſcilicet Marciæ recipiebantur, vt ex Front. numer.27. patet.

* Non

* Non denique Alſietina, quæ ex Lacu huius nominis in Etruriâ, Viâ Claudiâ mill. xiiij. Diuerticulo dextrorſus paſs. VI. M. D. petebatur, iuxta Front. num. 17; cùm iſta in Latij meditullio ſcaturiret. * 22

Hiſce omnibus, inquam, Frontini Aquis excluſis: cùm pro comperto habeamus * Seuerum Alexandrum Aug. Aquam perduxiſſe, nec alteri hunc Aquæductum, aut huic authori alium Ductum attribui poſſe; liquidò conſequitur, Alexandrum fuiſſe huius operis authorem. * 23

Quòd Alexander Aquam duxerit, aperit nobis Spartian. in eius vitâ per ſequentia verba, *Opera veterum Principum inſtaurauit, ipſe noua conſtituit. In his Thermas nominis ſui, iuxta eas, quæ Neronianæ fuerunt, Aquâ inductâ, quæ ALEXANDRINA nunc dicitur.*

Hoc idem oſtendit nummus ipſius cum Thermis ac Fonte, per quem, Aquæductum ſignificari mos fuit, in Muſeo Rondanino optimâ ſui formâ, & conſeruatione (vt rei nummariæ periti vocant) conſpicuus, vnde exemplar deprompſit Angelon. in hoc Cæſare num. 3; quamuis Oiſel. Baianum ſinum, & nauim ſignificari credat Tab. CIX. 7.

Meminerunt quoque huius Aquæ ALEXANDRINAE Pub. Victor, & Notitia Imperij.

Quòd tandem, neque huic Imperatori alius Ductus, neque huic Ductui alius author dari poſſit, (hæc enim duo iam ſe inuicem conſequuntur) patet; quia, vltra Frontini Aquæductus, * duos tantùm agnouit in hâc Vrbe poſteritas; hunc videlicet, de * 24

quo

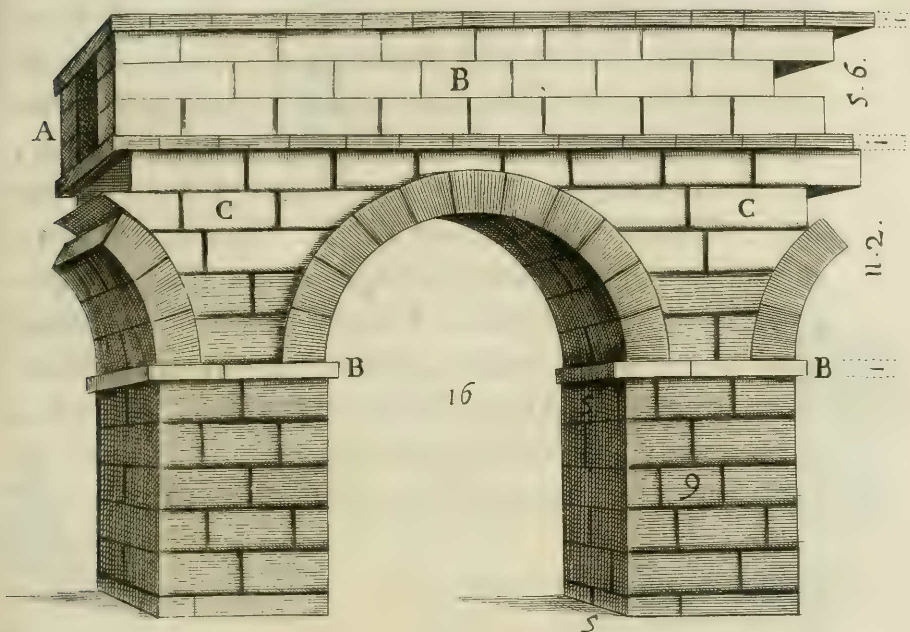
* quo ſermo eſt, ac * alium trans Tiberim Traianæ
25 Aquæ, vt probabimus, quæ ſecus Viam Aureliam per duo ferè paſſuum M. delata, per Portam, quæ ſiue Aurelia ſit, ſiue Pancratiana, prout vſque à Procopij temporibus vocabatur, Vrbem ingreditur, & in ſummo Ianiculo ſe oſtendit.

Vt enim alios arcus, & Aquarum ſpecus, qui per Vrbem ſparſi ſunt, calamo hâc occaſione, vt pluries oculis ſimul fecimus, perluſtremus; quò hanc, ſeu aliam, quæ Alexandri nomen ferret, Aquam recepiſſe
* excludamus: *Ij, qui ab orientaliori Vrbis angulo om-
26 nium altiſſimi, ſecundùm Vrbis mœnia, ad Portam Maiorem deueniunt, Claudiam, & Anienem Nouam deferebant, vt Frontin. num. 28. tradidit, & oſtendit ſequens inſcriptio quattuor verſibus comprehenſa, ibi ex vtroque latere inhærens.

TI.CLAVDIVS.DRVSI.F.CAISAR.AVGVSTVS.
GERMANICVS.PONTIF.MAXIM
TRIBVNICIA.POTESTATE.$\overline{\text{XII}}$.COS.$\overline{\text{V}}$.IMPE-
RATOR.$\overline{\text{XXVII}}$.PATER.PATRIAE
AQVAS.CLAVDIAM.EX.FONTIBVS.QVI.VO-
CABANTVR. CAERVLEVS. ET. CVRTIVS.
A.MILLIARIO.XXXXV
ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO.
LXII.SVA. IMPENSA.IN. VRBEM. PERDV-
CENDAS.CVRAVIT

* *Proximi iſtis, ad dexteram Romam venientibus,
27 erant alij, qui Specus Aquarum Marciæ, Tepulæ, ac Iuliæ ſuſtentabant, quorum vix ſupereſt veſtigium, cùm eorum rudera operi arcuato Sixti V. ceſſerint.

Quà verò integri procul ab Vrbe adhuc remanent, in Villâ ruſticâ Fundi, *Sette-baſſi* nuncupati, ad V.lap. Viæ Latinæ, in exactiſſimam formam, ſummamque firmitudinem * hâc ſpecie conſtructos inueni; *28

A. Specus, latus ped.II. & ſemis; altus ped.V. & ſemis. Latera hinc inde craſſa ped.I. & vnc.III

B. B. Tota ſpecus altitudo, & faſcia ſub Arcubus, conſtat ex lapide Collatino rubente

C. C. Terni lapidum ordines ſub ſpecu, ex Tuſculano lutei coloris, Sperone *nuncupato*

Reliquum opus ex lapide Gabino ſubfuſco

vt rectè Propertio dictum ſit lib.III. eleg. XXII.

. . . . *æternum, Marcius humor, opus,*

verèque Plutarc. in Coriolano, *maximum* hunc, &

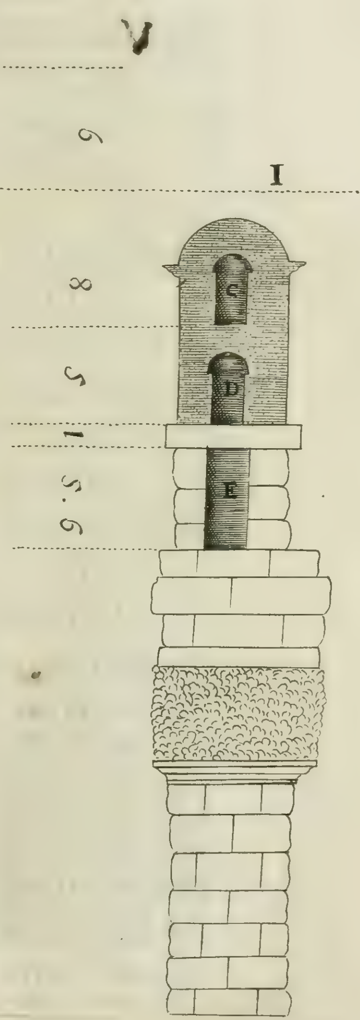
pulcherrimum Aquæductum vocauerit, quæſitâ inſuper ex diſcolore lapide elegantiâ.

Nec dubium eſt, quominus iunctæ, atque * ordi-
29 ne ſuprà expoſito aſcendendo deuenerint; tum ex his verbis Front. num. 27, *à Piſcinis in eoſdem arcus recipiuntur, ſummus ijs eſt Iuliæ, inferior Tepulæ, deinde Marciæ*; tum ex alijs num. 25, *altiſſimus Anio eſt Nouus proxima Claudia, tertium locum tenet Iulia, quartum Tepula, dehinc Marcia*; & paullò infrà, *ſextum tenet libræ locum Anio Vetus &c., ſequitur huius libram Virgo, deinde Appia*. Quæ omnia, optimè reſpondent ſectioni ſcenographicæ, quam proponimus vtriuſque Specus, Claudiæ, & Anienis Nouæ ad Portam Maiorem, extra quam, ad dexteram intrantibus, earundem Aquarum Iuliæ, Tepulæ, Marciæ Riui, * vt hic vides (non quidem Claudiæ, vt Fabric. cap.
30 xviij. pag. 201. malè coniecit) ſeſe offerunt;

A. Specus Anienis Nouæ
B. Specus Claudiæ
C. Specus Iuliæ
D. Specus Tepulæ
E. Specus Marciæ
F. Locus inſcriptionis Ti. Claudij Cæſaris, ſuprà num. 26 expoſitæ
G. Locus inſcriptionis Veſpaſiani Cæſaris, in reſtitutione huiuſmodi Aquarum
H. Locus inſcriptionis Titi Cæſaris, eâdem occaſione appoſitæ.
I. I. I. Summitas fornicis conuexi exterioris Aquæ Felicis, VI. pedibus ſub fundo Claudiæ, VIII. ſupra fundum Iuliæ.

Scala ped: Roman: XXV

qui deinde ad Portam recentem Sancti Laurentij, inſcripto nomine Marciæ in ſequentibus epigrammatis Titi, & Caracallæ, (ne de eis hæſitatio remaneat) rurſus apparent.

IMP. TITVS. CAESAR. DIVI. F. VESPASIA-
NVS. AVG. PONTIF. MAX
TRIBVNICIAE. POTESTAT. IX. IMP. XV.
CENS. COS. VII. DESIGN. VIII
RIVVM. AQVAE. MARCIAE. VETVSTATE.
DILAPSVM. REFECIT
ET. AQVAM. QVAE. IN. VSV. ESSE. DE-
SIERAT. REDVXIT

IMP.CAES.M.AVRELIVS.ANTONINVS.PIVS
FELIX. AVG. PARTH. MAXIM
BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS
AQVAM. MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IM-
PEDITAM. PVRGATO. FONTE. EX-
CISIS. ET. PERFORATIS
MONTIBVS. RESTITVTA. FORMA. ADQVI-
SITO. ETIAM. FONTE. NOVO. ANTO-
NINIANO.
IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVCEN-
DAM. CVRAVIT

* Qui à Porta Maiori ad ſiniſtram per Cœlium ſe
* 31 extendunt, Neroniani vocabantur, & partem Aquæ Claudiæ deferebant, vt ex Front. num. 28. edocemur, *Finiuntur arcus eorum* [Claudiæ, & Anionis] *poſt hortos Pallantianos, vnde in vſum Vrbis fiſtulis deducuntur, partem tamen ſui Claudia priùs in Arcus, qui*

vo-

vocantur Neroniani * *ad Spem Veterem, transfert: ij* *
directi per Cœlium montem, iuxta Templum Diui 32
Claudij terminantur. Ex quibus verbis patet, falſam, & diminutam eſſe diuiſionem Aquæ Claudiæ, quam ſuprà memoratus Fabric.eod.cap.xviij.pag.201 expedijt, *quaſi vnus Ductus è Cœlio in Capitolium, alter in Auentinum tenderet*: nam iſte, ſubdiuiſionem, pro primâ, & ſummâ diuiſione, contra Frontinum, diuenditauit; illius ſcilicet partis, quæ per Arcus Neronianos transferebatur, remanente, ac prætermiſsâ alterâ, quæ (vt vidimus) *poſt hortos Pallantianos in vſum Vrbis fiſtulis deducebatur.* * Cœ- *
limontanos quoque appellatos fuiſſe, monſtrat ſe- 33
quens inſcriptio apud Grut. pag. clxxxvij. 3:

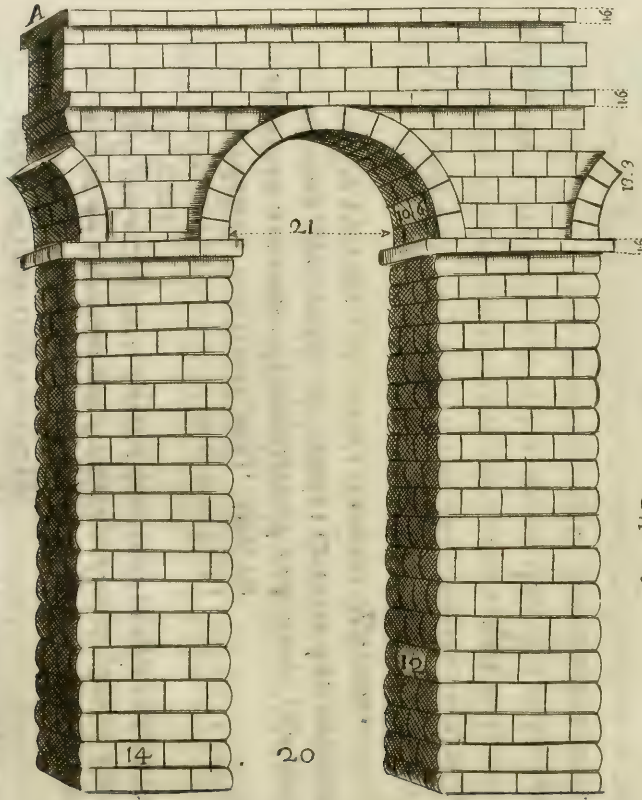
IMP. CAES. DIVI. M. ANTONINI
PII. GERM. SARM. FILIVS. DIVI. COMMODI
FRATER. DIVI. ANTONINI. PII. NEP. DIVI
HADRIANI. PRONEP. DIVI. TRAIANI
PARTHICI. ABNEP. DIVI. NERVAE. ADNEPOS
L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS
PERTINAX. AVG. ARABIC. ADIAB. PARTHIC
MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. $\overline{VIIII}$ IMP. $\overline{XI}$
COS. II. P. P. PRO. COS. ET
IMP. CAES. L. SEPTIMI. SEVERI. PII
PERTINACIS. AVG. ARABIC. ADIAB
PARTH. MAX. FIL. DIVI. M. ANTONINI
PII. GERM. SARM. NEP. DIVI. ANTONINI
PII. PRONEP. DIVI. HADRIANI. ABNEP. DIVI
TRAIANI. PARTHIC. ET. DIVI. NERVAE. ADNEP
M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS
FELIX. AVG. TRIB. POTEST. $\overline{IIII}$. PRO. COS
ARCVS. COELIMONTANOS. PLVRIFARIAM

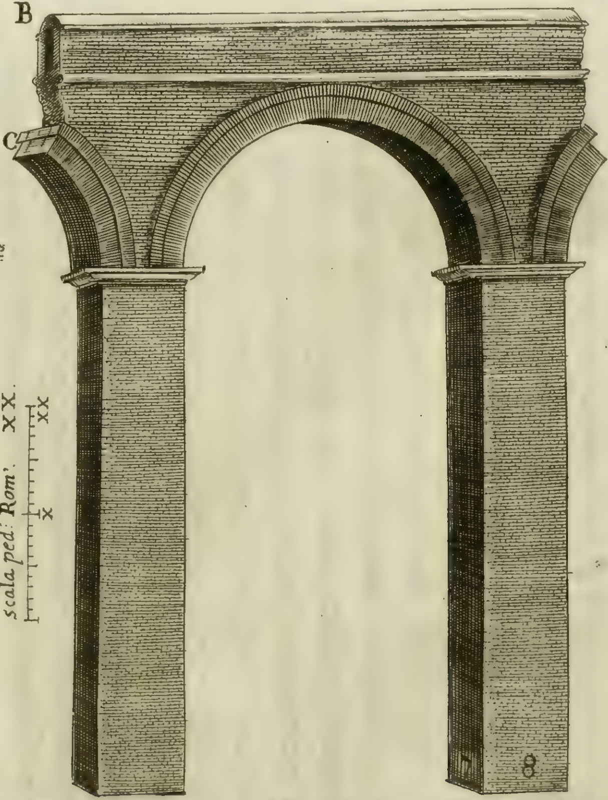
VE-

VETVSTATE . CONLAPSOS . ET . CONRVPTOS
A . SOLO . SVA . PECVNIA . RESTITVERVNT

quæ licèt in Regione Harenulæ extare dicatur, *IN* hoc tamen *AQVAEDVCTV ANTE HOSPITALE SANCTI IOHANNIS OLIM AFFIXA* erat, vt enunciatur in veteri M. S, quod in suâ instructissimâ Bibliothecâ asseruat, instructior ipse omnigenâ literaturâ, Illustriss.D. * Marcellus Seuerolius.
* 34 Quid modò sibi velit * Nard. lib. viij. cap. iv. fol.
* 35 107, non satìs intelligo, *Gli Archi Neroniani hoggi appaiono di materia lateritia, mà gli altri, che son fuora delle mura, fatti di grosse pietre, danno indizio, che ancor questi fossero di non minor magnificenza; onde quel che hoggi se ne vede, fù incamisciatura fatta loro forse in tempi meno felici &c.* Nescio enim, cur in hâc parte Aquæ Claudiæ, à Nerone, ex principali Formâ aliorsum tendente, deriuatæ, eandem àc in toto Aquæductu structuram lapideam exigat, ita vt de refectione horum arcuum, & solo lateritio cortice dubitet. Vbi enim lapidei operis toto hoc tractu vel leue vestigium? & quomodo pilis istis lateritijs, nimiâ gracilitate, & suorum arcuum amplitudine vitiosis, nî ratio circumiacentia Vrbana ædificia, minùs quàm fieri potest, offuscandi excusaret; pilis, inquam, istis, viij. tantùm pedes longitudinis, vij. latitudinis habentibus, duplò ferè maior aliarum lapidearum moles comprehendi
* potuisset? vt ex vtriusque * Ductus, quem hâc occa-
36 sione exhibemus, comparatione deprehendere licebit.

A.Spe-

A
1.6
1.6
13.3
21
1.6
12
14
20

B
C
scala ped: Rom'. XX
X
XX
8

A. Specus Claudiæ, latus ped. iiij. vnc. iij, altus ped. vi. Latera hinc indè crassa ped. iij

B. Specus Ductus Neroniani, latus ped. ij. vnc. ix, altus vsque ad curuaturam fornicis ped. v. & semis. Fornix ipse ped. i. & semis. Latera hinc indè crassa ped. i. vnc. x. & semis

C. Lateres arcuum diuersâ magnitudine; interiores nempe bipedales, exteriores ped. i. vnc. iv

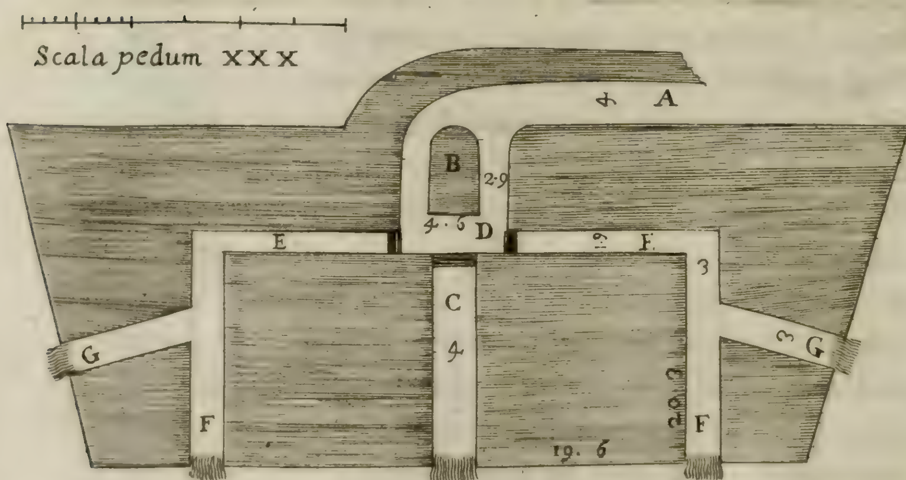
Apertura arcuum, vbi amplior; est ped. xxvij. & semis; minima ped. xviij. & semis; & inter hæc extrema passim varians, pro modo elationis ipsorum.

* * Refectionem verò Seueri, & Antonini, de quâ in-
37 scriptio, ostendunt omnes illi arcus, qui à simplicitate, & venustate eorum, quos descripsimus recedunt; & hos tantùm obseruasse Nardinum credimus, dum opus exactissimum, *incamisciatura in tempi meno felici*, appellare placuit. Nec enim, quia la-
* teritios * suos Arcus Nero construxit, (aliàs oppidò
38 quàm elegantes, & suo conditore dignissimos) ideo minus magnificos, vtilesque iudices: nam Vitruuio hæc potissimùm materies probatur lib. ij. cap. viij, vbi plura per vniuersum Orbem ex latere constituta, publica, Regiàue opera enumerat, & tandem in hæc verba definit, *Cùm ergo tam magnâ potentiâ Reges, non contempserint lateritiorum parietum structuras, quibus, & vectigalibus, & prædâ sæpius licitum fuerat, non modò cæmentitio, aut quadrato saxo, sed etiam marmoreo habere; non puto oportere improbare quæ è lateritiâ sunt structurâ facta ædificia, dummodo rectè sint perfecta.*

* * Alij arcus, qui ab eâdem Portâ Maiori dex-
39 tror-

trorſum ad Caſtellum,ſiue Emiſſarium, vt vocat Grut.
pag.cclxxiv., propeFornicem Gallieni deſinunt, pror-
ſus in eâdem librâ ſunt , àc iam dicti Neroniani:
vnde certum quoque eſt, reliquum Aquæ Claudiæ,
(vt benè Grut. ibidem aduertit) ſiue etiam Anie-
nem Nouam illi ſuperpoſitam deuexiſſe ; quæ duæ
Aquæ ante Frontinum miſcebantur, vt ipſe ait nu-
mer. 78: & hunc, eundem eſſe locum poſt hortos
Pallantianos , vnde iuxta citatum num. 28. finitis
Ductuum arcubus , & per quinque (vt dicemus)
oſtia immensâ Aquarum copiâ oſtentatâ, in vſum
Vrbis fiſtulis deducebatur ; nulla enim alia Aqua
(cùm hæ ſupremæ omnium fuerint) ad tantam al-
titudinem aſcendere poterat. Aniene ergo ipſo, ge-
lidoque Simbriuio frigidior remanet * coniectura re- *
centis Scriptoris, qui ex hoc Caſtello (ſic vocat) 40
Aquæ Marciæ, tanquam per Traianum excitato,dum
illam reſtituit, & auxit, ſiue in Auentinum perduxit,
(id quod tamen nuſquam apud Frontinum ab ipſo
laudatum, ſed tantùm apud Angelon., pluries, & in
hoc præcipuè vaniloquum ad nummum 27. Tra-
iani, me legiſſe memini) Trophæa ibi olim exiſten-
tia Traiano inſcribit. Nam Aqua Marcia, cuius
certam, & proximam altitudinem habemus in dicto
ad Portam Maiorem eiuſdem Riuo, XXV. & am-
pliùs pedibus Claudiâ humilior remanet, vt in ſu-
prà expoſitâ ſectione, & librâ quinque illorum A-
quæductuum apparet; nec proinde in cacumen hu-
ius Caſtelli euadere valuit.* Hæc ſiquidem certitudo, *
mathematicis demonſtrationibus explorata, Nardini 41

coniecturam lib.viij. cap.iv. pag.505, *E forse nel Castello, che ancor dura sotto i Trofei di Mario, presso S. Eusebio, i tre forami che vi si veggono al pari, diffondeuano ancor iui le medesime tre Acque* (intellige Iuliam, Tepulam, Marciam) *distintamente*; imò indubiam assertionem lib. iv. cap.ij. pag. 161, *Che iui sorga vn Castello dell'Acqua Martia, non si dubiti, vedendosene chiara la diuisione in tre capi*, aliàs ex se labantem omnino destruit : labantem, inquam, quia illis tribus foraminibus à Nardino visis, alia duo ad latera addenda sunt; (tot enim illud Emissarium ostendit) quæ omnia quinque (ne alias propterea duas diuersas Aquas Nardinus ingerere opus habeat) ex vnico Specu deducebantur, distributâ, vt hic vides

A Specus principalis Ductus, per quem Aqua ad Emissarium deferebatur

B Murus obiectus, vbi primùm Aqua impacta, in duos alueos

ueos ſe diuidebat

C Oſtium medium, per quod Aqua è plano D aliquantùm deſcendens emittebatur.

EE Specus laterales, per quos Aquæ portio rurſus in FF. GG. binis hinc indè oſtijs ſe deijciebat.

erogatione, quam nemo (quòd ſciam) hucuſque aduertit.* Dimidio ferè minùs errauit Fabric., qui eundem Ductum, inter Portam, & Trophæa Marij à *42
ſe agnitum, Iuliæ Aquæ, cæteris duabus altioris, fuiſſe dicit; altitudinis & ipſe parùm ſollicitus, ſed, vt alij, quod in buccam venit eructans cap. xijx. de Aquæd. pag. 202.

Maioris momenti erit (ex communi, vt Tute iudicabis, Antiquariorum hallucinatione) definire, ad quamnam ex veteribus Aquis ſpectaret* Ductus ille lateritius, qui tribus ferè ſtadijs ſecundùm Viam Latinam *43
ad læuam Romam venientibus progrediens, in angulo mœniorum magis meridionali Vrbem ingreditur, ſupraque Fornicem, Portæ Sancti Sebaſtiani proximum, Viam Appiam tranſilit, & versùs loca XII. Regionis, & Piſcinæ publicæ tendit: nemo enim hucuſque non intrepidè aſſeruit, Arcum illum ipſiſſimam eſſe Portam Capenam, Aquâ Appiâ deſuper cadente humidam, madidamque, vt eam Poëtæ deſcribunt. Priùs itaque debellandus iſte vulgaris error; oſtendendumque eſt, neque huc Appiam Aquam perueniſſe; neque hoc loco, ſed longè retrò, Vrbem versùs, Portam Capenam ſtetiſſe.

* Et quoad Aquam Appiam attinet; res adeò abſurda eſt, vt mirum ſit, Lucam Pætum de reſtit. *44

Aq. Virg. in principio, aliosque insignes, & incomparabiles viros, adeò Frontini immemores fuisse, vt hanc, quæ omnium Aquarum (Alsietinâ trans Tiberim demptâ) infima erat, iuxta seriem ab eo recensitam citato num. 26., ad summum illius Cliui ascendisse putauerint, cui ipsa Virgo, longè inferior, mensurâ docente, reperitur. Nec minùs repugnat breuitas substructionis, & supra terram operis arcuati LX. pass. in totum, quod Front. num. 4. *proximè ad Portam Capenam* Appiæ tribuit, euidenti pass. CCCCL. circiter substructioni, quâ Ductus, de quo agitur, à Viâ Latinâ ad Appiam deuenit.

* Quò verò ad situm veteris Portæ Capenæ, res
45 adhuc est clarior, auctoritate Strabon. his lib. v. verbis, in quibus Latinæ ab Appiâ diuertigium extra Vrbem, & proinde vltra Portam Capenam fuisse ostendit: Ἄρχεται δ' ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας, ἐν ἀριστερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτρεπομένη πλησίον Ῥώμης, εἶτα διὰ Τουσκλανοῦ ὄρους ὑπερβᾶσα, μεταξὺ Τουσκλου πόλεως καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους, κάτεισιν ἐπ' Ἄλγιδον πολίχνιον, καὶ Πικτὰς πανδοκεῖα, *Incipit Via Latina ab Appiâ, ad sinistram ab eâ prope Romam deflectens, ac super Tusculanum Montem transit, inter Tusculum Oppidum, & Montem Albanum, descenditque ad Algidum Oppidulum, & Pictas Tabernas*, quæ verba adeò perspicua sunt, vt Criticorum varias lectiones, & coactos intellectus non admittant. Accedat, * quòd, cùm Plin. lib. iij. cap. v. & Dionys. lib. ix,
* 46 Vrbis ambitum, abruptis Collium, Aggere Tarquinij, & Fluuio terminauerint; non potest commodiùs Capenæ situs animo concipi, quàm in lineâ du-

ductâ à Rupe Cœlij Montis, ſub hortis Matthæijs, ad crepidines Auentini, ſub Aede Diuæ Mariæ, & munimento Pauli Papæ III.

Et quia, ea veritatis prærogatiua eſt, vt illi omnia concinant: hinc fit, vt cuncta authorum de hâc re loquentium dicta, quæ alios in diuerſa traxerunt, huic noſtræ opinioni plana omnino, & facilia ſe ſe offerant. Quid enim magis conueniens, imò neceſſarium, quàm, ad hoc vt Aquæ Appiæ, omnium cîs Tiberim depreſſiori, *proximè ad Portam Capenam* tranſitum demus, eam à Cliuo in planitiem reducamus? Vbi nam aptiùs, quàm in ſitu per nos indicato, ſcilicet per fauces (vt ſic dicam) Cœlij, & Cliui illius Auentino à meridie obuerſi, in quo Templum S. Balbinæ erectum fuit, ſubſtructio, & opus arcuatum Aquæ Appiæ, LX. non ampliùs paſſuum, ſe oſtendere potuit? Et, quod omne argumentum ſuperat, re verâ locus, in quo Appiæ Riuum pluribus à ſæculis incognitum, nouiſſimè, & inter hæc ſcribendum deteximus, (de quo mox dicam) mirum in modum cum hâc ſententiâ concordat. Hoc etiam pacto * Sex. Pompeius Feſtus, apud quem *Lemonia Tribus à Pago Lemonio appellata eſt*, *qui eſt à Portâ* * 47 *Capenâ Viâ Latinâ*, propriè, vt celebrem Grammaticum decebat loquutus fuit, nec manum ferulæ Holſtenij ſupponet, qui ita illum, & cum eo Ortelium in annot. arguendo reponit fol. 104. *Ergo inter Appiam, & Latinam Viam fuerit, nam à Portâ Capenâ incipit Via Appia, à Latinâ autem eiuſdem nominis Via*: imò, inquam cum Feſto, & in ipsâ

Viâ

Viâ Latinâ eſſe potuit, & non niſi à *Portâ Capenâ* adiri, non verò à Latinâ, cuius, nec res, nec nomen, ante productionem mœniorum Aureliani
* fuit. Reſpondet denique ad vnguem locus noſtræ
48 Capenæ * loco vbi reperta fuit Columna milliaria lapidis I, in Capitolium poſtea translata, in Vineâ ſcilicet Nobb. de Naris, quæ prima eſt ad dexteram exeuntibus à recenti Portâ Sancti Sebaſtiani; à quâ retrocedendo, in lineâ per nos ductâ mille paſſus explentur. Dicet aliquis, Columnam alibi forsan conſtitutam, ibi poſterioribus ſæculis tranſferri potuiſſe: ſed iſte phyſicâ ſuâ (vt Scholæ vo-
* cant) poſſibilitate ad impugnandum pro libito vta-
49 tur; nos morali veriſimilitudine, alijs quoque argumentis ſuffultâ, ad ſubſtinendum contenti erimus. Quænam ergo cœcitas mentes occupauit, vt tot Philologorum acumen Strabo tam clarè loquens effugerit? cùm ex ſolo veteri Iuuenalis * Scholiaſte ad verſ. xj. ſat. iij. *ſubſtitit ad veteres arcus madidamque Capenam*, videatur concludi poſſe, eius tempore denominationem Portæ Capenæ aliorsum translatam, ſed priſtinum locum adhuc cognitum fuiſſe; ita enim ille, *madidam, ideo quia ſupra eam Aquæductus eſt, quem nunc appellant Arcum ſtillantem; primùm enim vſque ibidem fuerant Portæ, quæ Porta Capena vocabatur*. Ille igitur *Arcus ſtillans*, Ductus Aquæ Marciæ profectò extitit, qui *madidam*, longeuæ ætatis vitio, Iuuenalis tempore *Capenam*, ſiue cum Martial. epigr. xlvij. lib. iij, *grandi guttâ pluentem* conſtituebat. Cur namque Fronti-

ni

ni locum num. 4., Aquæ Appiæ ſubſtructionem, & opus arcuatum, *proximè ad Portam Capenam* indicantem, verbis ipſis, ſimulque naturæ loci vim adhibentes detorquent, & Aquam Appiam non *proximè*, vt Frontin. voluit, ſed *ſupra* Capenam ducunt, præteritâ & neglectâ eiuſdem Frontini de Aquâ Marciâ *ſupra Portam Capenam* traditione? *Marcia autem, parte ſui poſt hortos Pallantianos, in Riuum, qui vocatur Herculaneus, deijcit ſe per Cœlium. Ductus ipſius, montis vſibus nihil vt inferior ſubminiſtrans* [*modus*, deficere videtur] *initur ſupra Portam Capenam*: Hæc Front. num. 28, vltra cuius authoritatem, natura ipſa loci, vt dixi, & agnitus à me, vt infrà oſtendam, veriſſimus Aquæ Appiæ Ductus, illum à culmine Portæ Capenæ excludunt. Nam, vtcumque Appiæ libra tantam eleuationem, octo circiter paſſuum, pateretur, quot ad aſcenſum fornicis, Arcu recentis Portæ S. Sebaſtiani non maioris requirebantur; iam reliquum operis totam Vallis latitudinem occupaſſet, & LX. paſſus, quos Frontinus tranſmiſſioni Appiæ aſſignat, nec quater, vel quinquies ſumpti ſuffeciſſent. Aquam itaque Appiam (poſtquam Marciam Portæ Capenæ ſuperiniecimus) *veteribus arcubus* in imo, & ſub Portâ, quæ ad latus Cœlij altiuſculè, vt credimus, aſſurgebat, Vallem breui illâ ſubſtructione tranſmittentibus, deportandam dabimus; itaut, duo diuerſa ſint, loco quamuis valdè propinqua, *veteres* Aquæ Appiæ *arcus* (nulli enim eos vetuſtate antecedebant) prope Portam Capenam, & Porta ipſa,

Mar-

Marciæque ſupra eam Ductus. Poſt hæc pro nouâ hâc mea opinione argumenta; aliud contra aduerſantes (quamuis iam ſuperabundans in tantâ rei euidentiâ reputari valeat) non omittam; recentiorem ſcilicet ad Portam Sancti Sebaſtiani Arcum, quem ineptè ſubſtituerunt, * ſuâ mole, firmiſſimâque Du-
50 ctus quem ſuſtinet incruſtatione, etiam hodie ſeſe humori impenetrabilem oſtendere.

* Alter lapis in eâdem Vineâ effoſſus, & in
51 hanc ſententiam exculptus,

S E N A T V S
POPVLVSQVE
R O M A N V S
C L I V O M
M A R T I S
PECVNIA. PVBLICA
IN . PLANITIAM
REDIGENDVM
CVRAVIT Grut.pag.clij.7

docet, Cliuum iſtum in planitiem (non quidem exactam, ſed leniter, vt videmus, accliuem) redactum, opere excauationis, quæ ad Portam Sancti Sebaſtiani conſpicitur, Martis olim vocatum fuiſſe; ita profectò * à Templo Martis, Portæ Capenæ proxi-
52 mo, denominatum. Quòd ſi prope Portam erectum fuit, vt Seruius ad lib. 1. Aeneidos teſtatur, ibi, *Duo eius Templa in Vrbe, vnum Quirini intra Vrbem, quaſi Cuſtodis, & Tranquilli, aliud in Viâ Appiâ extra Vrbem prope Portam, quaſi Bel-*
53 *latoris vel Gradiui*; * ſiue in conſpectu Portæ ad dex-

dextram, vt Ouid. lib. vj. Faſtor. cecinit,

Lux eadem Marti feſta eſt, quem proſpicit extrà
Appoſitum dextræ Porta Capena Viæ;

in imo Vallis, & antequam Cliuus nimiùm aſſurgeret, ex Cicerone poſitum conijcimus, qui ad Q. Fratrem ſcribens lib. iij. epiſt. vij, infimaque Vrbis loca alluuione afflicta percurrens, Templum ipſum, vel ſub eo planitiem, mirâ proluuie reſperſam dicit.

Eius, quod antea præmiſimus, * nullam videlicet
mentionem Portæ Latinæ, ante Aureliani tempora, 54
reperiri, veteres omnes Authores teſtes damus. Quicumque enim ex recentioribus, vetera narrantes, huius Portæ, tempore, quo nondum extabat, meminerunt; per prolepſim,& vt locum verum, tunc extra Portam Capenam Viâ Latinâ, immutatâ iam, eo quo ſcripſerant æuo, loci facie, euidentiùs explicarent, per prolepſim, inquam, loquuti ſunt: ſicque, præ cæteris, * hiſtoria immiſſionis B. Ioannis
Euangeliſtæ in feruentis olei dolium ante Portam 55
Latinam, Martyrologio veteri inſerta a. d. prid. non. Maij, & ſi qui alij de hoc mirabili facto teſtati ſunt, veniunt intelligendi; eò magìs, quia paſſim
ſupplicia * extra Portas, & in celebrioribus Vijs 56
infligebantur. * Prochorus etenim Diuo Ioanni
contemporaneus, per quem, referente, & approbante 57
P. Aring. in Rom. Subter. lib.iv. cap.vj. num. 1, *paſſio Ioannis ante Portam, & dedicatio Eccleſiæ per fideles, qui illìc aderant*, enarratur, fuit quidem vnus ex vij. Diaconibus, qui geſta Marty-

rum in integrum colligerent; *ſed cui hiſtoria illa, & Vita Sancti Ioannis Apoſtoli falsò aſcribitur, eſt enim apocrypha, & fabuloſa*, vt in Serie Authorum tom.ij. par.j. Biblioth. max. SS. Patr. præmiſsâ, ex cenſurâ Ioannis Braſſichellenſis Sac. Pal. Apoſtolici Magiſtri adnotatur. Similem prorſus huic libro notam inuſſit Card. Bellarm. (quem iuſtiſſimo titulo Vindicem, & Tutorem Eccleſiæ Lipſius nominat) de Script. Eccl.: motus præſertim, quia, *incredibile ſibi videtur, à fidelibus, qui illîc aderant, Eccleſiam in eius honorem fuiſſe conſtructam; quî enim id auderent* (ait ille) *in oculis ſæuientis Domitiani*? Vnde miror, Aringum ſuppoſititij ſcriptoris authoritatem adducere, vt Portæ Latinæ exiſtentiam, tempore D. Ioannis, ſub Domitiano Imp. à ſe creditam, adſtruat; & quod alij anticipatione vſi optimè tradiderunt, per anachroniſmum corrumpere.

Retrusâ igitur infra biuium Viæ Latinæ Capenâ Portâ, & Aquæ Appiæ ſubſtructione, & opere arcuato; eò maior adhuc labor nos manet, in nomine Aquæ, & Arcus ad recentem Portam ſtabiliendo, quò in rebus id genus, ipsâ vetuſtate incertis, & obſcuris, aliena oppugnare, quàm ſua probare, faciliùs ſemper viſum fuit. * Specus iſte, non vno
*58 indicio, idem, puto, erat, àc is, qui à Front. num. 29. *Octauianus* vocatur, partemque Anionis Veteris recipiebat, vt his verbis continetur, *Anio Vetus citra iv. milliarium intra no . . Viæ, quâ à Latinâ in Lauicanam itur, arcus traijcit; & ipſe Piſcinam habet*;

bet; indè, intra II. milliarium, partem dat in Specum, qui vocatur Octauianus, & peruenit in Regionem Viæ Nouæ ad hortos Asinianos, vnde per illum tractum distribuitur. Rectus verò Ductus, secundùm Spem Veterem veniens, intrà Portam Esquilinam in altos Riuos per Vrbem deducitur. Plura siquidem ad hanc opinionem roborandam concurrunt. Primum, ac præcipuum indicium est * altitudinis series Anioni Veteri propriè conueniens, sextus scilicet libræ locus, inter Marciam, & Virginem medius, vt Front. num. 26. suprà relatus aperuit. Alterum non leue præbet, * deriuatio, ac iter huius Ductus, descripto per Frontinum simile. Nam circa ij. prorsus milliare ab Vrbe, repertus fuit hic Specus ad Læuam Latinæ Româ exeuntibus, loco in Charta num. 15. signato, à quo rursus ad læuam deflectendo versùs Labicanam Viam, quam respiciebat, & Monumentum Alexandri, (prope quod * vestigia Diuerticuli à Latinâ in Labicanam, cuius Front. meminit, existunt) rectum, & integrum Ductum à quo dimanauerat, ostendere potuit. Tantâ enim circuitione, altiores Claudiæ, * & Anionis Noui illi superpositi Aquæ non indiguissent, quæ per Arcus Cœlimontanos, ex Frontin. num. 74. ad hanc Primam Regionem per decliue ferebantur; ad quam, etiam * Marcia, siue ea pars illius, quam Riuum Herculaneum num. 28. Front. appellat, *deijciebat se per Cœlium*, vt mox vidimus. Situs quoque * Viæ Nouæ, & hortorum Asinianorum in eâdem xij. Regione, in quâ Thermæ Antoninianæ, quas Ductus petere videtur, ostendit hunc fuisse

(margin: * 59; * 60; * 61; * 62; * 63; * 64)

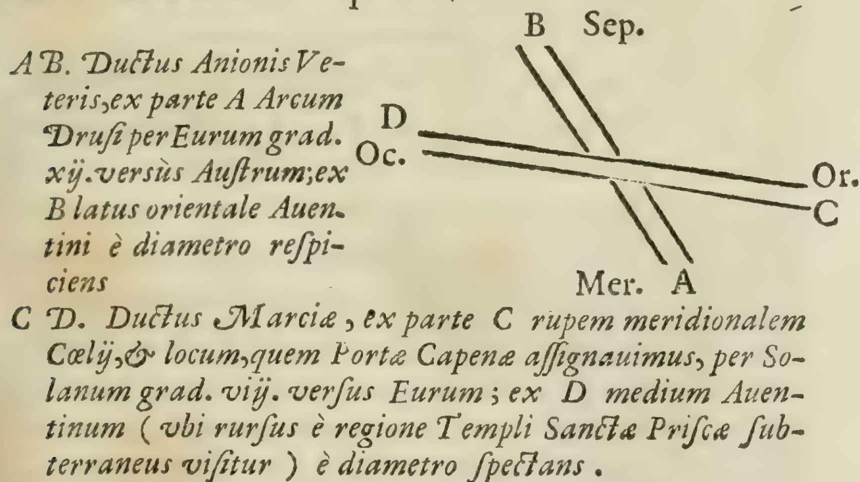
Specum Octauianum, ex eodem termino, quem Frontinus Aquæ Anionis per eum delatæ distributioni designat.

* Crustam denique (ne vllum argumenti genus
* 65 inexploratum relinqueremus) cum aliâ, quæ ex Anienis Nouæ Specu diuulsa est, contulimus: & vt ex eodemmet flumine Aquæ vtriusque Anienis, iuxta Front. num. 77. & 78. petebantur; ita, ad proportionem tamen distantiæ, quâ deriuabantur, hanc illi similem inuenimus, & Academiæ experimentali, (sic vocant) quam Illustriss. D. * Ioannes Ciampinus magnani-
* 66 mo sanè, laudandoque conatu nuper in Aedibus suis aperuit, rem examinandam detulimus; vt ex Spagiricæ quoque artis documentis coniecturæ hæ nostræ fulcirentur. Mirum certè, simulque periucundum in hâc comparatione accidit, * varietatem crustæ in
* 67 vno eodemque Riuo Anionis Noui reperijsse; ea enim quæ antiquior signino adhæret, tempore scilicet, quo primùm ex ipso flumine Aqua deducebatur efformata, turbidi coloris erat, *vt flumen ipsum, quamuis purissimo defluens lacu, mobilibus tamen cedentibus ripis, aufert aliquid quo turbetur*: (sic Front. num. 77.) quæ verò nouissimè superinducta fuit, *postquam Anionis Noui vitia Nerua Cæsar excludi posse vidit, & omisso flumine repeti ex lacu, vbi limpidissima est, iussit*, (vt per eundem Front. num. 80.) recentiorem corticem puriorem, atque albentiorem effecit: & ita ex effectu, veritas narrationis Frontini confirmata ostenditur. Ratio distantiæ, vt obiter tetigi, xxij. M. pass. inter vtriusque

que

que Ductus initium, (Vetus enim à milliario xx. ex Front. num. 7, Nouus à milliario xlij. ex eodem, num. 22. excipiebatur) in cauſsâ fuit, vt illius cruſta, obſcurior quidem, ſed eiuſdem cum alterâ ſubſtantiæ videatur; prout magis turbidam aduenisſe Aquam longè infrà deductam, *pluribusque adiacentibus cultis*, neceſſe erat.

Et certè, non niſi huius * Specus Octauiani continuitas eſſe potuit, Ductus ille, quem nuper à Foſſoribus detectum vidimus in Lapicidinâ Vineæ Benedicti Sanctorij, ad angulum Viæ, quæ à caueâ Circi ad Portam Oſtienſem procedit, cum alio Viatrio, per quod læuorſum ad S. Balbinæ Martyris Aedem itur; vbi, & Marciæ Riuus, quem ſupra Portam Capenam ex Frontino tranſiuiſſe oſtendimus, vj. circiter pedum altiori librâ alium hoc pacto interſecat. * 68

A B. Ductus Anionis Veteris, ex parte A Arcum Druſi per Eurum grad. xij. verſùs Auſtrum; ex B latus orientale Auentini è diametro reſpiciens

C D. Ductus Marciæ, ex parte C rupem meridionalem Cœlij, & locum, quem Portæ Capenæ aſſignauimus, per Solanum grad. viij. verſus Eurum; ex D medium Auentinum (vbi rurſus è regione Templi Sanctæ Priſcæ ſubterraneus viſitur) è diametro ſpectans.

Sub hiſce duobus Ductibus, (vt hìc Aquarum concurſus fiebat, eo pacto, quo ad Spem Veterem, ſiue apud recentem Portam Maiorem, Marciam, ante-

quam

quam *per Cœlium ſe deijceret*, cum alijs iv. altioribus coîſſe vidimus)* alium infimè latentem nupetrimè Foſsor quidam monſtrauit, & me difficulter ſanè humi repentem ad illum perduxit: quo viſo, rei diu quæſitæ nouitas, omnem laſſitudinem, locique horrorem ex corpore, animoque exegit. Nam, hunc eſſe Riuum Aquæ Appiæ, Romanæ prouidentiæ, magnitudiniſque primitias, mihi certò perſuaſi, Tibique probare ſtudebo. Libra eius, atque, vt Frontin. vocat, preſſura minimè abnuit; quia omnium cîs Tiberim hanc Aquam humillimam (vt Frontin. de eâ num. 26. ait) ex comparatione ad proximos Ductus Marciæ, & Anionis cognoui; totis enim xxviij. pedibus ſub Anione Vetere excurrebat, quantùm præ loci anguſtiâ, & repetitâ per cauernam operatione, deprehendere potui. Suo item hucuſque decurſu, ſitum quem Capenæ Portæ dedimus, & *veteres* prope eam *arcus* indicare cum Marciâ videtur: antrorſus verò ad Auentinum flectitur, & poſt L. circiter paſſus, rurſus ad dexteram vergit, ac ſuo aſpectu locum vbi ex Front. emergebat, nempe Salinas, & Portam Trigeminam, vt num. 4., ſeu Cliuum Publicij, vt nu. 29. deſignat. Nec deficit potiſſimum ex Front. indicium, hoc eſt, eadem, àc ille in Appia num. 50. deſcribit, latitudinis, & altitudinis menſura. Quamuis enim Specus iſte, vt plurimùm, ab aliorum formâ recedat, lateribus gradatim ſeſe ampliantibus; (id quod in nullo alio Aquæductu animaduerti, & Agrippâ hunc, alioſque penè delapſos reſtituente, ex Front. num. 15, factum puto) vbi tamen vlteriùs LXX. circiter paſſus

* 69

pro-

progrediare, latera directa, & parallela, pede vno & dodrante, iuxta Frontinum, inter se distantia, altitudinemque, signino dempto, pedum v. & semis reperies; hoc est ipsorum pedum v. Frontini supra signinum, quod crassitudinem semipedalem communiter in fundo Ductuum obtinere solet. Præter quæ omnia, maiestas operis, simplicitate, simulque venustâ, & inaffectatâ firmitate compositi; sæculum Appij, & crescentem iamiam publicorum ædificiorum splendorem, & magnificentiam ad viuum ostendit. Accedit, ad vetustissimam Riui structuram ipso aspectu dijudicandam, crassissima circumquaque crustæ nigricantis coagmentatio, intus lapidosa, & solida, in superficie autem spongiosa quodammodo, & cincinnata; eius propemodum figuræ, àc lapis ille, ex Tiburte agro Romam aduectus, quo frequentissimè ornamenti causâ, ad rusticos fontes in Vrbanis hortis imitandos, lautiores isti vti solent. At rem ipsam melius, imagine, & explicatione percipe.

ABCD. Amplitudo, & forma Speluncæ, ad construendum in eâ Aquæductũ in ipsâ rupe excauatæ
Altitudo C A est ped. v. & semis. Latitudo C D altitudini æqualis
Fornix minimùm, & vix semipede attollitur; nec lateribus Ductus innititur, sed vi suâ stat
E F. G H. Latera ex lapide

pide Albano, quibus Riuus arctabatur
Latitudo E F eſt ped. i. vnc. iv
Latitudo G H eſt ped. ij. vnc. x.

Specus noſtri Octauiani, cuius penè obliti videbamur, & Fornicis ſub eo ad Viam Appiam, & Cliuum Martis, authorem ignoraſſe, nihil aſſumptæ tractationi detrahit: ſed tamen, eatenus inueſtigabimus, quatenus opinioni propoſitæ fauere videatur,
* ſi hunc eſſe * Arcum ſuadeamus, quem Senatu de-
70 cernente (ex Suet. in Claud.cap. 1.) Auguſtus in honorem Druſi priuigni (an potius filij?) ſtatuit. Quiritatur certè more ſuo * Ligor. in Paradox., hunc
* 71 non eſſe Arcum triumphalem, ſed Caſtellum Aquæ: (eâ licentiâ, quâ, Caſtellum, quod in iure noſtro receptaculum ſonat, l. 1. §.æſtatem D. de aq. quotid. & æſt. vocauit in eodem opuſculo Arcum ad Portam Sancti Laurentij, vbi pariter ſimplices trium Aquarum Riui, nec magìs quàm hìc Caſtelli vmbra) attamen nos tam fidem, quàm criterium hominis huius ſpernimus, & eo quamuis oblatrante, ad rei examen progredimur.

* Maxima inter nummum huius Arcus Druſiani,
* 72 & ipſius reliquias ſimilitudo, primum coniecturæ fundamentum præbet, vt ex ſubiecto vtriuſque ſchemate conferre poteris.

C. Specus Aquæductus ad recentem Portam S. Sebaſtiani, quem Octauianum eſſe credimus, latus ped. ij. & ſemis; altus vſque ad curuaturam Fornicis ped. v. Fornix ipſe ped. i. vnc. iij. Latera hinc indè craſſa ped. ij. vnc. x.

Præ-

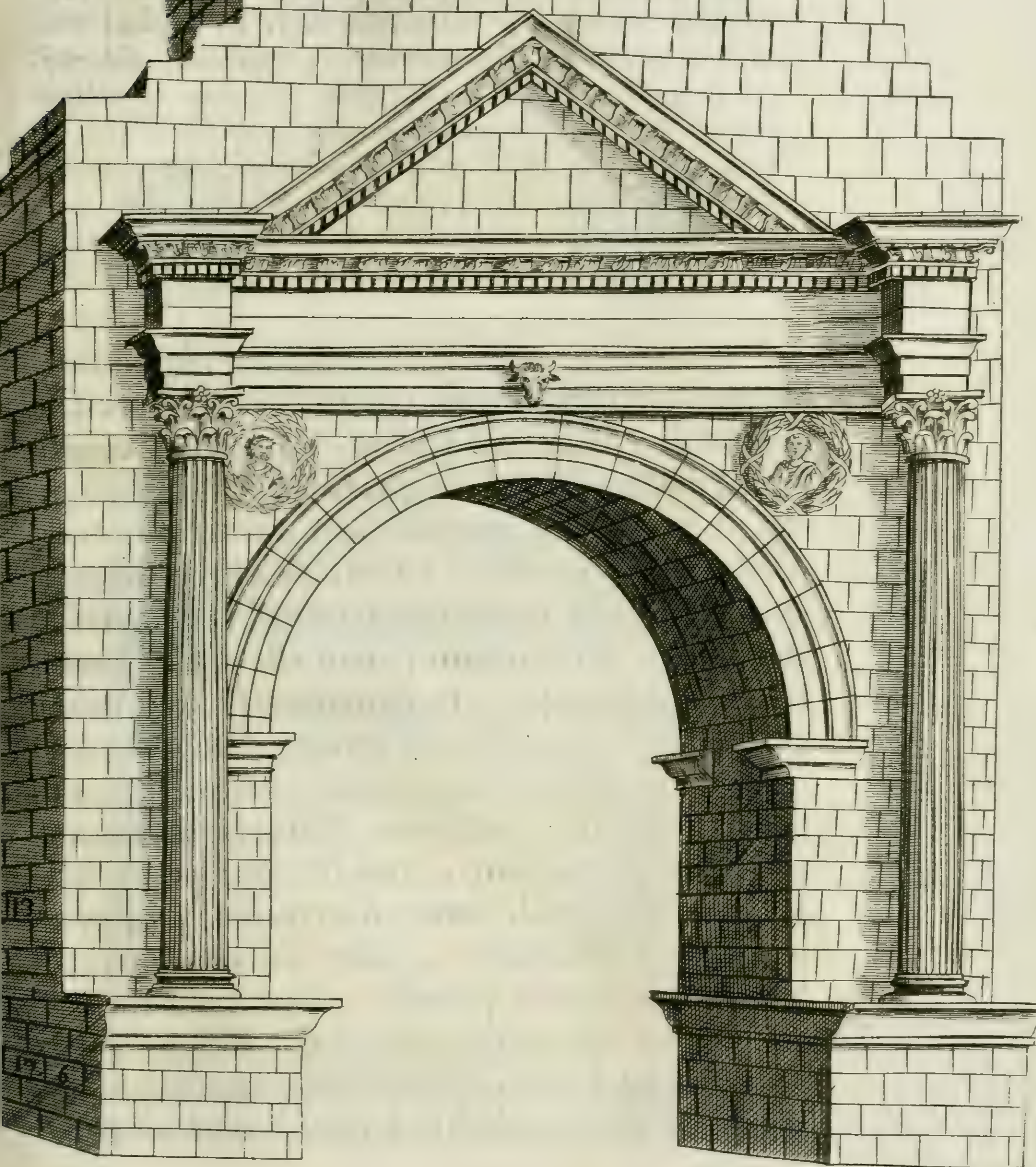

A B C D E

F

Præterea,* nomen Specus Octauiani, quo Ductum
73 huic Arcui superpositum notauimus, nonnè ab Octa-
uio Augusto deriuatum videtur? qui, dum *RIVOS
AQVARVM OMNIVM*, (vt in epigraphe ad
Arcum Aquæ Marciæ, siue recentis Portæ Sancti Lau-
rentij, quem paullò infrà exhibebimus, expressum est)
siue, vt in marmore Ancyrano apud Grut. pag. ccxxxij.
*RIVOS AQVARVM COMPLVRIBVS LO-
CIS VETVSTATE LABENTES REFECIT*,
hunc etiam, in depressione Cliui Martis abruptum,
refecisse, eique nomen suum reliquisse potuit: quia
præsertim, verba illa, CLIVOM, & PLANITIAM,
eius tempora redolent; (bis enim Vitruuius Augu-
sto σύζυγον· ita hoc secundum effert eodem cap. xij.
lib. v.) & sæpè in Augusti nummis, DIVOS IV-
LIVS, simili licentiâ leges. Est siquidem plus-
quam verisimile, Cliuum, impediente Ductu, leni-
tum fuisse, quò Fornix triumphalis sub ipso Specu
erigi posset; & ex* tribus ad eam Viam Arcubus,
74 Drusi, Traiani, & Veri, quot Victor, & Notitia
computant, Augustum, qui alios præcessit, situm
sublimiorem elegisse. Quandoquidem, nonnulla præ-
cipua ostendit hic Fornix, quamuis semesis iam mem-
bris, & terrâ obrutus, per quæ ab alijs optimè di-
stinguatur; vt sunt primò,* tympanum, & fastigium
75 paullò vltra Portæ latitudinem expansum, in quo
Augusti tempora, eundemque conditorem refert, qui
haud absimilia ornamenta huic suo* apud Ariminum
76 Arcui affixit, cum eâdem fastigij angustiâ, quam poste-
rior ætas, siue Vitruuius superueniens emendauit.

Pro-

COS·SEP·DESIGNAT·OCTAVO
LEBERRIMIS·ITALIAE·VIEIS
113
17 6

Prospectus Arcus Augusti apud Ariminum, prout hodie, multâ sui parte licèt obrutus, cernitur. Hunc in refectione Viæ Flaminiæ, quam procurauit Augustus, dum reliquas Patribus quibusdam, proprijs sumptibus, reficiendas mandauit, *extructum fuisse, certissimâ coniecturâ monstrat fragmentum inscriptionis sub vij. cos. & viij. designatione: hoc enim ipso tempore factum recenset Dio lib. liij: quo etiam anno, AVGVSTVS hoc titulo à Senatu, & Populo insignitus est; quem, in hoc monumento primitus forsan assumptum,*

(Damnosa quid non imminuit dies ?)

cum integrâ epigraphe desideramus.

* Neutrum enim ex hisce Arcubus à Vitruuio col-
* 77 locatum asseruerim, quia vterque ab ipsius præscriptis recedit; Romanus scilicet, dum in eo, corona super epistylio immediatè quiescit, cùm Vitru. lib.iij. cap. iij. zophorum inter hæc duo membra medium constituat; Ariminensis autem, quia habet denticulos sub mutilis, non solùm in coronâ, verùm etiam in fastigio, vbi coronam puram esse debere statuit, Græcorum exemplo, & rationibus ex ipsâ naturâ petitis cap.ij. lib.iv: & quia denique, fastigium, Ariminensis præsertim, longè supra ipsius modum eleuatum conspicitur; vbi enim Vitruuius dat tympano talem altitudinem, quæ sit nona portio longitudinis coronæ ab extremis cymatijs, hìc, tympanum in sui cacumine, habet quartam integram longitudinis coronæ partem. * Quæ tympani pro-
* 78 portio, quamuis pressior visa fuerit Philandro, in aureo suo ad Vitruu. Commentario, loco per nos significato, vbi eam facillimâ praxi emendauit; optimo

mo certè exemplo non destituitur, in suprà memorato Arcu recentis Portæ Sancti Laurentij, olim ad Viam Collatinam; quem præcipuè huius rei ostendendæ gratiâ, prout supra terram apparet, hic inserimus:

A. A Ichnographia pilarum huius arcus
B. B Anguli consimiles, recto minores, graduum scilicet 77
C. C Alij recto maiores, gr. 103, obliquationi Viæ Collatinæ

næ ſeſe conformantes

D Specus Iuliæ

E Specus Tepulæ humilior quàm alibi, ſed capacitas ſuppleta per ampliationem in latum

F Specus Marciæ

G Locus inſcriptionis Antonini Caracallæ, complanatis lapidibus inciſæ, ſuprà num. 30. expoſitæ

H. Locus inſcriptionis Titi Cæſaris, ſuprà eodem num. 30. expoſitæ.

monentes tamen, faſtigium, & coronam, abraſa quidem eſſe, quò poſteriori inſcriptioni Caracallæ campum patefacerent, ita tamen, vt certiſſima lapidum complanatorum veſtigia reliqua ſint. Cùm enim Titus Veſpaſianus, ne ornatum deturbaret, faſcias ſub coronâ prior inſcripſerit; Antoninus ſpatium reliquum occupauit, & medium, quamuis per Arcus iniuriam, ſe intruſit.

Diſtinguunt quoque hunc triumphalem Druſi Fornicem ab alijs, noſtroque nummo aſſimilem faciunt, * feneſtræ laterales, quarum veſtigium in la-
* 79 tere D. conſpicitur, recurrente circumcirca eâdem coronâ E: quod forſan Aeneam Vicum, & Octauium Stradam decepit, & ad geminos hinc inde minores arcus excogitandos induxit, quibus nec locus eſſe potuit, in anguſtiâ pedum xxiv. & ſemis, quot ex B ad A, vbi arcus lateritij huius Aquæductus ex hac parte finiuntur, interſunt. Nummi noſtri fidem ſanciunt ſchedæ Cl. viri * Franciſci Gottifre-
* 80 di, magni illius, & fideliſſimi rei nummariæ Promicondi; benignè exemplar ſuggerente, oculorum
* 81 lumine capto, ſed animi lynceo * Franciſco Camelo no-

noſtro, quem honoris, & amicitiæ cauſsâ nomino.

Libet nunc aliquantùm digredi,& hunc nummum, ſimulque hiſtoriam de Nerone Druſo in aliquo ſupplere, ex alio perfectè integro, & diſtincto, quem in Muſeo Septalio extare ſignificauit nobiliſs. vir Franciſcus * Comes Mezabarba Biragus, cum capedunculâ intrà tympanum, duobus vtrinque ad la- 82
tus eius lituis, & versùs extrema, ſed eâdem altitudine, paterâ ad dextram, ad ſiniſtram verò, vrceolo inſculptis; eo propemodum ordine diſtributis, quo in Tabulâ xcvj. Oiſelij ſubobſcurè hæc inſtrumenta expreſsa videmus.* Hinc igitur Augurem
fuiſſe Druſum ex lituo (*quod clariſſimum inſigne* 83
Auguratus vocat Cicer. de Diuin. lib. 1.) apparet; quamuis hiſtoria, de hoc eiuſdem honore minimè loquatur, ſed Dio, (apud quem lib. liv. plura de Druſo) atque Sueton. in Claud. cap. 1, Quæſturam, Præturam Vrbanam, Triumphales honores, Ouationem, Conſulatum, & Proconſulare imperium tantummodo referant.

Eo tamen quia nummus, quem cum Arcu Druſi retulimus, à Ti. Claudio Cæſare eius filio cuſus cernitur; non ideo * Angelonio aſſentior, qui ad num-
mum ix. pag. 46. Arcum ab ipſo Claudio erectum, 84
ornatumque aſſerit: Nam vltra noſtras de Auguſto authore, quas ſuprà expendimus, coniecturas; Dio lib. lv. tamquam de re, tempore Auguſti nedum decretâ, verùm etiam perfectâ loqui videtur. καὶ ὁ μὲν ἔς τε τὸ Ἄρειον πεδίον ὑπὸ τῶν ἱππέων, τῶν τε ἐς τὴν ἱππάδα ἀκριβῶς τελούντων, καὶ τῶν ἐκ τοῦ βουλευτικοῦ γένους ὄντων,

ἐνέ-

ἠνέχθη. κἀνταῦθα πυρὶ δοθεὶς, ἐς τὸ τοῦ Αὐγούστου μνημεῖον κατετέθη. Γερμανικός τε μετὰ τῶν παίδων ἐπονομασθεὶς, καὶ τιμὰς καὶ εἰκόνων καὶ ἀψῖδος, κενοτάφιόν τε πρὸς αὐτῷ τῷ Ῥήνῳ λαβών. *& ipse quidem* [Drusus] *in Martium Campum, ab Equitibus equestrem ordinem exactè seruantibus, & ab ijs, qui erant è genere Senatorio, deductus fuit. Et hìc igni datus, in Augusti monumentum depositus fuit. Germanicusque cum filijs cognominatus est, & honores tam statuæ, quàm Arcus, cœnotaphijque prope ipsum Rhenum accepit.* Nec credibile est, Augustum, qui *honora, & magnifica in Drusum fecit*, vt Tacitus monumentis suorum Annalium lib.iij. mandauit, *& tantopere* (vt cum Suetonio loquar) *& viuum dilexit, vt cohæredem semper filijs instituerit, & defunctum pro concione laudauerit; nec contentus elogium tumulo eius, versibus à se compositis, insculpsisse, etiam vitæ memoriam prosâ oratione composuit*, honorem Arcus, statim post eius obitum decretum, per xxiij. annos, quibus priuigno superuixit, neglexisse, & tamdiu effectu vacuum reliquisse: vrgente præsertim Liuiâ vxore, quæ in acerbissimo, maximoque filij luctu, quo sibi ferè vitam exhausit, vt Pedo Albinouanus his versibus testatur,

Vix etiam fuerat paucas vitalis ad horas,
Obtulit inuitæ cùm sibi Cæsar opem;
Admouitque preces, & ius immiscuit illis,
Aridaque effusâ guttura tinxit aquâ,

supremum hunc filio honorem, sibique solatium differri minimè passa fuisset.

Hunc

* Hunc insuper Arcum ad Viam Appiam minimè (vt Andreas Fuluius credidit) ad Traianum spectasse, nummi eius apertè ostendunt, qui Arcum triplicis Fornicis, & non vnius tantùm, qualis iste, exhibent. 85

Ad Lucium Verum excludendum, quem in hâc eâdem Regione, vt diximus, Arcum habuisse scimus, non ita promptas, vt in Traiano, rationes habemus, cùm nummi eius cum suo Arcu nulli extent: nihilominus, ex tot argumentis, per quæ Augustum huius Fornicis authorem fecimus, alium hinc amouebimus, postquam locum Drusiano Arcui, satis, nî fallor, sub hoc Aquæductu, & in summo huius Cliui Martis asseruimus.

Hæc tamen omnia, aliàs forsan scitu non inutilia, ad terminos nostræ quæstionis ex abundanti dicta videbuntur: quia quidquid de huius Specus Octauiani nomine dubitari possit; illud (quod nobis sufficit) extra omnem dubietatis aleam esto,* eius Aquam ad Thermas Alexandri, aduerso flumine, & 86 contra ipsius soli genium, & vergentiam, suo, vt mox dicemus, Nymphæo longè relicto, tam procul retrahi nullatenus potuisse.

Vnde tota quæstio in id recidit, * An Ianiculensem, quam Traianam fuisse dicemus, Aquam, An 87 verò hanc, quam, ex agro in quo oritur, Labicanam vocabimus, Alexander in Vrbem inuexerit. In quo, memineris velim, pluries nos vtramque inscriptionem, alteram super præcipuo Fonte in Ianiculo, alteram in Arcu ad Viam Aureliam sub hortis Pam-

* philijs, in quibus * AQVA hæc, ALSIETINA nun-
88 cupatur, eiuſque Ductus, ab Auguſto Cæſare extructi
dicuntur, non ſine ſtomacho perlegiſſe: quî enim
Alſietina ex Frontino num.26. omnibus humilior,
& quæ non niſi ccclvij. paſſus operis arcuati, nîl au-
tem ſubſtructionis ſupra terram habuit, vt num.17;
diuerſamque, à Lacu ſui nominis originem ſortita
eſt; cum hâc, quæ vel ſuperiorem, vel æqualem ipſi
Marciæ libram obtinet, prope Lacum Sabaten in
varijs venis caput agnoſcit, & circa Vrbem (vt lon-
ginqua miſſa faciam) per ij. paſs. M. operis arcuati
& ſubſtructionis defertur, niſi per ſummam oſcitan-
tiam confundi poterat? Si igitur conſtare fecerimus,
* Ianiculenſem * Aquam non poſſe Alexandrum in
89 perductorem admittere, noſtra proinde hæc Labi-
cana ſola remanebit, quæ ad ipſum pertinuiſſe di-
cenda ſit.

Id primò ſola probabilitas penè nos credere com-
pellit: cùm ab omni veroſimili alienum ſit, ad Ther-
marum Alexandri cîs Tiberim vſum, Aquam trans-
tiberinam deducere, quemquam cogitaſſe. Præſer-
* tim, cùm reperiamus ex Victore, * Nymphæum Ale-
90 xandri in Regione v. Eſquilinâ extitiſſe, nempe in
ipſo huius Aquæ recto à ſuâ Formâ ad Thermas
* itinere: cuius, & * Piſcinæ Limariæ veſtigia ſe ob-
91 ſeruaſſe apud Templum Sanctæ Crucis in Hieru-
ſalem, vbi hanc inſcriptionem reperit, ſcribit Li-
gorius, forſan (vt de Turpino Arioſtus iocatur) *ve-
race in queſto loco*; quia inſcriptio nîl ſpurium reſipit,
vt pleraque hominis illius:

HER-

HERCVLI . CONSERVATORI
INVICTO . COMITI
D. N. SEVERI . ALEXANDRI
PII . VICTORIS . SEMPER
AVG . AC . OPTIMI . PRINCIPIS
M. AVRELIVS . PRISCILLIANVS
V. C. CVRATOR . LYMPHAEI
DEVOT. NVM. M. Q. E

qui ad ſummum, vt morem retineat, potuit Piſcinam de ſuo addere, cùm nos alibi eam ſtatuamus, & oſtendamus, & duplicem fuiſſe vix credimus.

Addam, nec meo periculo, quia ſatìs idoneum huius ſententiæ propugnatorem habeo, Ianiculenſem Aquam eò minùs poſſe abſque alicuius ex veteribus teſtimonio Alexandrinam vocari; quia veriùs, eadem cum * Traianá fuit. Ita agnoſcit P. Aring. in Rom. Subterr. tom. 1. lib. ij. cap. xij. num. 6. fol. 344. ex Actis præcipuè Martyrij S. Antonini, *eâdem horâ iuſſit Vitellius Antoninum capitis ſubire ſententiam, qui ductus Viâ Aureliâ iuxta Formam Traianam decollatus eſt xi. Kalendas Septembris*: probantque enunciata, quæ apud Nardin. lib. viij. cap. iv. alibique extant, vetuſtiſſimi Codicis Actorum Sancti Iulij, in quibus deſcribitur *Forma Traiana iuxta Viam Aureliam*, & Inſtrumenti Donationis Caroli Magni, vbi pro confinio cuiuſdam fundi datur, *Forma Traiana vſque in Portâ Aureliâ*. Idemque eruitur ex ſequenti loco, licèt parùm correcto, Anaſtaſij Biblioth. in vitâ Honorij, *Eodem tempore fecit Baſilicam B. Pancratio Martyri Viâ Aureliâ mill. ij. à ſo-*

* 92

 lo,

lo, &c. & ibi constituit mola in murum Ciuitatis, & Formam quæ deducit Aquam in Lacum Sab*batinum.*

Neque tanti apud nos est Ligorij auctoritas, vt Aureliæ nomen, Viæ isti, quæ à Portâ Pancratianâ, imò ab ipso Ponte Sublicio per indubia vestigia, cum aliâ, quam Ligor. veram Aureliam esse non denegat, recto tramite continuatur, ex eius sententia auferri debeat. Vnicus siquidem Procopij locus, quem ipse nobis obtrudit, histor. Gotthic. lib. j. cap. xix. διὸ δὴ ἄλλας δύο τῆς πόλεως πύλας ἐνοχλεῖσθαι πρὸς τῶν πολεμίων ξυνέβαινε, τήν τε Αὐρηλίαν (ἣ νῦν Πέτρου τοῦ τῶν Χριστοῦ Ἀποστόλων κορυφαίου, ἅτε που πλησίον κειμένου, ἐπώνυμός ἐστι) καὶ τὴν ὑπὲρ τὸν ποταμὸν Τίβεριν. *Vnde accidit, vt duæ aliæ Portæ Vrbis, infestæ ab hostibus essent, Aurelia scilicet, (quæ nunc Petri Apostolorum Christi Principis, tamquam propè iacentis sita vocatur)*
* *& altera trans flumen Tiberim*, ex quo * Por-
93 tam Aureliam prope molem Hadriani fuisse probatur; vnde propterea Viam huius nominis deducit, & alibi fuisse pernegat: vel non tollit, quominus etiam Porta ad Ianiculum Aurelia vocaretur; quia ita loquitur, & intelligi debet, quasi ex duabus eiusdem nominis, altera Sancti Petri, altera Sancti Pancratij, à propinquitate vtriusque Templi, ad distin-
* ctionem, appellari consueuerit: * vel etiam acci-
94 piendus est de Viâ Aureliâ nouâ; (cum tam nouam, quàm veterem agnoscamus ex inscriptione apud Grut. pag. ccccluij. 6.) ne hanc veterem, cuius nomen ante alterius incidentiam tot illustria documen-

ta retinent, aboleamus. Vltra enim ſacras priſcorum Chriſtianorum memorias, quæ Eccleſiam Beati Pancratij, in viciniâ Vrbis, Formæque proximam, in Viâ Aureliâ ponunt, quæ Ligorij Aurelia eſſe non poteſt; non alium vetuſtis temporibus, & ante noua mœnia Aureliani, fuiſſe huius antiquiſſimæ Viæ ductum, quàm iam dictum, à Sublicio Ponte per ſummum Ianiculum, vbi nunc Porta (ſiue Aurelia, ſiue Pancratiana ea poſtea vocata ſit) conſpicitur, dubitari nequit. Quia enim tunc ab Vrbe non niſi per Pontem Sublicium exitus ad Ianiculum patebat; dum hinc rectum, tritumque in Etruriam Maritimam iter conſpicimus, vt * excauatio, & ſepulchra- *
lia hinc indè monumenta, inter Villam Marchionis 95
de Nobilibus, & Cœnobium Sancti Petri in Monte Aureo, & nouiſſima Viæ silice ſtratæ, exinde verſùs Eccleſiam Monialium SS. Coſmatis & Damiani, ipſumque Sublicium tendentis detectio apertè docent: quid quæſo abſurdiùs, quàm per Pontem (qui nondum extabat) agrumque Vaticanum, perque ſinuoſos, more Mæandri, circuitus, Viam Aureliam veterem, ac primitiuam concipere; & ibi fuiſſe, inficiari, vbi recta ratio, addam, * & veterum Scripto- *
rum authoritas, eam collocant? Liuius enim, Viam 96
quæ à Sublicio ad Ianiculum, & deinceps ad Vrbem Cære tendit, (quæ noſtra Aurelia eſt) à Veſtalibus in fugá, poſt captam à Gallis Vrbem, calcatam oſtendit lib. v. verſus finem, vbi L. Albinij de plebe hominis meminit, qui illas, & Romana ſacra plauſtro impoſuit, vxore, ac pueris deſcendere iuſſis: de quo

certè

* certè facto intelligendum putauerim * ſequens lapidis
97 quantiuis pretij fragmentum, pauimento ſuperioris, & ſubdialis ambulationis circà hemiſphærium Pantheonis poſtea inſertum, quod, & rem, & tempus (cùm ſcilicet Galli Româ captâ *Capitolium inuaderent*)

ADERENT. CAPITOLIV..
STALES. CAERE. DEDVXIT
QVE. RITVS. SOLLEMNES. NE
RENTVR. CVRAI. SIBI. HABVIT
ERATA. SACRA. ET. VIRGINES
XIT *eſt apud Grut. pag. ccccxcij. 7. ſed peſſimè excepta.*

ita deſignat, vt minimè dubium ſit, quin in memoriam, & encomium tantæ pietatis fuerit inſculptum.

* Hæc ita certa reputo, vt nec placeat * Aringhi
98 temperamentum, quo & opinioni Ligorij detulit, & Viam Aureliam ferè à Pancratianâ Portâ emiſit; dum aliam Viam, quam Ligor. ab Aureliâ Procopij Portâ initium ſumere tradidit, per Suburbium Fornacium, ſub Vrbis mœnibus deducit; & veteri noſtræ Aureliæ ad biuium S. Pancratij vnit. Quia, hâc incongruâ obliquatione, peius malo remedium allatum eſt; & ipſe Ligorius vehementiùs adhuc diſſentiret, quem nec adeò Vrbi propinquam, nec adeò violenter retortam Viæ incidentiam cogitaſſe ſuſpicor; ſed rationabiliùs (vt in aliquo homini laborioſo faueamus) * ſuam Aureliam rectà ad Tabernam
*
99 *del Pidocchio* perduxiſſe, & vel hinc ad læuam per

Via-

Viatrium, cuius portio ſilice ſtrata viſitur inter Vineam Carpineam, & Caſtellum Aquæ Paulæ in Vineâ Buranâ; vel adhuc congruentiùs,* per veſtigia veteris Viæ, quæ relictâ Corneliâ ad dexteram, per Fun- * 100
dum *di Porcareccino* versùs Fundum *della Bottacchia* tendit, ibi veteri Aureliæ Viæ iunxiſſe. Sed hæc pleniùs in noſtro *de Agro Suburbano* opere, σὺν θεῷ enucleabimus.

Sic itaque, reſtitutâ aduersùs Ligorium veteri, veriorique Viâ Aureliâ ad latus Formæ Traianæ, cui per duo ferè milliaria applicita eſt; tam Alexandro, quàm *Traiano ſuus cuique redditur Aquæductus, * 101
nam &, hunc præter iam allatas recentiorum Scriptorum authoritates, conſtat Aquam deriuaſſe, ex * nummo ex S. C publicè in rei geſtæ honorem cuſo, & ob * 102
Nu men Fontis appoſitum, ad Aquam ex Fonte hauſtam, non ex alijs Ductibus ſubtractam, referendo. Nummum probè * exceptum, ſed peſſimè interpretatum, vide apud Angelon.num.27; qui perfractè, & * 103
tamquam Frontino affirmante, ait, *che Traiano, dalla Via Valeria, per lo tratto di 23. miglia, conduſſe l'Acqua Martia nell' Auentino*, atque hoc nummo demonſtrari concludit; id quod alios eius ſequaces, plus τῷ, αὐτὸς ἔφη, quàm Frontino, & veritati credulos, ſeduxiſſe vidimus, & ſuprà num. 40. adnotauimus; nouiſſimè vero Iacob. Oiſelium in partes traxit ad numm.viij. Tab.cviij. ſui Theſauri, hoc anno editi.

Non contemnendo etiam indicio eſt, Aquam in gratiam dictarum Thermarum fuiſſe deductam: quia, ſi quis alius, in communem, & ſolitum Aquarum

vſum

vſum id inſtituiſſet; * potuiſſet ſanè longè vtiliùs, ad
104 eandem libram, àc poſtea Sixtus Pontifex fecit, attollere, hoc eſt xij. & ſemis ſupra Marciam pedibus, quotis Aqua Sixtina ad Portam Maiorem Marciæ Ductum ibi proximum ſuperare deprehenditur; & vlteriùs, alios ped. xlj. & ſemis, quibus Marcia Ductum Alexandrinum excedit, vt menſura à primis arcubus in Chartâ num. 2. notatis, ad arcus Aquæ Marciæ, ibi proximos, inita demonſtrat. Quia enim humilis erat Thermarum locus, ideo Alexander, ad illas tantùm reſpiciens, commodum altioris directuræ neglexit, & pedibus liiij. Aquam ſuam depreſſit. Tantam enim libræ varietatem, non ex imperitiâ, ſed ex induſtriâ ortum habuiſſe, nemo non dixerit.

Quomodo autem * Frontinus Traiano contem-
105 poraneus, & ſub eo Aquarum Curator, in ſuo libello de Aquæduct. de hoc præſtantiſſimo Traiani ſui opere ſilere potuerit; ex præfatione eiuſdem libelli clarè colligitur: quandoquidem ſcriptio Frontini contigit in ipſo initio iniuncti ſibi muneris, & viuente adhuc Neruâ, cui opus nuncupauit: deductio autem Aquæ, ex dicto numiſmate, Traiano quintùm, vel quinquies Conſule, hoc eſt, poſt quintum ſaltem Imperij illius annum proceſſit.

Si verò obijcias, * nimis à me reſtringi nume-
106 rum Aquarum, contra expreſſam veterum Authorum ſententiam; cum Victor xx, (ſiue etiam xxiiij. iuxta aliquos Codices) Notitia verò Imperij xix. nominent; &, vt minùs, Procop. xiiij. diſertè pronunciet lib. j. cap. xix. de Bell. Gotthic. Reſpondebo, me non nimi-

nimiùm morari Victorem, & Notitiam, dum non
Ductus, sed Aquas referunt, * quarum plures in
vnicum Specum corriuari potuerunt, vt Frontinus 107
ipse in Augustâ, Albudino, & Herculano Fontibus,
& inscriptio Portæ recentis Tiburtinæ in Antoni-
niano testantur: Procopium verò, qui de Aquædu-
ctibus loquitur, aliàs mecum sentire probabo, & no-
ua quædam ad eius illustrationem afferam, si tan-
tummodo Romam, & Vrbem diuersimode mihi ac-
cipere liceat; quod in præsens differo, ne epistola-
rem modum omnino excedam.

Si quis demum certiorem adhuc probationem
meæ huius opinionis, de Alexandro authore operis,
cupit, * curet (vt nos faciemus) ex alijs Alexandri
monumentis, quorum duo indubia sunt, nempe 108
Thermæ in Aedibus Mediceis, in quarum vsum,
vt modò diximus, hic, de quo loquimur, Ductus de-
riuatus fuit; & Sepulchrum inter Latinam, & La-
bicanam in Monte Grani nunc dicto, Figlinarum
sigilla perquiri in lateribus, vel tegulis eorundem
ædificiorum; si fortasse, vel iam exhibitum occur-
rat, vel aliud * sequentis notæ; quod similiter la- 109
teri arcuum num. 7.

EX·CAEC·PRO

etiamnum inhærenti insculptum est. Ijdem enim characteres, bene eadem operum tempora demonstrabunt; cùm credibile sit, lateres vt primùm excocti erant, operibus, quæ tunc frequentia, & maxima excitabantur inseruisse, nec diu in officinis seruari solitos, vt & hodie vsu venit.

Et quia, ingenui (vt ait ille) est pudoris fateri per quem profeceris; notitiam, quòd monumentum istud sepulchrale in Monte Grani, Alexandri, & Mamçæ matris cineres texerit, Tibi acceptam refero, ac * re-
* 1208 lationem Flaminij Vaccæ, quam mihi indicasti, conquisitam, & repertam, Tibi regero. *Mi ricordo fuor di Porta San Giouanni vn miglio, passati gli Acquedotti, doue si dice il Monte del Grano, vi era vn gran massiccio antico, fatto di scaglia: bastò l'animo à vn Cauatore romperlo, & intraruì dentro, e poi calarsi giusò, tanto che trouò vn gran Pilo storiato con il ratto delle Sabine, e sopra il coperchio, vi erano due figure distesé, con il ritratto di Alessandro Seuero, & Iulia Mamea sua madre. Dentro, vi si trouò delle ceneri; il detto Pilo si ritroua al presente nel Campidoglio, in mezo del Cortile del Palazzo, doue stanno i Conseruatori.* Hæc ille, in epistolâ sub die prima Nouembris MDXCIV. ad Simonettum Anastasium missâ, simplici quidem stylo, sed maiore, quam P.Arring. veritate, qui, in Viâ Labicanâ Sarcophagum repertum dicit lib. iv. cap. viij. num. 3; quamuis locus, Latinæ aliquantò magìs accedat, & à priori, septem circiter stadijs distet. In recenti verò inscriptione, basi super

quâ

quâ Sarcophagum erectum eſt inſculptâ, locus reperitionis dicitur extra * Portam neſcio quam Labienam, cuius nec vola, nec veſtigium, apud Authores. * 111
Quamuis autem * nuperus ex Gallia Scriptor, imagines modò dicti Sarcophagi, Alexandrum, & Mamæam referre neget: communis tamen Virorum doctiſſimorum conſenſus, & indiſtincta cum nummis ſimilitudo, aſſertionem noſtram ſatis ſuperque tuentur, nec nobis imponi patiuntur; * vt indè forſan, Aquæductus ab Alexandro excitati non leue argumentum accedat, * 112
ſi haud procul ab eo, & quà integrè illius proſpectus ab ipsâ Aquæ origine patet, perennem authoris memoriam, in Mauſolei erectione, Senatum P. Q. R. ibi renouaſſe reputemus. Amplitudinem enim Sepulchri, * quam Lamprid. exaggerat, dum ait in eius vitâ, *Cœnotaphium in Galliâ*, * 113
Romæ Sepulchrum ampliſſimum meruit, non modicam oſtendit, informis licèt, & omni ornatu ſpoliata moles, cuius hìc delineationem adiungimus.

A. Cella rotunda concamerata, in quâ repertum fuit Sarcophagum cum imaginibus Alexandri, & Mamææ, hodie in Capitolio exiſtens

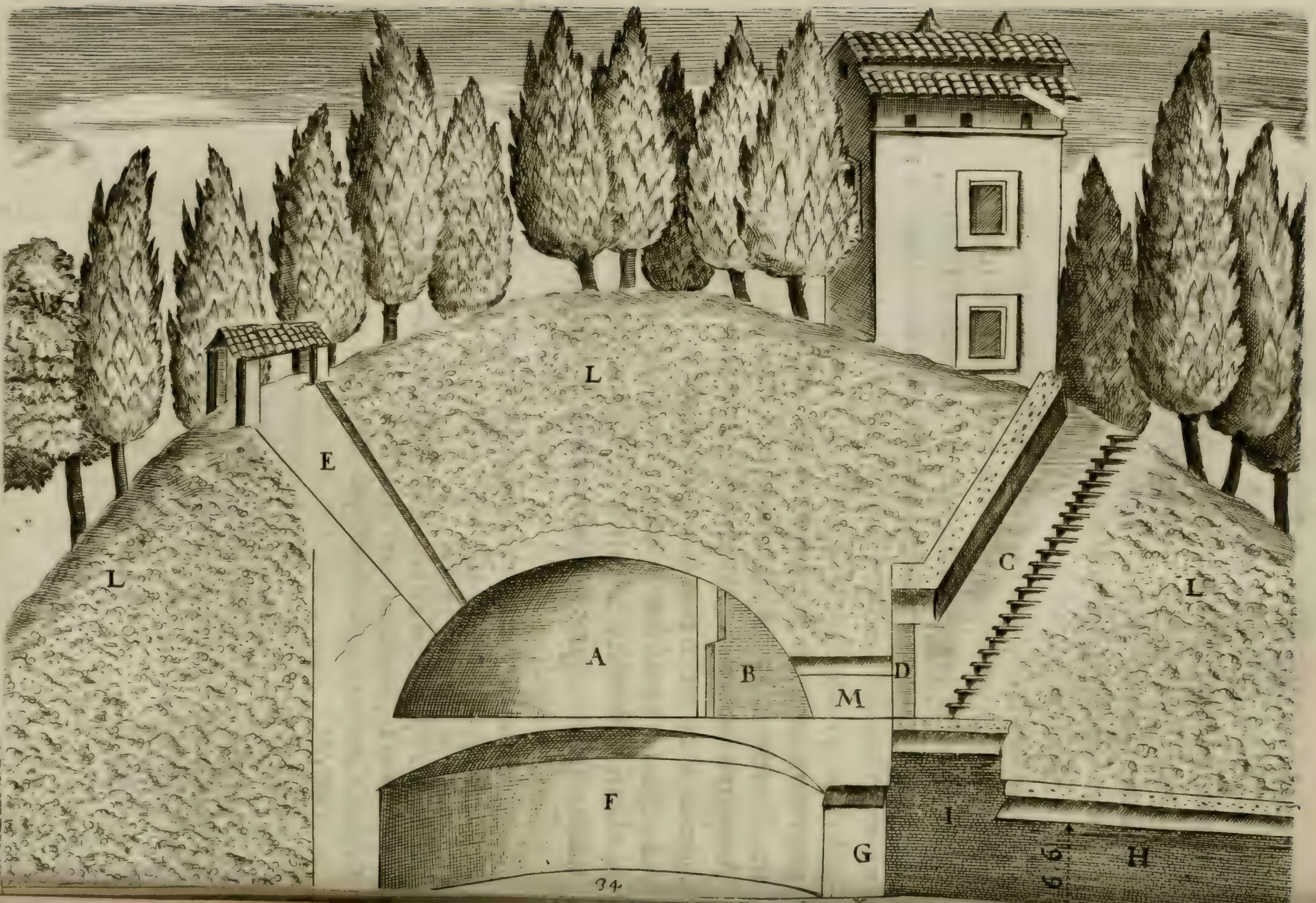
B. Cellula, per quam ad iam dictum Conditorium patebat introitus, mediante portâ in M

C. Scala præceps, vnde illatum fuit Sarcophagum per portam M

D. Murus, poſt illatum Sarcophagum ante oſtium Conditorij eleuatum, vt omnis aditus occluderetur

E. Apertura recens, vnde illud detectum fuit

F. Hypogeum rotundum, depreſsâ concameratione, ſub Conditorio.

L
E
L
C
L
A
B
D
M
F
G
I
H
34

G. Porta ad idem, lata ped. v. vnc. ij, in muro v. pedes crassitiei habente
H. Cryptoporticus, lata ped. v. vnc. ij, longa ped. lxxx, inclinata in totâ istâ longitudine ad ped. vi. & semis
I. Spatium ad caput Cryptoporticus, elatiori fornice, ad requiem superioris Scalæ substentandam
K. K. K. Pauimentum toti ædificio substratum, ex Tiburtinis lapidibus, crassitiei ped. i. vnc. ij
L. L. L. Rudera incerti, sed vt ex eorum ingenti aceruo colligere est, magnificentissimi, iuxta Spartianum, ædificij.

* Varijs Aqua ista acquisitionibus hodie constat, ex quibus, præcipuæ sunt eæ, quæ sub Colle *delle Pantanelle*, palustri, & vliginoso solo scaturiunt. An has easdem venas Alexander, vel eius Aquileges olim conquisiuerint, animi dubius sum: Contrarium enim potiùs mihi suadet, Aquæ recentis varians à veteri ingenium; hæc enim, ingentem, vt diximus, crustam suo Riuo obduxit, illa post centum ferè annorum curriculum, Ductum suum adhuc purum, nitidumque præstat: vnde in ipsis, qui nunc ad latera eius Vallis, hàc illac sparsim perfluunt, Osæ Fl. fontibus, Caput Aquæ Alexandrinæ statuerim. Illud tamen certissimè assero, * turpiter falli recentem Geographum, qui in suâ Chartâ Topographicâ anno MDCLXXIV. in lucem editâ, Aquam Sixtinam, à Lacu, quem Regillum Holstenius, rectissimè meo iudicio, vocat, (hodie *di Monte Falcone*) deriuat. Erroris caussam, putei supra Riuum subterraneum, qui prope hunc lacum visuntur, fortasse præbuerunt; dum Scriptor, parùm sanè accuratus, nec eorum vsque ad Caput Aquæ, siue ad primum Castellum

(margin: * 114; * 115)

ſtellum continuationem, imò nec Caſtellum ipſum, integro milliario hinc diſſitum, animaduertit.* La-
116 cus verò, ſtagnantem Aquam, & potui omnino ineptam continet, nec inſuper vnius diei erogationi ſufficeret: æſtiuo autem tempore, putridam prorſus, & venenatam emitteret, ob maximam lini, & cannabis copiam, quam vicinorum Oppidorum accolæ huc ad macerandum comportant.

Sunt qui * ad ſiniſtram Viæ Præneſtinæ, hanc
117 Aquam oriri dixerint, & ita palmaribus literis, & pluſquam palmari mendo, in Fonte primario apud Thermas Diocletianas habetur. Sed iſti lapſi ſunt, quia hodie, interruptâ, & imperuiâ ipsâ Viâ, * Præ-
118 neſte nonniſi per Labicanam aditur, cui propterea Præneſtinæ Viæ paſſim nomen tribuunt. Hoc agnouit, & correxit Holſten. ad Cluuer. pag. 996. 12; ſed haud ſecus, * & ipſe lapſus fuit, dum recentem
119 Viam *del Finocchio*, à Labicanâ poſt Turrim Nouam deflectentem, veteribus aliquot lapidum fragmentis in ædificio illius Hoſpitij ſparſis illectus, pro veteri Labicanâ, cuius indubia ad dexteram veſtigia, ingenio certè, quàm pedibus melior, accepit, ſolâque Cluuerij ſui, Cluuerij, inquam, qui illum produxerat, & ornauerat reprehenſione contentus, (in quo, per ſummam ingratitudinem, ſimulque dicendi acerbitatem nimis frequenter peccat) nîl vltrà quæſiuit. Nos tamen veterem ſemitam à Tabernâ *dell' Oſa*, in Viâ Præneſtinâ, per Caſale Sancti Antonij, hàc pertranſeuntem, & indè, paullò ſupra *Torre Forame*, Labicanam interſecantem, &

ad

ad partes Tusculanæ, & Latinæ tendentem obseruauimus, & in Chartâ suo loco inscripsimus. Adeò vt plurimùm, *qui semitam non sapiunt* (vt Ciceronianâ illâ parœmiâ, lib. 1. de Diuin. vtar) *alteri monstrant viam*.

Hæc Tibi coram, & super ipsâ locorum facie, faciliùs, ac forsan vtiliùs ostenderem: sed quia iam laborem respuis, & senium prætendis; vtere senectutis prærogatiuâ, quâ Te diutiùs frui, communi rei literariæ bono, ex animo opto; sedensque sententiam proferito.

Vale. Dabam ex nostro Museo, die vltimâ AN. SAL. MDCLXXVII.

DE

DE AQVIS ET AQVAEDVCTIBVS VETERIS ROMAE
DISSERTATIO. II

EMINENTISSIMO . ET . REVERENDISSIMO
D. GASPARI . CARDINALI
DE . CARPINEO . VRBIS . VICARIO
DOMINO . SVO . CLEMENTISSIMO
RAPHAEL . FABRETTVS
GASPARIS . F . VRBINAS
FELICITATEM

TII rationem minimè reddendam esse, quicumque dixit, hominem vni sibi viuentem, suisque rebus intentum, cùm hæc diceret, cogitauit: longè enim alia caussa eorum est, quos institutus recto consilio vitæ cursus, suæ spontis esse non sinit, quibusque adeò, alieno arbitrio viuere, hoc est, tam agendi, quàm cessandi tempora gu-

gubernare necesse est. Hoc mihi, Princeps Eminentissime, maximè omnium vsu venit, qui postquam inter administros splendidissimi Tui, & summo proximi in Ecclesiâ Romanâ muneris, nomen meum professus sum , eique rei operam , industriamque meam semel addixi, meus esse omnino desij; Tui autem non iuris, & arbitrij modò, sed etiam iudicij factus; cui idcirco vni probari, à quo laudari posse, præcipuum vitæ meæ officium esse puto. Illud itaque summâ ope mihi contendendum esse intelligo, ne otium, quo meas in Tibi debito obsequio occupationes me distinguere humanissimè pateris, temerè, inconsultèque susceptum, eiusque momenta inutiliter disperdita existimes: quod ita demum eueniet, si tempora opportunè grauioribus curis subducta, in humaniorum literarum culturâ, & meditatione me impendisse Tibi ostendam; sequutus in hac re authorem grauissimum, maximumque, Te inquam Eminentissime Princeps, cui altissimas, assiduasque de præcipuis Christianæ Reipublicæ negotijs cogitationes, his ijsdem studijs interdum indulgendi, nullo impedimento esse vidi. Tibi propterea frequentium istarum subseciuis horis, vel etiam quandoque integris feriatis diebus excursionum, quæ summam otij mei conficiunt, rationem reddam: & quæ olim, dum ad Marsos, Te iubente, proficiscerer, raptim, vt nosti, aliudque agens obseruaui, quæque nuper repetitâ locorum inspectione, de Aquarum Marciæ, & Claudiæ Fontibus, & veriori Viæ Valeriæ ductu in mentem venêre, & scitu digna visa sunt, benignè, vt

I soles,

ſoles, excipias, meoque qualiquali conatui faueas oro, ac illum clariſſimâ Tui nominis luce, ſine ſplendeſcere: quò fiet, vt ipſe ſitus, & ſquallor, ipſæque tenebræ, quas operibus, & monumentis huic meæ ſcriptioni materiem præbentibus, iniuria temporis offuderat, diſcuſsæ, diſſipatæque remaneant.

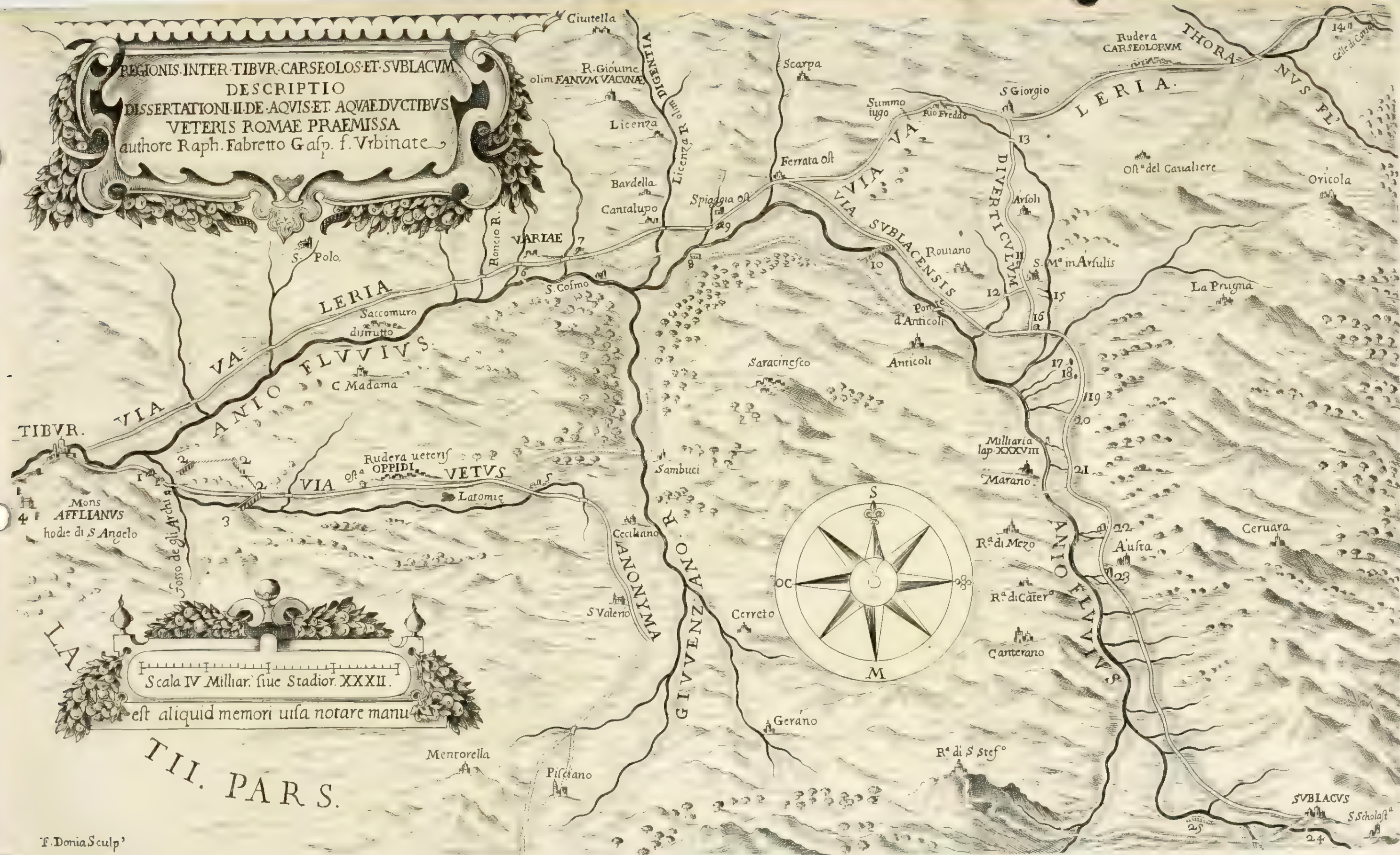
Chartam Topographicam, à nobis arte quidem non multâ, (noſtra enim, prout alij ſua ſolent, extollere pudor vetat) ſed multo ſanè labore confectam, præmittendam duximus; quia omnes hactenus editas, adeò inemendatas, & (vt ſic dicam) incurioſas inuenimus, vt ijs nihil prorſus, in hâc explicatione quam exordimur, iuuati fuerimus: itaut peſſimarum comparatione, hæc non indiligens fortaſſe videri poſſit.

Oculatâ equidem hæc omnia *fide mihi comperta eſſe* teſtor, nec pœnitet, doctiſſimo viro Lucæ Holſtenio, qui hoc idem in ſuis Annotat. ad pag. 784. 1. Cluuer. iactauit, minimè crediſſe; ſed cognitionem omnium, quæ ipſe multâ, nimiâque (vt conſtare faciam) authoritate ſtatuit, ad nouam trutinam reuocaſſe. In ijs enim, quæ eruditam vetuſtatis notitiam concernunt, neminem ipſo meliorem, me reperturum confido; vnde lætus libens in hâc Chartâ

Explicatio Chartæ Topographicæ, Fontes Aquarum Marciæ, & Claudiæ continentis.

1 *Arcus Aquæ Claudiæ primùm occurrens*
Sequitur Arcus Anienis Nouæ, orientem versùs
Sequitur Arcus Marciæ in ipſo Riuulo
2.2.2 *Triplex opus arcuatum eiuſdem Anienis Nouæ*
3 *Locus vbi eadem Aqua ex latere montis emergit*

Spe-

REGIONIS INTER TIBVR CARSEOLOS ET SVBLACVM
DESCRIPTIO
DISSERTATIONI II DE AQVIS ET AQVAEDVCTIBVS
VETERIS ROMAE PRAEMISSA
authore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinate
Scala IV Milliar. siue Stadior. XXXII.
est aliquid memori uisa notare manu
LA TII. PARS
TIBVR.
VIA VA LERIA
ANIO FLVVIVS
VIA VETVS
VIA SVBLACENSIS
DIVERTICVLVM
ANONYMA
GIVVENZANO R
DIGENTIA
THORANVS FL.
LERIA
ANIO FLVVIVS
Ciuitella
R. Giouine olim FANVM VACVNAE
Licenza
Licenza R. olim
Bardella
Cantalupo
Scarpa
Ferrata ost
Spiaggia ost
Summo iugo
Rio Freddo
S Giorgio
Rudera CARSEOLORVM
Ost.a del Caualiere
Oricola
Arsoli
S. M.a in Arsulis
Rouiano
La Prugna
Ponte d'Anticoli
Anticoli
Saracinesco
S. Polo
Roncio R.
VARIAE
S. Cosmo
Saccomuro distrutto
C Madama
Rudera ueteris OPPIDI
Ost.a
Latomie
Mons AFFLIANVS hodie di S Angelo
Fosso de gli Archi
Sambuci
Ceciliano
S Valerio
Cerreto
Gerano
Mentorella
Pisciano
Milliaria lap. XXXVIII
Marano
R.a di Mezo
R.a di Cater.o
Canterano
R.a di S Stef.o
A'usta
Ceruara
SVBLACVS
S Scholast.a
S
M
OC
F. Donia Sculp.

REGIONIS INTER TIBVR CARSEOLOS ET SVBLACVM DESCRIPTIO DISSERTATIONI II DE AQVIS ET AQVAEDVCTIBVS VETERIS ROMAE PRAEMISSA

authore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinate

4 *Specus trium istarum Aquarum, ad latus occidentale montis Affliani iterum se ostendentes, prope Aedem B. Mariæ* de Carciano

5 *Rudera ingentis ædificij forsan super Ductu Anienis Nouæ, inferiùs ad locum num. 3. emergentis*

6 *Pons sub* Vicouaro, *super ruderibus veteris Aquæductus*

7 *Veteris alterius Aquæductus, è proximis à septentrionali latere collibus deriuati, vestigia*

8 *Aquæductus, ad latus boreale montis sub* Saracinesco

9 *Alius, prope Hospitium* la Spiaggia, *idem forsan àc ille, qui sub Hospitio* della Ferrata *in Cellâ Vinariâ visitur*

10 *Alius, Anienem à dextrâ in læuam sub Rubiano transmittens, & in montem rectà se immergens*

11 *Locus Somnulæ, vbi Lapis XXXVIII. Diuerticuli à Viâ Valeriâ in Sublacensem repertus fuit*

12 *Pons Scutonicus vetusti operis, Holst. Stratonicus dictus*

13 *Alius, vetusti pariter operis sub S. Georgio*

14 *Columna Lapidis XXXXI. prope Cellas*

15 *Venæ vberrimæ sub Ecclesia S. Mariæ in Arsulis, nobis Fontes Aquæ Marciæ*

16 *Memoria AVGVSTI, ad incidentiam dicti Diuerticuli à Viâ Valeriâ in Sublacensem*

17 *Rudera ædificij, ad Caput Aquæ sub eisdem emergentis*

18 *Rudera ad Caput Aquæ*, Lago di S. Lucia *dictæ*

19 *Substructio forsan Anionis Noui ante eius à Lacu deductionem, ad latus montis applicita, & sub ea Caput Aquæ*, Serena *vocatæ*

20 *Alius Riuus Aquæ, pariter* Serena *dictæ*

21 *Aqua*, Casa di Lemme *dicta*

22 Forma della Mola, *copiosissimis acquisitionibus constans*

23 *Riuus sub Castro* dell'Austa, *omnium abundantissimus*

24 *Vestigia Lacuum, ex quorum altero Anio Nouus à Neruâ, inscripto Traiani Cæs. nomine, deductus fuit*

25 *Aquæductus eiusdem Anionis Noui, xx. ped. ipso fluminis alueo altior.*

Digentiæ Riuum, & Fanum Vacunæ, prout alibi, Regillum Lacum, & Labicum Oppidum, aliaque complura cum ipſo, quin etiam, aliqua ex ipſo repoſui. Verùm in locis ipſis deſcribendis, & diſtantijs definiendis, à tanto viro, veritate vires animoſque miniſtrante, diſcedere, & illius traditiones frequenter impugnare, & conuellere, integrum mihi eſſe volo.

Nec ſatis nobis viſum fuit Chartam emendaſſe; niſi (poſtquam hunc puluerem ingreſſi * ſumus)
* 120 milliarem menſuram, per quam diſtantiæ locorum diſtinguuntur, ad certam, atque inuariatam rationem, huc vſque, vt videbis, nutantem, & vacillantem reducamus. Lucas Pætus, quo procurante, menſuræ omnes quibus Roma vtitur, in marmore Capitolino inciſæ, & expoſitæ ſuperiori ſæculo fuerunt, cùm animaduertiſſet, Palmum recentiorum, * quem
* 121 Architectonicum vocant, non ita exactè reſpondere ad Spithamen, ſiue dodrantem Pedis antiqui geometrici; quater de hoc in ſuo opuſc. de Menſ. & Ponder. Lectorem admonuit, & exceſſum minutè ſignificauit. Primò, per hæc verba ſub finem lib. 1. *Non minùs, & aliud te ſcire volo, quòd Palmus, quo hodie Romæ Architecti vtuntur, ſi cum legitimi antiqui Pedis dodrante, id eſt vncijs ix. conferatur, & examinetur, Palmus ipſe, ſeu Spithama, quantùm ſunt duæ nonæ partes vnciæ Pedis prædicti; id eſt vnciæ ſextula, ſcripulo vno, & triente ſcripuli, longior eſſe reperitur.* In eandem ſententiam ipſo libri ij. initio, rurſuſque pag. 18. loquitur. Et deinde, quia rem minimè latere voluit, (quaſi erro-

ris

ris communis ſequentis huius ſæculi præſcius) ita librum illum, in definiendâ menſurâ veteris Milliarij, recentibus Architectorum Palmis, ſiue Cannis decempalmaribus comprehensâ, concludit, *Milliarium, quod ex V. M. pedum priore libro conſtare dixi: eâ ſupputatione, quâ Palmum, Pedis dodrantem, & vnciæ pedalis ſextulam, ſcripulum, & ſcripuli trientem eſſe demonſtrauimus, erit hodie cannarum DCXXXXIX. palmorum IX. digitorum III.** Sed
iſte dum medicinam adhibuiſſe credidit, venenum * 122
propinauit; nam vltra leuiuſculum erratum in colligendâ ſummâ ſuarum cannarum, quæ non 649.9.3. vt ipſi videtur, ſed cann. 650. pal.6. ſext.1. ſcr. 1 $\frac{1}{3}$ dici debuit, vt in ſequenti Synopſi videre eſt:

Palmus vnciar.9. ſextular.1. ſcripulor. 1 $\frac{1}{3}$ reductus ad tot trientes ſcripulorum ad fractiones fractionum vitandas, facit tertias 664. hoc pacto ☞	☞ *vnciæ 9.* ----	648
	ſextula vna ---	12
	ſcripulus vnus	3
	tertia ſcripuli	1
		664

Pes antiquus conſtat 12. *vncijs, ſiue ſext.* 72. *ſiue ſcr.* 288. *ſiue tertijs ſcrip.* 864. *Multiplica per ped.* 5000, (*qui ſunt mille paſſus geometrici*) *quotiens dat tertias* 4320000.

Diuide Milliare h. e. tertias 4320000. *per ſuum Palmum, h. e. tertias* 664 ☞

Fient palmi 6506. *cum* 16. *ampliùs tertijs, hoc eſt ſcripulis* 5 $\frac{1}{3}$; *quodque idem eſt, ſextulâ* 1. *ſcripulo* 1 $\frac{1}{3}$ *vt prædiximus.*	☞ 664 | 6506	4320000
		3360
		.400
		4000
		16

longè grauiùs adhùc ſphalma admiſit, in ipsâ recentis Palmi longitudine indicandâ, hoc eſt, iam dicta-

* ctarum * vnciarum pedalium nouem, & vnciæ ſextu-
123 lam, ſcripulum, & ſcripuli trientem; nam ex ipſius marmore Capitolino, non Pedem cum Palmo ſigillatim, ſed Decempedam cum integrâ Cannâ componentes,* inuenimus, Cannam continere pedes vij. vnc.
*
124 vi. ſext. v. & ſcrip. j. cum tribus ex decem & ſeptem partibus alterius ſcripuli; ſiue (quod breuiorem arithmeticam operationem exigit) ped. vij. vnc. vi. & quindecim ex decem ac ſeptem portionibus alterius vnciæ $\frac{15}{17}$, & ſic exceſſum Palmi recentis ad dodrantem Pedis antiquorum, eſſe in xv. ex centum, & ſeptuaginta partibus vnius vnciæ $\frac{15}{170}$. Ex quo ſtatuimus, milliare ſpatium eſſe cannarum DCLX. palm. I. vnciar. XI. min. vnius ac ſemis, vt in Synopſi.

Palmus vnciar. 9. & $\frac{15}{170}$ reductus ad tot 170.as efficit $\frac{1545}{170}$ hoc pacto ☞	☞ *Vnc. 9.* 1530 15. *reliquæ* 15 1545
Pes vetus, h.e. $\frac{2040}{170}$ Mult. per ped. 5000; *quotiens dat* $\frac{10200000}{170}$	
Diuide Milliare, h.e. $\frac{10200000}{170}$ per ſuum Palmum, h. e. per $\frac{1545}{170}$ ☞	☞ 1545 | 10200000 6601 . 9300 . . 300 3000 1455
Fient palmi 6601. *& $\frac{1455}{1545}$. Mult. numeratorem per vnc.* 12; *& producto per denominatorem diuiſo, fient vnciæ* 11. *& $\frac{465}{1546}$*	

Rurſus, multiplicato numeratore per minutos 5. (in 5. enim minutos diuiſa eſt Palmi Vncia) & numero producto per denominatorem diuiſo, fiunt minuti 1 $\frac{780}{1545}$. Siue, diuiſo vtroque numero per 15. quò fractio ad minores numeros reducatur, fiunt $\frac{52}{103}$, quod pro dimidio min. proximè accipimus.

Holſtenius, qui neque Pætum attendit, neque veri-

tatem

tatem non hìc in puteo latentem, ſed in tabulâ patentem requiſiuit; * tritam illam, & fallacem Agrimenſorum praxim amplexus eſt, ex quâ Milliare an- 125
tiquum, cannas DCLXVII. paullò minùs continere enunciauit in Diſſertatiunculâ de Milliar. Aur. prout pluries in alijs ſuis ſcriptis calculum poſuerat; quaſi Palmus recens Architectonicus, idem prorſus valeat, àc Dodrans, ſeu Spithame veterum, vt hæc alia Synopſis oſtendit.

Milliare continet pedes 5000.	☞ 9 | 60000
ſiue vnc. pedales 60000.	6666 60
Diuide per vnc. 9; *hoc eſt per*	60
dodrantem Pedis ☞	60
Fient dodrantes, ſiue (ex hypo-	6

theſi Holſt.) Palmi 6666$\frac{2}{3}$; *hoc eſt cannæ* 666. *palmi* 6. *vnciæ palmares* 8.

Alia menſura Agrimenſorum per Catenas

Catena continet pal. 57$\frac{1}{2}$ *h.e. Staiolos* 10, *quorum quilibet propterea habet palmos* 5 $\frac{3}{4}$

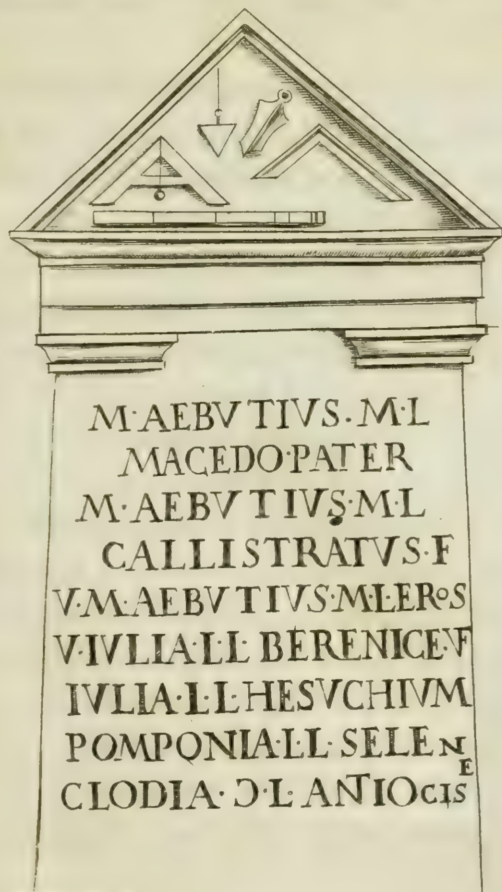
Multiplica ergo per 116, *(ex*	☞116
tot enim Catenis Milliare	57$\frac{1}{2}$
componi volunt) ſunt palmi	812
6670. *hoc pacto* ☞	580
hoc eſt Cannæ decempalma-	58
res, ſiue Paſſus Senatus 667.	6670

Ideoque ne ex errore non animaduerſo, fructus laborum egregij viri corrumpatur, hæc ad eum potiùs illuſtrandum, quàm carpendum adnotare libuit.

Poſt hæc, * aliæ atque aliæ Pedis legitimi amba-
ges, dum hi Statilianum, iſti Coſſutianum, vel Por- 126
phyre-

* phyreticum cæteris anteponunt: ſed ego iam * Capi-
127 tolino acquieſco, poſtquam diu illum improbaueram, vel potiùs me improbaſſe credideram. Res ſanè ridicula, in hoc mihi accidit; nam cùm olim Viâ Oſtienſi prope X. lap. in quibuſdam elegantis Villæ ruinis, reſiduum pauimenti, ex cruſtis variorum marmorum, optimè inter ſe conuenientium, conſtrati detexiſſem; vt hoc, ſiue ſtudio, ſiue morbo, vetera ſcrupuloſiſſimè indagandi teneor, laterculum cæteris integriorem extraxi, & mecum abſtuli. Duplicem exactiſſimè eius latera proportionem habebant; maius, Pedem, quem legitimum Lucas Pætus poſt pag. 88. appinxit, ſextulâ & ſemis excedebat; minus latus, dimidiò ad vnguem imminutum. Adeò tamen exquiſitè ſimilem pluribus alijs laterculis pauimentorum deprehendi, vt ex eo, in laminam æream translato, Pedem meum compoſuerim. Reſpondebant omnes murorum craſſities, columnarum planarum latitudines, omniaque maiora interualla, abſque vllâ ſextularum, vel minutorum fracturâ: vnde alijs valere iuſſis, hunc modulum prætuli. In hâc autem Pedis Capitolini cum Cannâ, comparatione inſtituendâ, Pedem iſtum meum, indiſcretæ ſimilitudinis cum Capitolino inueni; vel quia Pætus eum in libro non fideliter tranſtulit; vel (quod magìs puto) quia ſchema ære inciſum, & humenti chartæ impreſſum, eâ exſiccatâ contractum fuit: vnde Capitolinum, iam tamquam meum recipere, & propugnare mihi opus eſt. Et certè (ne meis obſeruationibus aliquid tribuen-

buendo, vanitatis arguar) * triplex teſtimonium,
quo Pætus ſuam hanc menſuram confirmauit, * 128
nempe totidem Pedes ærei complicabiles, eâdem
longitudine, diuerſis in locis reperti, & ita in vſum
efformati; longè præualet ijs monumentis, quæ in
ſepulchralibus duobus lapidibus Cn. Coſſutij, & T.
Statilij exculpta ſunt, potiùs ad ſignificandum, cuius
profeſſionis hominis cineres inibi conſeruarentur,
quàm vt exacta Pedis menſura demonſtraretur;
vt * obſeruari poteſt in Pede iſto Aebutiano, * 129

cip-

cippo, qui in hortis Matthæijs iacet, insculpto, inter alia fabrilia instrumenta, (non parùm, & ipsa, deprauata, quia Norma enormis est, & amblygonia, & Perpendiculi crura claudicant) in quo, inquam, Pede non solùm exacta mensura, (quia tribus scripulis Capitolinum excedit, quotis sanè deficit alius, qui recensetur à Gruter. pag. DCXXXXIIIJ. 3.) verùm etiam diligens partium diuisio desideratur. Præsertim, quia nec alij duo priores, Cossutij, & Statilij omnino conueniunt, vt Philander supposuit, sed discrimen (modicum quamuis) inter vtrumque intercedit, vt Pætus adnotauit.

* 130 * Clarissimus, & solertissimus Author P. Io. Baptista Villalpandus, Pedis Romani mensuram ex Congio Farnesiano collegit, (non quidem ex altitudine, vt Oisel. ad Tab. cxvi. sui Thesaur. Numism. intellexit, sed duabus ad inuicem inclinatis lineis) in Ezech. tom. iij. par. ij. de Hebr. mens. lib. iij. cap. xxv. pag. 499., in quo, ingenij certè maximam laudem apud omnes, in tabulâ illâ pag. 316. vbi *Instrumentum augendorum, minuendorumuè in datâ ratione corporum* exponit, meritò consequutus est; fidei tamen apud nos parùm, vel nihil obtinuit. Neque enim suaderi possumus, Vas æreum Farnesianum, ad mensuram liquidorum institutum, per tot subtilitates, spatijs quoque dimetiendis applicabile fuisse, lineis non in rectum assurgentibus, &, quod præcipuum est, nullo circulo, nullâque Vasis prominentiâ terminum semipedis designante: *Alium enim Congium huic Farnesiano persimilem, à viro, tunc, &*

huc-

hucusque ignoto habitum, & in primi corroborationem, vtì per machinam inductum, Vase ostenso meliùs examinabimus. Nam vnum, & maximum, quod apud nos fidem, vt diximus, huius mensuræ labefactat, est excessus notabilis, sextulæ vnius cum quartâ parte alterius sextulæ, hoc est $\frac{5}{288}$ super Pede nostro Capitolino, certioribus testimonijs asserto, & ex quotidianis veterum ædificiorum mensuris millies comprobato; quæ hoc modulo absque fractionibus procedentes, iam mutilæ, & incommensurabiles, vt sic dicam, Pede Villalpandi adhibito, euaderent. Valde autem leuis est explicatio huius tituli, Congio Farnesiano inscripti,

IMP. CAESARE
VESPAS. VI COS
T. CAES. AVG. F. IIII
MENSVRAE
EXACTAE. IN
CAPITOLIO
P. X

tamquam si τὸ MENSVRAE EXACTAE, pluraliter, & casu nominandi, accipiendum sit; vt hinc inferri debeat, *in vnâ tantùm mensurâ, mensuras exactas referri, itaut mensurarum omnium ratio ex hâc vnâ petenda esset*: nam planè non minùs, quàm latinè, nos in genitiuo casu numeri singularis ita exponimus, quasi subintellecto nomine ipsius Congij, vel Vasis, perindè sonet, àc si scriptum fuisset, CONGIVS EXACTAE MENSVRAE: sic enim subintelligi apparet in eâ inscriptione, apud Grut. pag.

 ccxxij.

ccxxij. 8. EXACT. IN. C. ST *exactæ in Capitolio Stateræ*, hoc verbum, PONDVS, siue VNCIA, aut simile, tamquam superfluum, & re ipsâ supplетum: sicque etiam in aliâ epigraphe pag. ccxxiij. 2

SEXTARIALIS. EXACTA. T... DD. NN
ARCADII. ET. HONORII....

mensuræ, vt hic *Congij* nomen, breuitatis, & latinæ elegantiæ gratiâ omissum videmus: & in eâ, quæ istam antecedit,

C. VMBRIVS. EVDRASTVS
FONTVNATVS. IIII VIR
MENSVRAS. LEGE. CIVITATIS
PROPRIO. SVMPTV

verbum, quod *principale* Grammatici vocant, INSTAVRAVIT, POSVIT, vel simile, deficit.

Modò, vt appendicis loco, * diligens aliquod
131 schema Capitolini Pedis exteris, & absentibus indicemus; is nullibi exactius reperitur, in suas insuper sextulas distributum, quàm apud eundem P. Villalpandum, nempe in lxxij. ex cxxv. illis spatijs, in quibus diametrum A B sui semicircularis Instrumenti pag. 316. dispertiuit. Et vt errorem vitent, neque reformationi P. Io. Baptistæ Riccioli in to. 1. Almag. lib. ij. de Spher. Elem. cap. vij. pag. 58. plus iusto in hâc parte credant; aduertant, quæso, semipedem illum tribus octauis vnius vnciæ partibus semipedem nostrum Capitolinum excedere; excessu scilicet in toto Pede $\frac{1}{16}$, siue integri digiti pedalis, ne quid minimum, & contemnendum reputent: rursusque, eundem in lib. ij. Geogr. Reform. cap. ij. fol. 34,

aliam,

aliam, ab isto suo, nec perinde secus à Farnesiano, quem sequi se credit, variantem exponere, duabus sextulis Capitolino Pede longiorem. Sed iam tandem ad rem nostram.

Diuersimode Frontinus in egregio illo de Aquæduct. opusculo, cuius vnicum codicem barbaricæ vastationi superstitem, diligentiæ Poggij Florentini debemus, qui, vt in Descript. Ruinar. Vrb. Ro. testatur, *hunc libellum, paullò ante reperit absconsum, abditumque in Monasterio Casinensi*; diuersimodè, inquam, de origine harum Aquarum Front. * loquitur:
in designandis enim Aquæ Marciæ Fontibus, Viam * 132
Valeriam, & ab eâ Diuerticulum in Viam Sublacensem vsurpat: in Fontibus autem Aquæ Claudiæ, nonnisi Sublacensem memorat, *Concipitur Marcia* (ait ille num. 10.) *Viâ Valeriâ ad milliarium XXXIII. Diuerticulo euntibus ab Vrbe Româ dextrorsus millium passuum III. in Viâ Sublacensi, atque sub Nerone Principe primùm stratâ, ad milliar. XXXVIII. sinistrorsus, intrà spatium passuum CC, finita substructionibus penè statim stagnino colore præuiridi*. Rursus num. 20. *Claudia concipitur Viâ Sublacensi ad milliar. XXXVIII. Diuerticulo sinistrorsus intrà passus CCC, ex Fontibus duobus amplissimis, & speciosis, Cærulo, qui à similitudine appellatus est, & Curtio.*

* Nihil attendens ad discretam illam Frontini
loquutionem, neque ad minorem vtcumque Marciæ, * 133
quàm Claudiæ ab Vrbe distantiam Holsten. in Annot. ad Cluuer Geogr. fol. 130., promiscuè vtriusque

Aquæ

* Aquæ Fontes in Sublacensi Viâ collocat; * Claudiæ
134 videlicet, *Aquam Serenam* num. 20. in nostrâ Chartâ,
pro Fonte Curtio, & * *Lacum di S. Lucia* num.
* 18. pro Cæruleo; * ac Marciæ, Formam *della Mola*
135 num. 22, quæ pleno milliari supra Serenam dima-
* nat, confidenter tribuendo. * Augustæ verò nomen
136 adhuc permanere dicit in vberrimâ quâdam venâ
num. 23, quæ sub Castro, *l'Austa* dicto, duplici sca-
turigine emergit; Frontino tamen etiam in hoc repu-
gnante, qui distantiam originis Augustæ ita expressit
num. 18. *Idem Augustus, in supplementum Marciæ
quotiens siccitates egerent auxilio, aliam Aquam
eiusdem bonitatis opere subterraneo perduxit vs-
que ad Marciæ Riuum, quæ ab inuentore appella-
tur Augusta: nascitur vltra Fontem Marciæ, cu-
ius Ductus, donec Marciæ accedat, efficit passus
DCCC*, cùm re quidem verâ, scaturigo illa *dell'Au-
sta*, sumptâ etiam vtrâque in origine, (quamuis Fron-
tin. ab origine Augustæ, non ad originem, sed ad
Riuum Marciæ mensuram posuerit) non distet ab
aliâ *della Mola* (quæ ipsi Marcia est) integris passi-
bus D.; & ex aliâ infra dicendâ ratione, * tam Mar-
* 137 cia, quàm ipsa Augusta, intrà Fontes Claudiæ, Ro-
mam, Viamque Valeriam versùs veniant statuendæ.

Aliquid sanè momenti aliàs afferre posse conce-
derem, loci * *dell'Austa* appellationem; sed non ita,
* 138 vt in eâ, spretis alijs melioribus coniecturis, Augu-
stæ nomen certò deprehendi putemus. Quàm pa-
* rùm enim vulgaribus istis locorum annominatio-
139 nibus fidendum sit, ipse Holsten. in loco * Oppidi
Ar-

Arſularum, quem Cluuer. Carſeolanæ Coloniæ accommodat, aduertit, reprehenditque pag. 165: noſque alibi, in epiſtolâ ſcilicet ad Cl. V. * Lauren-
tium Panciaticum, portentum illud eruditionis, & 140
memoriæ, dum fata ſinebant, ad dictas Holſt. Annot. pag. 172. euidentibus demonſtrationibus correximus, eo in loco, quo * Laurenti ſitum, ex nominis
ſimilitudine, ad Turrim S. Laurentij tranſportat, vbi 141
paullò poſt (pag. ſcilicet 203.) Aphrodiſium quoque, Cluuerio ſimul, ſibique aduerſatus, intrudit. Prætérquamquod, hæc vox, * *l'Auſta*, biſyllaba, literis ali-
qualem, ſono autem, & prolatione, nullam cum *Au-* 142
guſtâ ſimilitudinem habet; eo enim pacto reddunt Incolæ, vtì nos hauſtam, ideſt deriuatam Aquam, (vnde propiùs forſan loco, Fontique nomen) pronunciaremus.

Neuè ea, quæ pro Holſtenio adduci poſſunt, aſtu premere videar; dicam etiam, in quâdam Conſtitutione Clement. III. ſub anno MCLXXXIX. nouo Bullario Caſinenſi inſertâ, * de Aquâ Auguſtâ, deque Caſtro
Auguſtæ, per ſequentia verba mentionem haberi, 143
Lacum, ſiue Fluuium ex eo procedentem, in quibus Aquis, nemini, præter Abbatis, & Fratrum voluntatem, aut piſcari, aut Molendinum ædificare liceat, vſque ad Arcum, qui dicitur de Ferratâ in territorio Ruuiano. De Formâ quoque antiquâ, quæ ducit Aquam de Flumine ad Plebem S. Laurentij, de Aquâ, quæ vocatur Auguſta, nemini liceat, præter voluntatem veſtram, Aquam deriuare, niſi quantùm ſufficiat terris rigandis, & re-

plen-

plendo Fonte Baptiſmatis in eâdem Eccleſiâ: & infrà, inter varias Sublacenſis Monaſterij poſſeſſiones, recenſeri *Caſtrum Auguſtæ*, *cum Fundis*, *&* *Caſalibus ſuis*: quæ omnia, ad verbum in aliâ Bullâ Honorij III. de anno MCCXVIJ. repetita leguntur; quin imò, altiori quâdam origine, à priuilegio Sanctiſſimi Pontificis * Gregorij Magni, in quo ea-
144 dem Aqua Auguſta nominatur, in parte deriuari aiunt, vt in exemplo, ex Regiſtro Sacri Monaſterij Sublacenſis fol. 2. deſumpto, atque à Reuerendiſs. Abbate D. * Cornelio Margarino, Bullarij prædicti
145 compilatore, & illuſtratore, mihi humaniter oſtenſo, contineri vidi. Sed non proinde ab impugnandâ Holſtenij ſententiâ recedam. Quandoquidem * Apo-
146 ſtolica hæc, vel ſimilia probæ notæ Indulta, (nam de huius, quod Gregorio I. adſcribitur ingenuitate, alium quàm me ſponſorem appellabis) quicquid ab ipſo Monaſterio ad Arcum vſque Ruuiani iacet, comprehendunt: (quem credo, eſſe eundem Aquæductum, qui Anienem, ſub Ruuiano tranſmittere conſpicitur, in Chartâ num. 10.) & ita, in tantâ Regionis amplitudine, in incerto propterea locum originis, ſeu Formæ ipſius Aquæ Auguſtæ, quatenus de Frontini Auguſtâ loquerentur, & ſub noſtro ratiocinio, & probationibus relinquunt. Quinetiam, prædictas Bullas, procul ab his circa XXXVIII. lapidem locis vtramque Aquam amouere, & ipſi Monaſterio approximare patet; quia *Forma*, *quæ Aquam de Flumine ad Plebem Sancti Laurentij* (prout alia Auguſta) *ducere* enunciatur; in vetuſtiori Bullâ Ioannis VI. ſub

die

die 21. Iulij anni DCCIV. *ducere Aquam à Lacu* dicitur; cuius verba eò libentiùs referam, quò, ad notitiam * originis Castri Augustæ procul indè constructi conducunt: *Casale quod vocatur Augusta, cum integro suo Monte, ad Castellum faciendum. Item integram Aquam Augustæ, & antiquum Aquæductum, vulgò Formam, per quam Aqua à Lacu ducitur, & in Fluuium fluit ad S. Laurentij Ecclesiam, quæ dicitur Plebis, ita quòd nullus omnino hominum facultatem habeat ex eo Aquam educere, nisi pro Fontis Baptismatis, seu horti irrigationem, vel vtilitatem:* vnde, & fortuita quædam huius Castri, ab Aquâ istâ Augustâ, de quâ Bullæ loquuntur, longè distantis, denominatio; & Lacubus, Stagnisuè Simbruinis, tam vtriusque Formæ, quàm Plebis Sancti Laurentij proximitas adstruitur. Sed de hoc ab ipso Holstenio probationem sumere liceat, quem etiam, de secundo, altiorique Ductu Anionis Noui, postquam *ex Lacu, qui est super Villam Neronianam Sublacensem*, eiusdem Aqua ex Frontin. num. 80. repetita fuit, deque ipsis Lacubus, ita pag. 128. Annot. referentem audiamus: *Huius Aquæductus vestigia visuntur nunc sub ipso Sublaqueo, vocaturque vulgò*, il buco della Cartiera: *deinde sub Xenodochio D. Antonij, atque indè semper iuxta sinistram Fluminis ripam tendit. Altitudo eius hoc tempore xx. pedes ipsum Fluminis alueum superat; vnde de Lacus altitudine conijcere licet. Lacus autem illi tres haud naturales, sed artificiales fuere. Primus quidem sub Monasterio Sanctæ Scholasticæ, cuius os angustissimum, xviij.*

* 147

L *cir-*

circiter, vel xx. pedum muro validiſſimo clauſum fuit. Indè Aqua defluebat in ſecundum Lacum, qui mox primum excipiebat, cuius os paullò fuiſſe laxius videtur. Tertius deinde ſub ipſo Oppidulo Sublacenſi fuit, vbi etiam nunc magna Anienis pars muro conſtringitur, ad varia molarum officia: huic imminet Eccleſia Sancti Laurentij, *à Nurſio Patritio ſub Damaſo Papa extructa, quæ ad Aquas Altas dicebatur, vt antiqua donationum inſtrumenta Sublacenſis Monaſterij teſtantur. Lacus autem euerſi fuere ingenti Fluminis exundatione anno MCCCV. die xx. Februarij.*

* Vel etiam, ſi ad Auguſtam ſub Caſtro eiuſdem
148 nominis, Bullæ coarctari debeant; non de Aquâ de quâ loquimur, cui Octauianus à ſe nomen dedit, ſed de aliâ, quam Antoninus Auguſtus Marciæ addidit, eaſdem intelligemus.

Vel denique, * cùm omnes illæ denominationes,
149 à Monachis ipſis, qui otiosè forſan nomina recentia ad veterem eruditionem compoſuerunt, ſuggeſtæ fuerint: non eſt cur Pontificium nobis opponatur effatum; quandoquidem ſuprema Sedes, non de genuinâ nominum aliquorum ſibi expoſitorum veritate, ſed de liberalitate in ampliſſimum, & de Chriſtianâ Republicâ optimè meritum Ordinem oſtendendâ, ſolicita eſſe debuit. * Neque enim hìc tan-
150 tùm, vulgares idiotiſmos ſequuti Palatini Scriptores, in minutis hiſce, atque corollarijs decepti ſunt: nam Petrus * ille Bembus literarum decus, latinæque pu-
151 ritatis reſtitutor, dum Flaſconenſibus gratificari ſtudet,

det, eos nomine Leonis X. Pont. Max. in Faliſcis pluries adcenſet; quàm falsò, probabit Maſſa in libro de Reb. & Orig. Faliſc., adſtipulante Nardino filio in pererudito Diſc. Apolog. de Pentap. Nepeſin. cap. xiiij. Et ne longiùs exemplum * petam; *
quæ de Traianâ Aquâ, celeberrimoque eiuſdem opere, Cæſari Auguſto attributo, eâdemque cum Alſietinâ confusâ, in ipsâ Bullâ LXXV. Pauli V; deque Aquâ Appiâ, imò, & Marciâ Romæ reſtitutâ, & in vnum, eundemque Felicis Riuum è diſtantibus Regionibus, abruptis quamuis Ductibus, coalitâ, in Bulla CI. Sixti V. Summorum Pontificum dicta reperies; miraberis ſanè, & placitis veterum minimè conuenire fateberis; non tamen leuiſſimis hiſce maculis offenderis, vbi plura, & maxima nitent, magnitudo ſcilicet publici beneficij, ac prouidentia cum magnanimitate vix credibili coniuncta; præ quibus, memoriæ Legislatorum æternùm benedicere, potiùs quàm de legis verbis, non in rei ſubſtantiam, ſed in quendam ornatum inconſultò aſſumptis, tamquam criticis iudicare, animis legentium occurrit. 152

Quamuis nihilominus in Bullaticis ſcriptoribus hæc minima diſſimulanda dixerimus; non eâdem tamen conniuentiâ erga illos vti conuenit, quibus ſumma operis in eruditâ oratione conſiſtit. Vnde non abſque notâ, nuperum Authorem Hiſtoriæ Summorum Pontificum ex Nummis exceptæ, abire ſinemus, non vno in loco, facta notiſſima craſſis erroribus inuoluentem. * Is enim, quoad Aquam Al- *
ſietinam in ſummum Ianiculum ſcandentem, 153

Pellibus incubuit ſtratis, ſomnoſque petiuit, ad nummum x. Pauli Quinti pag. 147: quò verò ad Aquam Felicem; Bullæ Sixtinæ, de Aquâ Marciâ Vrbi redditâ, non quidem impoſſibilem enunciationem, (cum ea, in Ductus Aquæ Felicis initio, hanc altitudine ſuperauerit, & illuc pertranſiuerit) ad id quod fieri non poteſt, ſuâ correctione reduxit: pro *Marciâ* ſiquidem, *Virginem* emendauit, hinc longè remotam, & in regione infimâ latitantem, vt in primâ noſtrâ Diſſertat. num. 5. aduerſus Tabulam Topographicam P. Kircher. obſeruauimus. Quinimo Aquæ perductæ, (quantùm in ſe fuit) & Pontis ad Tiberim prope ueterem Viam Flaminiam, ſub Ocriculo integrè conſtructi, gloriam, generoſiſſimo Pontifici auferre non veretur; dum nummo xxij. pag. 118. *Aquam Virginem deſignari* ait, *quam Sixtus V. copioſiorem in Vrbem inuexit, deque ſuo priori nomine Felicem appellauit*: & mox nummis xxvij. & xxviij. pag. 120, refectionem Pontis ſub Ianiculo expreſſam docet. Prôh fidem Hiſtoricam, & Authorem Romanarum, maximarumque rerum religioſiſſimum!

* Sed demum, vt ad Holſten. redeamus, * erroris
154 præcipua illi cauſa fuit, ignoratio veteris ductus Viæ Valeriæ, in quâ varius, ſibique contrarius exiſtit: nam alicubi, fol. 165. biuium Sublacenſis, & ab eâ diuertigium, agnoſcit ad Hoſpitium *della Ferrata*, in quo fortè τῇ εὐςοχίᾳ litauit; alibi, fol. nempe 35. Viam Sublacenſem reuocauerat ad Hoſpitium Plagiæ, quod xi. ferè ſtadijs diuertigium antecedit; mox

co-

eodem fol. 165. eodemque contextu verborum, Valeriam, iv. ferè milliaria post biuium à se statutum, intrà podismum Sublacensis Viæ, imò, & Viatrij ab hâc in Valeriam, producit; dum ipsius vestigia apparere dicit sub Rubiano, in Ponte, quem ipse Stratonicum nominat, nobis num. 12; & integrum Viatrium, ac Diuerticulum Valeriæ in Sublacensem, de quo intellexisse Frontinum in signandâ conceptelâ Aquæ Marciæ probabimus, pro ipsâ Valeriâ Viâ accipit.

Et quidem, vir admirandæ eruditionis, & in antiquitatibus versatissimus, * nunquam credere debuisset, priscos Romanos, quà rectà pergere poterant, prolixiorem anfractum quæsiuisse, & milliaribus plus minùs tribus, in breui tractu, iter protraxisse: exemplo etenim esse possunt omnes per orbem Romanum Viæ, rectitudinis quâ easdem perducere soliti erant, vt olim C. Gracchum instituisse Plutarch. in eius vita testatur. *In Viarum* (ait ille) *refectione, præcipuam adhibuit solertiam, cùm vtilitatis, tum pulchritudinis, venustatisque rationem habens. Ducebantur eæ rectæ per Regiones, & partim lapide ad hoc cæso, & dolato, partim congestis arenarum cumulis insternebantur; cauitates implebantur; quà conuallibus, aut torrentibus interrumperentur, pontibus iungebantur; & ab vtrâque parte eandem nactæ altitudinem, spectatu admodum pulchræ erant. Porrò singula milliaria, dimensa diligenter, lapideis columnis distinxit.* Quo argumento, ego, atque excultus græcâ, latinâque eruditione * iuuenis Ioseph

Margin notes: *155; *156

ſeph de Iulijs perſuaſi, improbo labore, iugum, quod in Chartâ notatum vides, conſcendimus, anni quidem incommodo tempore, quia æſtatis ineuntis calor, pedeſtre iter malè concedebat; Equus verò, in duorum milliarium & ſemis arduo, & continuo aſcenſu, vix ſibi, ac Ciſio trahendo ſufficiebat. * Ve-
157 teris porrò Viæ, per iugum, & Caſtrum *di Riofreddo*, indubia veſtigia, in operosâ, & verè Romanæ magnanimitatis digniſſimâ rupium ſciſſurâ, ac optimâ Viæ in inferiori parte marginatione, & alicubi etiam in ſilicis ſtraturâ, maximâ admiratione, & gaudio deprehendimus. Haud abſimile vtrique ſtudium laborem noſtrum fefellit; nam ipſe quoque certiorem Viæ Valeriæ deriuationem quærebat, eius ſcilicet Viæ, quæ breuior ex conſularibus in Aequicolas, Marſos, Pelignos, & Marrucinos ſe aperit, quorum, ac circumiacentium populorum hiſtoriam conſcribit, vt natalis ſoli memorias, valde apud Authores confuſas, excitet.

Per hanc igitur veram, rectamque Valeriam Viam, à Tibure ad Sancti Georgij Fanum, (ſub quo Diuerticulum ad Sublacenſem deſcendit) * xvj. mil-
158 liaria cum tribus amplius ſtadijs (quæ aliquali obliquitati recentis itineris, ab antiquo, ſub Cantalupo præſertim, declinantis tribuere poſſis) interſunt: ita vt, cùm * Tibur xx. ab Vrbe milliarijs, tam ab An-
159 tonino in Itiner. quàm à Tabulâ Peutingerianâ debitè (vt per Cluuer. in ſuâ Italiâ fit) emendatâ, ac etiam à Martiale diſtare dicatur, ijs verſibus ad Fauſtinum epigr. lvij. lib.iv.

Tu

Tu colis Argiui Regnum, Faustine, Coloni,
Quò te bis decimus ducit ab Vrbe lapis;

ea propter, Diuerticulum illud à Viâ Valeriâ in Sublacensem, ad XXXVI. lapidem reponendum erit, * & Frontini numerus XXXIII, iunctis in imo priorum 160
vnitatum apicibus, sic, XXXVI. pluribus suadentibus emendandus.

Suadet, inquam, iam dicta à Tibure xvi. milliarium distantia, * cuius mensuram rotario instrumento ad
Cisium applicito ritè collegimus; quæ quamuis non 161
omnino ad amussim mathematicam consistat; parùm tamen, nec quid, quod ad rem faciat, à vero aberrantem expertus sum.

Duæ insuper probationes, rem in aperto constituunt: * prior scilicet ex lapide milliario numer. 14.
prope Oppidum *le Celle di Carsoli* dictum existente, 162
& præ foribus Ecclesiæ B. Virginis de Carmelo erecto, cum inscriptione milliarij XXXXI, cuius hoc est exemplar quà legi potuit, nam supernè mutilus, & corrosus existit;

. . . . . . RVA
. . . . . . MAX
TR. P. COS. III
VIAM. VALERIAM
FACIENDAM. CVRAVIT
XXXXI

cùm enim Viâ recenti, quæ per Diuersorium *del Caualiere* deflectit, à biuio ad Cellas sint vltra milliaria v. & semis; recto itinere, per Carseolanæ Coloniæ rudera, erunt millia P. V. iustissima, quæ addi-

ta

ta emendatis per nos Frontini notis XXXVI, numero XXXXI. huius Columnæ exactè respondent.

Alia probatio habetur * ex lap. milliar. XXXVIII.
* 163 in ipso Diuerticulo à Valeriâ in Sublacensem *ad Fontem Somnulæ* (vt Grut. refert pag. clv. 4.) olim stante, nunc verò in platea proximi Castri Arsularum erecto, sub hac epigraphe;

XXXVIII
IMP. NERVA
CAESAR. AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNICIA
POTESTATE. COS. III
PATER. PATRIAE
FACIENDAM. CVRAVIT

locus enim Somnulæ, etiamnum eandem denominationem retinens, duobus ad vnguem milliarijs à biuio sub S. Georgio distat; vnde biuium ad XXXVI. milliarium rectè collocatur.

* Gruterus quoque lapidem istum *ad Fontem Som-*
* 164 *nulæ secundùm Viam Valeriam* prostare scripsit; ex fide tamen Herculis Ciofani, (quod summi viri excusandi gratiâ dictum volo) qui in eâ fuit cum Cluuerio opinione, quòd Arsulæ ibi proximæ, ex veteribus Carseolis prodierint; * id quod Holstenio mini-
* 165 mè suffragatur, qui rudera veteris Coloniæ, rectè quidem, obseruauit, vno circiter milliari vltra Diuersorium *del Caualiere*, in colle leniter edito, ad læuam Viæ Valeriæ Româ euntibus, vt fusè prosequitur fol. 164: quamuis non æquè rectè, sed eodem errore,

quo

quo Viam Valeriam per Pontem Scutonicum, & Arſulas ducendo porrexit, * Carſeolorum ab Vrbe diſtantiam XLII. vel XLIII. paſs. M. ex Itinerarijs definiuerit; quia noſtra hæc Frontini correctio, ex quà diuertigium in Sublacenſem ad lap. XXXVI. duobus citra Carſeolos milliaribus ſtatuitur, hanc etiam Tabulæ Peutingerianæ correctionem ſecum trahit. *166

Ab Vrbe Viâ Tiburtinâ

ad Aquas Albulas	*XVI*	*ad Lamnas*	*V*
Tibur	*IV*	*Carſeoli*	*V*
Variæ	*VIII*		*XXXVIII.*

Holſtenij autem ingratijs, vetuſtæ glandis ferino retento pabulo, quamuis miti iam commoſtrato cibo, in contraria currens, dum Scriptorum antecedentium vitat vitia, Author *nouæ, &* (ſi ipſi credimus) *exactæ Tabulæ Agri Romani anno* 1674. *editæ*, Carſeolos *167
vltra Thoranum Fluuium, & in eo ipſo loco, vbi hodie *le Celle di Carſoli*, & Columnam milliariam lapidis XLI. extare dicimus, ſono vocis deluſus, tranſtulit: & tamen huic, Holſtenium non ignotum (quamuis æquè malè intellectum) fuiſſe ſcimus; nomen enim *Regilli Lacus*, quod illi, qui ſub *Monte Falcone*, & Columnâ Oppido viſitur, Holſten. ritè quidem indidit, indebitè aufert, vt alteri Sanctæ Praxedis, quem Buranum, & Gabinum Holſt. nominat, temerè appingat. Eodemque neglectu, nouus Latij Author in ſuæ *SABINAE ANTIQVO-MODERNAE exactiſſimâ delineatione*, (ſic ipſe vocat) *Arſuli* olim *Carſeoli*, non longè ab Aniene, & ſupra Auſtam repoſuit, itaque paſſim, vt pag. 188.

& 208. appellat. Et quidem non parùm commoueor, Holltenium, talem virum, ſuæque laudem Germaniæ, plura ad vetus Latium Cluuerij, optimaque adnotantem, ab Authore iſto de eodem argumento tractante, vel non viſum, vel contemptum; dum alioquin, manuſcriptas de excidio Ampiglionis, & putidas de Palatio Euandri fabulas, ac Lanuuij cum Lauinio confuſiones, ex traditionibus Archipresbyteri Albanenſium, atque ex epiſtolari relatione Iatrophyſici Arcis Gandulphi, ſagaciſſimi illius antiquitatum indagatoris, qui auras earum inter Vineta captabat, admittere, & egregio operi, ad prolixitatem vſque, inſerere, minimè grauatus fuit.

* 168 * Si verò cum Holſten. fol. 165. lapidem XXXVIII. apud Somnulam, dixerint à Ponte Anticoli, & per Pontem Stratonicum num. 12. ad læuam diuertendo, numerandum eſſe; hoc multipliciter refellitur. Nam primò Holſten. ſupponit ibi, Pontem Scutonicum, (quem Græcâ denominatione honeſtando, Stratonicum nuncupat) eſſe in Viâ Valeriâ, quod ex ſupra oſtenſo Valeriæ ductu falſum eſſe probauimus. Vlteriùs, * itineris menſuram iniquam colligit; quia
* 169 à Varijs ad Hoſpitium Ferratæ, quæ ipſe V. enunciat, (& tamen, vt ſupra oſtendimus, eius milliaria, plus iuſto ſunt prolixiora) non niſi IIII. ſunt milliaria; & totidem, plus minùs, ad Pontem Scutonicum, vltra quem non integro milliario ſtetit olim Columna lapidis XXXVIII. ad Fontem Somnulæ, ſecundùm Viam: vnde ſubductâ ſummâ, ibidem nondum lapis XXXVII. attingebatur. Adde, quòd cùm antiquior

quior ſit Via Valeria, cuius meminit Strabo, qui ſub Auguſto vixit, ipsâ Viâ Sublacenſi *ſub Nerone Principe primùm ſtratâ*, vt de eâ ait Frontin. num. 10; ac inſuper, præcipua Italicarum Viarum, vtpote ea, quæ vſque ad oſtia Aterni, & ſuperum Mare exporrigebatur; * ab eâ potiùs, quàm à Sublacenſi, quæ ipſius appendix dici poterat, lapides milliarios Di- *170
uerticulorum ab vnâ in alteram, numerari par erat. Et tandem, cùm numerus à Viâ Valeriâ, per biuium ſub S.Georgio dextrorſum ſumptus, egregiè reſpondeat, numerus autem à Sublacenſi, duodecim ſtadijs deficere appareat, nîl vltrà quærendum, aut ambigendum videtur.

Acceſſit demum euidens rei demonſtratio, quæ Holſtenio occurrere non poterat, cùm recèns ſuperuenerit, nempe * Columnæ milliariæ alterius Lapidis XXXVIII. Viæ Sublacenſis, tribus milliarijs *171
(ſtadio minùs) diſtantis à biuio dicti Viatrij, quod poſt Pontem Anticoli Sublacenſem cum Valeriâ iungit; per quem nouæ Columnæ ſitum, conſtat, biuium hoc fuiſſe ad lapidem XXXV; & proinde, Columnæ ad Fontem Somnulæ, ſeſquimilliari ab indè per Viatrium, & Pontem Stratonicum diſtanti, (quatenus cum Holſten. iſtam eſſe Viam Valeriam diceremus) non conuenire numerum XXXVIII, vt ipſe perperam credidit.

Columna hæc noua, de qua loquimur, lapidis XXXVIII, aquarum impetus immota penitus excipiens, adhuc extat ſuper ſuâ baſi, in ipſo Fluminis alueo; Viâ Sublacenſi, in hac parte, alluuionibus

immutatá, cum ſequenti epigraphe amni obuersâ.

IMP. CAESAR
NERVAE. F. NERVA
TRAIANVS. AVGVSTVS
GERMANICVS. DACICVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNICIA. POTESTATE
IMP. IIII. COS. V
RESTITVENDAM. CVRAVIT

XXXVIII.

Huius indicium * Io. Baptiſtæ, ac Petro de Maximis,
*172 Fabritij Oppidi Arſularum Domini, & inter priſcæ probitatis Patritios numerandi, filijs, me debere libens, fateor: ipſi enim, eâ quâ humanitate præſtant, & duces itineris, & laboris comites, in purgandâ à limo, & abluendâ Columnâ, ſeſe obtulerunt, non ſine periculo ſubditorum Anienis gurgitum, à quibus lubrico, & vdo ſolo ramis vicinarum arborum inhærentes, vix palmari interuallo diſiungebamur.

Diſtinctâ itaque Viâ Valeriâ, & Sublacenſi, ac reperto Diuerticulo ex vná in alteram, à Front. in deſignandâ Aquâ Marciâ aſſumpto, & manente etiamnum Columnâ lapidis XXXVIII. Viæ Sublacenſis planus, ac facilis redditur Frontini intellectus, propriaque tam huiuſmodi Aquarum, quàm Auguſtæ Fontium determinatio.

Profectò enim Claudiæ Fontes ad lap. XXXVIII (iam certum) *ſiniſtrorſus intrà paſſus CCC.* ſi cum Frontino quæras, non alij eſſe poſſunt, niſi duo ill

am-

amplissimi, & *speciosi* (sic cum eodem Frontin. eos vocare liceat) num. 19. & 20. in Chartá signati; quorum alterum * (ambo enim communi nomine *Aqua Serena* vocantur) nescio cur Holstenius omiserit, cùm 173
abundantissimus vterque sit, & passus CXX. ab inuicem distent, ad Diuerticulum sinistrorsus intrà passus CCC. propemodum erumpentes: cuius * Diuerticuli vestigium non ampliùs extare, minimè mirum 174
est, si ingentem illius planitiei, quæ duobus fermè milliaribus longè latèque patet, * in altum excrescentiam recogitemus, per quam Columna, quæ certè Viam superextare debuerat, modò non nisi in magnâ anni siccitate ab vndis emergit. 175

* Vter autem Cæruleus, an Curtius fuerit, in medio relinquam: neque enim mihi, Aquæ quamuis 176
amantissimo, diuque abstemio, æquè àc Holstenio, ex penitissimâ Germaniâ homini, Genius Fontis, aut Naiades incolæ ita fauentes fuerunt, vt hanc ambiguitatem coràm monendo, aut ex visu tollerent. Ille enim Curtiam, & Cæruleam nominatim ostendit pag. 130, nescio quâ distinctionis notâ adiutus, quæ nobis nulla se se obtulit.

* Marciæ Caput, ne dum ex Frontini textu satìs constat, fuisse in abundantissimis illis venis sub San- 177
ctâ Mariâ in Arsulis nu. 16, ex distantiâ III. millium passuum à Viâ Valeriâ, & intrà spatium CC. passuum sinistrorsus à Diuerticulo, per quod ab eâ in Sublacensem fit transitus: * sed ex alio Frontini loco bene perpenso, colligitur, supra Fontes Claudiæ, ad ripas 178
Anienis, cum Holsten. minimè statui potuisse. Ait si-

qui-

quidem Front. num. 25. vbi altitudines Ductuum explicat, *Altiſſimus Anio eſt nouus, proxima Claudia, tertium locum tenet Iulia, quartum Tepula,*
* *deinde * Marcia, quæ à capite etiam Claudiæ li-*
179 *bram æquat*: quòd ſi conſideremus cum Holſtenio, Fontem Marciæ eſſe *alla Forma della Mola* nu. 22; quid mirum erit, ſi Marcia, quam decem ſtadijs ſuperiorem in origine facit, in decurſu Fluminis rapidiſſimi, & plurimùm decliuis, æquet libram Claudiæ inferiùs poſitæ, & humili loco inter recentem Viam, (quæ aliquantò ad læuam receſſit, vt ſitus Columnæ docet) & ipſum Flumen ſcaturientis? Atqui locus noſtræ originis Marciæ, licet duobus, & vltrà milliaribus infra Claudiæ Fontes, verè ipſius libram æquat, vt libellá experti ſumus, quia Vallis, in quâ emergit, valde præcipitem deſcenſum habet; ita vt eâdem àc
* Claudia altitudine perduci potuiſſet, * *nî veteres*
180 (vt ſtatim Frontin. ſubdit) *humiliore directurâ perduxiſſent, ſiue nondum ſubtili exploratâ arte librandi, ſeu quia ex induſtriâ infra terram Aquas mergebant, ne facilè ab hoſtibus interciperentur, cùm frequentia adhuc contra Italicos bella gererentur*. Quàm verè autem hanc veterem librandi imperitiam notauerit Frontin.; in ipſo Marciæ Ductu propè Vrbem de facili cernere datur, qui in loco vbi eius opus arcuatum incipit, ad Viam Latinam V. circiter ab Vrbe lap, cum Ductu Claudiæ collatus, XX. pedes ſub eo reperitur: & mox ad Portam Maiorem, totis V. ped. & ſemis (nî aliquid tantæ declinationi, deſcenſus poſt Piſcinam contulerit) deprimitur, vt in I.

noſtrâ

noſtrâ Diſſert. ad Lucium, ex Tabulâ ſectionis Ductuum, poſt num. marginalem 30. apparet.

Humilitatem verò Claudiæ, quam in imâ planitie, & ad Simbruinorum Montium radices oriri diximus, quid ſi ſequens eius * imago (nihil enim apud veteres, in iſtiuſmodi monumentis inane, & ſinè aliquâ ſignificatione reperias) nobis ad viuum oſtendat? *181

non enim ſub eâ *loquaces lymphæ deſiliunt*; nec ipſa ſuum Riuum, vt alia Nympharum, & Fluminum numina præcipitat; ſed Vrna, pigris veluti, & ſtagnantibus Aquis immerſa, humorem potius haurire, vt alibi tranſmittat, quàm effundere videtur; * illudque referre, quod in Arâ per vetuſtâ, Cæruleis hiſce Nymphis dedicatâ (Cæruleus enim vnus ex præcipuis Claudiæ Fontibus, vt vidimus, qui κυάνεος Græcè, & poëticè) non obſcurè de ortu, & mox in ſe interitu eiuſdemmet Aquæ continetur, in ijs verſibus. *182

VNDIS. CYANEIS. DONVM. PLA
CAVILE. FECIT
CONTVRCIVS. BLANDAS. PER. A
QVAS. ARAM. VENERANDAM
HINC. ORITVR. PERGITQVE. FLV
ENS

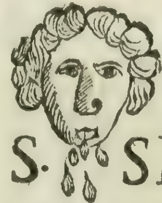
ENS.DEINDE.OCCIDET.IN.SE
RIPAI. MOX. VIRIDIS . RENOVAN
TIBVS . INCLYTA . NYMPHIS
NVMINE . FONTIGENO . GRATES
EX . VNDIQVE . SOLVENS
SOSPES . CVM . COMITE . PRAE
STAT.RENOVANTE.LIQVORE

Epigramma citat, & ad Cæruleum Fontem trahit Pighius Annal. Rom. tom.II. in Charact. lib. vij. pag.4, vltimo tamen versu relicto, quem ex Grutero supplemus pag.xciij. 11; & hunc rursus ex Pighio oculato teste corrigimus, vbi *tabulam marmoream*, eam quæ Pighio,& ipsi carmini ARA est, nuncupat. Esto attamen nîl arcanum in hoc signo, eiusque Vrnæ positione subsit; rarum nihilominus ex se, & notabile redditur hoc anaglyphum, Aquam ipsam Claudiam ex subditâ sibi, hìcque relatâ inscriptione (quæ etiam apud Grut. legitur pag.Dci. 7.) repræsentans.

D · M
sic
CLEMETI . CAESAR
VM . NN . SERVO
CASTELLARIO
AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . CLAVDIA
SABBATHIS
ET . SIBI . ET . SVIS .

183 * Aliud, infabrè quidem scalptum, sed non omittendum eiusdem Aquæ Claudiæ simulachrum, dabit hæc tabula lapidea, ex Tuo Museo publicæ Literatorum notitiæ nunc integrè exposita:

in

D . M

SABBIO . CAES . N̄ . S .
VILIC . AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . SIBI . ET . FABIAE
VERECVNDAE . CONIVG
SVAE . CVM . QVA . VIXIT
ANNIS . XXIV . SANCTISSI
MAE . ET LIBERTIS . LIBERTA
BVSQ . EIVS . ET VIKARIS
SVIS . POSTERISQVE . EO
RVM . OMNIVM . IN
PARTE . DIMIDIA . SVA

D . M .

SPORVS . CAES . N̄ . S .
VILIC . AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . SIBI . ET . CLAVDIAE
HERMIONE . CONIVGI
SVAE . SANCTISSIMAE
ET LIBERTIS . LIBERTA
BVSQ . EIVS . ET . VIKARIS
SVIS . POSTERISQVE
EORVM . OMNIVM
IN . PARTE . DIMIDIA . SVA

in quâ nouum, nec Grutero cognitum, & à superiori CASTELLARII diuersum, hoc est *VILICI ministe-
184 rium, quod familiæ Ductuum tutelæ assignatæ iuxta Frontin. num. 104. proprium erat, expressum vides: & insuper, alia, Frontino ipsi non commemorata VIKARII istiusmodi VILICORVM nomenclatura, continetur. Vtrumque nomen à rectâ quidem scribendi ratione discedit; in *Vikario* namque euidens est abusus literæ K pro C, quem in pluribus alijs nominibus Gruter. in Indice eorum quæ ad Gramm. pert. adnotauit: sed in *Vilico*, quamuis duplici LL. scribendum hoc nomen doceat Varro de Re Rust. lib. 1. cap. 1. vbi *à Villa* eius etymon deducit; nescio tamen cur in marmoribus frequentiùs, eo quo hìc habetur modo, reperiatur, tam apud Grut. pag. lxxix. 4. cvij. 9. & cccxxxix. 5, quàm in ijs quæ sequuntur inscriptionibus; quarum prior, est inter meas ineditas; alteram Dausquejus affert in Orth. Verb. *Villicus*,

SILVANO.SAC	SILVANO.SACRVM
SPERATVS	ONESIMVS
IMP.CAESARIS	VILICVS
HADRIANI.AVG	L.V.P
SER. VILICVS	

vbi, hoc nomen ex origine vnicum L poscere, argutè magìs fortasse, quàm verè, probare contendit.

Rarior adhuc redditur, solitaria, quam adduximus, Nymphæ iacentis imago, quò semper * ternas, mar-
185 mora, picturasque veterum exhibere cernimus: cuius rei, vltra ea quæ passim obuia sunt exempla, hæc à me obseruata, nouaque, vt puto, in vnum contuli.

Pri-

Primum hoc erit, quod ex Tuis MM.SS. Antiquitatum recollectionibus to. 11. pag. 228. huc transtuli,

cuius autographum Neapoli in Aedibus Hadriani Guillelmi extitisse dicitur, nullâ non sui parte conspicuum: tum ex Aquario ad aram coronatam sacrificante,* intecto quidem capite, ex quo sacrum fit medioxumis, & de plebeculâ numinibus, vt sollemne *186
fuisse probaui in meo de Colum. Trai. Syntagm. cap. vj: tum ex * Serpente expresso, notissimo illo salutis typo in Cæsarum nummis, per quem salubritas adumbratur, quæ in hâc inscriptione legitur, *187

NYMPHIS . SALVTIFE
RIS . SACRVM
M . LVCILIVS . LVCILI
ANVS . AVG . COL . PRO
SALVTE . SVA . ET
L . ANTISTI . ONE
SIMI . AVG . COL
V. S. L. M. *Grut. pag.* xciv. 1.

cui par CVRANDIS AEGRITVDINIBVS alius Fons apud eundem Grut. pag. clxxviij. 5. celebratur: tum demum * ex herbæ illius latifoliæ gestamine, ob
188 rationem, per Plin. in eiusdem descriptione lib. xxv. cap. vij. allatam, *Nymphæa* (ait ille) *nata traditur, Nymphâ, zelotypiâ erga Herculem mortuâ, quare Herculeon vocant aliqui; nascitur in aquosis, folijs magnis in summâ aquâ, & alijs ex radice prodeuntibus.*

Aliud quod sequitur exemplum obseruaui, & excepi ex cippulo bipalmari, muro Vineæ cuiusdam inserto, in semitâ, quæ à Portâ S. Pauli, ad Viam Appiam ducit. Marmor pessimè se habet, vt vides:

sed nos fideliter reddere malumus, potiùs quàm, vt alij in nummis, & lapidibus faciunt, absentes speciosè decipere; nam isti dum corrigere tentant, vetera sæpè monumenta corrumpunt. Licentiam enim, vel

mini-

minimam, malè cedere in his rebus, interminat in ſuis Corrigend. accuratiſſimus Ianus Gruterus.

Tertium ſuggerit votiuus hic lapis, qui in hortis Matthæijs viſitur,

in quo, præter ea, quæ de ternario Nympharum numero præcipuè notanda propoſui, communis ille* Siluani, & Herculis cultus, in vnâ eâdemque Reg. xiij. *189
Aede iuxta Vict. præſtitus, & quinquies in Opere Grut. expreſſus, recurſat; quem ipſum, ex communi epitheto, nouo iterum, arctiorique vinculo iungemus. Vtì enim vnicè hactenus titulum *POLLENTIS, Herculi datum vidimus apud Grut. pag. L. 3. & pag. cccxv. *190
7; ita Siluano quoque, tam POLLENTIS, quàm (qui ſynonymus eſt) VALENTIS, vel VALENTII tributum fuiſſe, monſtrat ſequens apud me lapidis nuper

per reperti fragmentum, quod, vt ſitui me accomodarem, in duas partes ſecui; aliaque in Labicanâ apud Aedem Turris Nouæ exiſtens inſcriptio.

C.IVLIVS.HELPIDI.F.HORVS.CYRINVS.PATRONVS.SODALICII
CAM.PRIOR.INTVLERIT.S.S. ∞. ∞.M.N.CVM.IIS.QVI.TEMPLVM

IMMVNES	DECVRIA	PRINCIPAL	DECVRIA
SILIBINVS SEN	CORINTHVS	MASYRIVS	BALERIANVS
SILIBINVS IVN	*& alia*	*& alia*	*& alia*
QVI^NTVS	*XIV. ſeruilia*	*XIII. ſeruilia*	*XIV. ſeruilia*
AVCVPIVS	*nomina*	*nomina*	*nomina*
AMPLIATVS			
FILVMENVS			

DII.SILVANI.POLLENTIS.VOTO.POSVIT.QVI.CVM.IPSE.IN.FABRI
ASOLO.INSTRVXERVNT.DEDICAVERVNTQ.PATRON CLYB LMP

DECVRIA	THYMELICI		BIATORES
POLYNICES	FANNIVS	ONESIMVS	SAPARDACIVS
& alia	*& alia*	*& alia*	FILA DELFVS
XV. ſeruilia	*XIV. ſeruilia*	*XV. ſernilia*	FELICISSIMVS
nomina	*nomina*	*nomina*	

VALENTIO
SILVANO
A. FLVTIVS
ATHENAEVS
V.S.L.D.D

Aliud

Aliud ex lapide apud Grut.pag.xciij. 3. eruitur, in quo, ſuper hâc inſcriptione,

BATINIA . PRISCILLA
NYMPHIS . SACRVM

Signa,*non quidem Nympharum, ſed trium Gratia- *
rum erecta fuerunt. Vnde ad præſens inſtitutum ſuf- 191
fecerit, ternarium noſtrum, alijs quamuis numinibus ſignificatum, inferre; ommittendo plurima, quæ de Gratiarum, & Nympharum conſortio dici poſſent, Doctique viri ad Horat. Od. iv. & xxx. lib. j, ac vij. lib. iv. congeſſerunt.

Accedit ternarium idem in veteri picturâ conten-
tum, * quæ è Sepulchro gentis Naſoniæ Viâ Flaminiâ *
ad V. lap. nuper ad hortos Alterios translata fuit. In 192
eâ Nymphæ, Hippocrenides forſan, Pegaſo, Fontis ipſius productori; ſeu Tritonidis paludis incolæ, in quâ Pegaſus genitus dicitur, aquâ infusâ blandiuntur, ipſumque manibus demulcent.

Et poſtquam à marmoribus ad picturas tranſitum fecimus, aliam, non euanidis, & intermorituris coloribus, ſed gemmarum ipſarum tinctu nitentem pi-
* ctam hanc tabulam, cum tribus pariter* Nymphis, ex
193 Theocr. Idyl. xiij. ſpectandam proponemus.

Κᾤχεθ' Ὕλας ὁ ξανθὸς ὕδωρ ἐπιδόρπιον οἴσων
Χάλκεον ἄγγος ἔχων. τάχα δὲ κράναν ἐνόησεν
Ἡμένῳ ἐν χώρῳ. περὶ δὲ θρία πολλὰ πεφύκει,
Κυάνεόν τε χελιδόνιον, χλοερόν τ' ἀδίαντον,
Καὶ θάλλοντα σέλινα, καὶ εἰλιτενὴς ἄγρωστις.
Ὕδατι δ' ἐν μέσσῳ νύμφαι χορὸν ἀρτίζοντο,
Νύμφαι ἀκοίμητοι, δειναὶ θεαὶ ἀγροιώταις,
Εὐνίκα, καὶ Μαλὶς, ἔαρ θ' ὁρόωσα Νυχεία. hoc eſt

Et abijt Hylas flauus, Aquam cœnæ gratiâ portaturus,
Aereum vas habens: ſtatim autem Fontem animaduertit
Humili in loco; circùm autem folia multa nata erant,
Cæruleumque chelidonium, virideque adiantum,
Et germinantia apia, & criſpa agroſtis.
Aquâ verò in mediâ Nymphæ chorum inſtituebant,
Nymphæ peruigiles, metuendæ numina ruſticis,
Eunica, & Malis, & veris amica Nycheia.

Nec deſtruit hanc noſtram obſeruationem locus Pauſaniæ in Eliacis, vbi, prope Cytherum Fluuium,
* quattuor* Nympharum, quæ Ionides vocatæ fuerunt,
194 Calliphææ nempè, Synallaxis, Pigææ, & Iaſidiſ, Templum erectum ait. Quoniam, etſi fateamur Ionides iſtas, aquaticas Nymphas fuiſſe, eò quia propriè, & κατ' ἐξοχήν, Nympharum vocabulum Deabus Aquarum præſidibus conueniat, vt probat clariſſimus huius æui Scriptor Voſsius de Orig. Idolol. lib. ij. cap. lxxviij. Attamen, vt tot monumentorum conſenſum ſuſtineamus, dici poteſt, tribus Nymphis aliquam Heroïdem adiunctam, & veluti ſuperadditam

fuiſſe

fuisse; eodem Græcanicæ adulationis genere, quo, in marmore à Grut. descripto pag. xciij. 4, cuius exemplum ex autographo damus,

AD SORORES IIII

tribus Gratijs sese de more amplectentibus, * quarta
(quam nouam nuptam reor, ex geminis auiculis in * 195
tympano ludentibus, à Smetio non animaduersis, & velo quo ob pudorem caput operit, obnubitque, vnde Nuptiæ dictæ) earum choro inseritur; tanquam si numerum Gratiarum augere, & communiter cum ipsis coli mereretur, atque eiusdem lapidis inscriptio, AD SORORES IIII, hisce Ausonij versibus epigr. cxiiij. explicanda sit,

Tres fuerant Charites; sed dum mea Lesbia vixit,
Quattuor; vt perijt, tres numerantur item.

* Nec ſolùm in Aquatilibus Nymphis,* verùm in
196 alijs ruſticis eiuſdem ſexus numinibus, eandem ternarij numeri obſeruationem vigere aduerti, miratuſque ſum. Tres enim ſunt* Matronæ illæ Vacallinehæ
*
197 apud Gruter. pag. xcj. 3; totidem Mairæ pag. xcij. 1; totidemque * Suleuæ, & Campeſtres in ſequenti lapide, iam pridem in impluuio priuatæ domus ad
*
198 Plateam Matthæiorum muro inſerto, ſed à me primùm ſuperioribus annis inter ſuas ſordes, & araneas animaduerſo, & repurgato.

Sed qui marmori lucem dedi, obſcuritati vocis illius SVLEVIS (non quidem omnino corruptæ latinitatis, quia Ap. Annij Braduæ, & T. Vibij Bari conſulatus ad annum Vrbis CMXIJ. in Faſtis reponitur) me lucem aliquam afferre poſſe diffido; & proinde, ad alia, in hoc marmore notatu digna, me conuertam. Inter quæ, occurrit Verres fronde luſtrali præcinctus, vt Columna Traiani in primo Suouetaurili, hoc eodem ornatu, hanc victimam oſtendit, cui poſtea vittam, ſiue faſciam vocare libeat, ſerti huiuſmodi ſuccedaneam tribuit: * promiſcuum enim apud veteres fuiſſe, de eâdem Columnâ ſcribens, probaui, modò * 199
coronæ, modò vittæ, tam in victimis, quàm in ſacrificantibus vſum; prout hìc quoque, Centurio, quem ſua vitis, non minus, quàm titulus inſcriptionis indicat, vittâ, ſeu faſciâ, à ſiniſtro humero pendente, inſignitur. Sed quod vnicè hanc inſcriptionem nobilitat, eſt formula illa *LAETVS LIBENS, ex quâ tandem Notarum ſtudioſis intellecta eſt hæc L. L, quæ * 200
antea, *libens libens*, vel *libentiſſimè* interpretabatur, &, quod magis miror, etiam poſt viſam epigraphen apud Grut. pag. MLXXIV. 4, vbi τὸ LAET. LIB. paullò minùs quàm in hâc noſtrâ extenſus, ad veram notarum illarum L. L. intelligentiam manuducere videbatur.

Quid multis? ſi ferè omnia * fœminini ſexus, quæ pluralitatem habent, numina, ſiue monſtra, læua, an * 201
auſpicata ea ſint, ternario hoc numero concludi, vno verbo, dicere poſſimus? quales nempe, Gorgonas, Græas, Parcas, Fatas (diſtinguit enim vtraſque Au-

ſon. de Ternar. Num. Idyl. xj.) Sirenes, Harpyias, Heſperides, Stymphalidas, Eumenides, Gratias, Sybillas, (ſi eidem Auſonio credimus) & Muſas ipſas fabuloſa antiquitas induxit.* Muſas, dixi, iuxta vetu-
* 202 ſtiorum ſententiam, de quâ Plut. in Quæſt. Conuiu. lib. ix. quæſt. xiv, Pauſan. in Bœotic., Varro apud Seru. ad Eclog. vij. verſ. xxj. *Nymphæ, noſter amor, Libethrides*, Ephorus apud Arnob. aduerſ. Gent. lib. iij., & cum Arnobio D. Auguſt. de Doctr. Chriſt. lib. ij. cap. xvij. abundè teſtantùr. Imò, *Signum Apollinis in Delo dicatum, eo habitu, vt dexterâ arcum teneat, ſiniſtrâ Gratias, quamlibet inſtrumentum muſicum aliquod apprehendentem, (nam alia Lyram, Tybias alia, quæ in medio eſt, admotam ori Fiſtulam continet)* de quo Plutar. in Opuſc. de Muſicâ, Muſas ternas, ex inſtrumentis vnicuique proprijs, Gratijs verò ineptis, ſuſtinuiſſe dicemus; & hoc idem ſimulachrum reſpexiſſe Auſon. in dicto Ternarij Grypho, dum cecinit,

Tris ſolas, quondam tenuit quas dextera Phœbi.

Verùm, iam tandem, Nymphis, Muſiſque, & eorum Fonte Caballino relictis, ne, dum flores,

Debitæ Nymphis opifex coronæ,

circa Viam conſultò legimus, à Viâ ipsâ aberraſſe videar; noſtra, quæ luſtrabamus, circa Anienem fluenta repetam.

Ex loci originis Marciæ vicinitate, probabile eſt, fragmentum* lapidis cum hâc inſcriptione,

* 203 SALVIS . DD . N
PERPET
FORMAM

exi-

existens in Arâ proximæ Ecclesiæ sub inuocatione
Beatæ Mariæ in Arsulis, ad hanc Marciæ Formam,
illiusque refectionem spectasse : nam formula ista,
Saluis DD. Nostris, Honorij, & Theodosij peculiaris
esse legitur apud Grut. pag. clxx. 5. & pag. cclxxxvj.
7. *Honorius autem, qui in Occidente imperauit, *
quemadmodum vnà cum Arcadio legem de Aquâ 204
Claudiâ edidit, quæ est XI. lib. XV. tit. II. in Cod.
Theodos.; ita fortasse cum Theodosio II. aliquid in
hâc Aquâ Marciâ operatus fuit.

* Hanc illam Aquam Marciam, *clarissimam* (vt *
ait Plin.) *Aquarum omnium in toto Orbe, frigoris,* 205
salubritatisque palmâ, præconio Vrbis, & proinde,
ad vinum miscendum, cæteris omnibus à Tibull. lib.
iij. eleg. vij. anteposita,

Temperet annosum Marcia lympha merum,

indignè, cum alijs omnibus illius Regionis, vituperat
Hieron. Mercur. Var. Lect. lib. ij. cap. ix, & Galeni authoritate fretus, in vsu pro cibo, & potu, olim fuisse
negat. *Quanquam haud facilè credo, eas, quæ ex
Tiburtinis montibus Romam ducebantur, multùm
pro cibo, potuuè in vsu fuisse, propterea quòd Galenus, omnium Romæ conditionum diligentissimus observator, in* IV. VI. *Epidem. Comment., illas omnes,
crudas, & coquendis edulijs ineptas extitisse asseuerat; addens, eam Vrbem, vt alias excellentissimas
dotes, sic & plurimos, & pulcherrimos habuisse
Fontes, ex quibus ægri, ne dum sani potarent.* Hæc
ille. At iste, nedum luculentis de bonitate Marciæ
Plinij, & Frontini testimonijs, qui num. 79. eam to-
tam

tam potui addictam fuisse dicit, aduersatur; itemque Arriani, qui eam, celebratissimæ apud Thebas Dirces Aquæ præferre videtur, in Dissert. Epist. lib. ij. cap. xvj. Τό γὰρ Μάρκιον [ὕδωρ] χεῖρόν ἐστι τοῦ τῆς Δίρκης, hoc est, *num Marcia* [Aqua] *deterior est Dirceâ?* sed ipsum Galenum* suum iratum, & contrarium habet, qui
* inter laudes omnibus Vrbanis Aquis communes, à
206 quibus Marciam excludi, nec mens Galeni, nec verba patiuntur, leuiusculum quid admiscet, ad has Tiburtinas Aquas spectans, quod non vitium, sed qualitatem denotare videtur: ipsemet verò audiatur in loco per Mercur. laudato, num. 10. *Romæ, sicut & multa alia in eâ Vrbe eximia sunt, ita & Fontium elegantia, & multitudo est admirabilis; eorum nullo fœtidam Aquam, aut medicatam, ac turbidam, aut asperam, crudamque effundente, sicut neque Pergami in Patriâ nostrâ: in multis autem alijs Vrbibus, haud paucæ deprauatæ Aquæ reperiuntur. Illæ sanè, quæ ex Tiburtinis montibus per lapideas fistulas in Romanâ Ciuitate deriuantur, alijs quidem vitijs carentes, crudiusculæ tamen sunt, vt neque celeriter calefiant, vt Vrbani Fontes, neque refrigerentur, neque celeriter in ipsis, vt in fontanis Aquis, quæcumque inieceris elixentur legumina, olera, & carnes. Ex his autem, aliæ alijs in locis multò crudiores sunt, & ab ipsis indigenis duræ, grauesque nominantur, quia ventriculum infestent, & à potu, onus quoddam plures percipiant.* Quæ enim hisce vltimis verbis aduersùs Aquas illius Regionis dixit, Marciam, aliasque Romæ aduectas certè non

tan-

angunt, vt Mercur. forſan accepit: aliàs enim, Ga-
enus, Medicorum diſertiſſimus, antilogiâ in eâdem fe-
è periodo laboraret, qui primis illis verbis, *nullam
Romæ Aquam medicatam, aut fœtidam, aut aſpe-
am, crudamque*, effundi præmittit, quibus, Mercu-
ialis paraphraſis ex diametro opponitur.

Sed iam tempus eſt, vt nouam, & raritate argu-
nenti, ni fallimur, egregiam coniecturam depro-
namus, per quam, noſtros Marciæ Fontes loco iam
dicto affigamus, & Frontino quam dedimus inter-
pretationem, lapideis literatis monumentis congrue-
e probemus. Quà igitur Diuerticulum, à Valeriâ
versùs meridiem procedendo, in Sublacenſem recto
ramite incidit, (nam aliud Viatrium, in quo Pons Scu-
onicus, ab hoc Diuerticulo versùs hybernum occa-
ſum dextrorſum flectitur, in gratiam forſan Aquæ
Marciæ, eiuſque Fontium inuiſendorum, quos rectà
eſpicit, adapertum) * veteris Aedificij rudera con-
amerata viſuntur ad num. 16; inter quæ, & Statuam * 207
ogatam, & tabulam marmoream ſic inſcriptam ia-
ere reperimus, Ruſtico quodam, qui inter arandum
llam offenderat, monſtrante.

IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
CIƆCCXLII. P. CCXL

* Hæc inſcriptionum formula, in enumeratione P.
CCXL. deſinentium, ad Aquas pertinere iam com- * 208
pertum eſt, quia in alijs, quas modò adducemus,
apud

apud Gruterum extantibus, nomen Aquæ, cui vnaquæque applicabatur, expressum erat; prioribus nempe *Virginis*, tertiæ, *Iuliæ*, *Tepulæ*, *Marciæ*.

VIRG
TI. CAESAR. AVG
PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. XXXVIII
COS. V. IMP. VIII
I
P . CCXL *Grut. pag.* clxxvj. 3.

VIRG.
TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAESAR
AVG. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNIC. POTESTAT. IIII
COS. III. IMP. VIII. P. P
I . P. CCXL *pag. ead.* 4.

Corruptas has duas exhibuit Chiflet. in tractatiunculâ de Aquâ Virg., nam vltimum numerum CCXL. in CCXI. deformauit; id quod monitum volui, ne inscriptionibus, quibus, vtì Scorpio (vt videbis) in caudâ vires sunt, vis omnis auferretur.

IVL. TEP. MAR
IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
XXV
PED. CCXL *pag.* MXIX. 10.

Ligo-

* Ligorius, qui aliquam ex antecedentibus fortasse viderat, eam non assequutus, silentio præterijt; sed vt fuit literatorum Simius, hanc ex capite effinxit, vt vicissim crucem eruditis figeret, & nullo simul literario arcano se destitutum ostenderet, * 209

AQVAE. IVLIAE. TEPVLAE
IMP. CAES. DIVI. IVLI. F
AVGVSTVS. PONTIF
MAX. COS. XII. TRIB. POT
XIX. IMP. XIII. CVRANTE
M. VIPSAN. AGRIPPA
AEDIL. CVRVL. I. C-Ↄ
P. MILL. X

quam dixit extare in cippo ex Tiburtino lapide, inuento Viâ Latinâ, tertio ab Vrbe milliari, estque inter eius Recollectiones in Bibliothecâ Vaticanâ fol. 45. Sed quò pluribus munimentis insistere conatur, eò magìs fraudem, & spurietatem patefacit: nam III. lapis Viæ Latinæ, circa quem, cippum fuisse repertum asserit, non potuit X. milliarij notâ signari, si locum, non à Fontibus, (vt mox videbimus) sed ab erogatione in Vrbe, distantem significat. Præterea, quia intrà septimum ab Vrbe milliarium, Iulia, & Tepula, cum Marciâ iunctæ procedebant, tanquam eius substructionibus supra terram, & operi arcuato innixæ: ergò ad III. vel IV. lapidem non poterant duæ priores seorsim ab alterâ nuncupari. Accedit * affectata Aedilitatis mentio, vt cum Plinio consentire videatur, qui de operibus id genus in Aedilitate Agrippæ perfectis loquitur: * sed in hoc quoque *fidem non* * 210 * 211

decoxit, & idoneo prouisu priscæ eruditionis, & solertiæ iudicatricis, se destitutum detexit; vt eleganter Spanhem.Dissert. iij de Præst.Numism., inter alia,de eo profert; nam Agrippæ Aedilitas, ex Frontin. de Aquæd.num. 12. *post eius primum consulatum Imp. Cæs. Augusto, & M.Lælio Volcatio Consulibus*, incidit, qui fuit secundus Augusti consulatus, vt Fasti omnes conueniunt: vnde patet,quàm inscitè Aedilitas ista cum XII. Augusti consulatu,post XXVIII. annos inito, copuletur: quo insuper tempore iam Agrippa decesserat, cuius obitum Panuin. ex Dione refert ad Tribuniciam potestatem Aug. XII, hoc est VII. ante hanc CVRATIONEM anno. Post hæc adeò crassa, & pinguia; leue erit mendum in enumeratione acclamationis Imperatoriæ XIII, cum hoc XII. consulatu, cum quo passim nummi XIV. habent, quæ etiam cum cos. vndecimo, & trib. pot. XVI. copulatur apud Occon. pag.63; itemque aliud expressionis nominis gentilitij * M. Vipsanij, nusquam in pu-
* 212 blicis monumentis, aut in pluribus ipsius nummis vsurpati, tanquam generis cuius pudebat memoriam referentis; de quo etiam Seneca contr. iv. lib.ij. his verbis fidem facit, *Vipsanius Agrippa fuerat, Vipsanij nomen, quasi argumentum paternæ humilitatis sustulerat, & M. Agrippa dicebatur. Cum defenderet reum, fuit accusator, qui diceret, M. Agrippa, & quod medium est, volebat Vipsanium intelligi.*

Postquam igitur (pluribus forsan quàm opus fuit) suppostitiæ huius, & ineruditæ inscriptionis offen-
* 213 diculum sustulimus; * aliam, Vir Eminentissime, memi-

miniſſe potes nos obſeruaſſe in Vinea Bartholomæi Virgilij, duobus milliarijs, ſtadio minus, à Portâ Maiori, & inter rudera Arcuum Marciæ, & Claudiæ iacentem; quæ, concedente poſſeſſore, tuo ornatiſſimo Muſeo accreuit. Locum vnde eruta fuit, non fruſtrà (vt mox videbis) minutè recenſui. Ea ita ſe habet.

IVL. TEP. MAR
IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
LXIII
P. CCXL

Iam verò * ſollemnis iſta in omnibus hiſce lapidibus pedum CCXL. (pedes enim expreſſos habes in III. earum quæ apud Grut.) ſiuè duorum Actuum duplicatorum, quodque idem eſt, vnius Iugeri in longum menſura, me inducit, vt credam, veteres illos Aquarum Curatores, iſto modulo longitudines Riuorum cuiuſque Ductus dimetiri ſolitos fuiſſe. Id quod, vti veriſſimum reperimus in hoc numero I. duorum priorum lapidum, repertorum in ipſo primo Iugero erogationis Aquæ Virginis, nempe ſub Aede Trinitatis, vbi terminum iſtius Aquæ Lucas Paet. agnoſcit, qui etiam in ſuo libello de Reſtit. Aquæ Virg. eaſdem inſcriptiones affert: ita ad verum accedit in cippo modo allato ad Iugera LXIII, hoc eſt ad paſſus III. M. XXIV; quotis diſtare debuit à loco vbi cippus repertus eſt, locus erogationis Marciæ, qui, vt ex

* 214

Front. num. 27. habemus, * erat ad Viminalem Por-
215 tam, nempe in medio Aggeris Tarquinij, vbi vete-
res Scriptores eam collocant: quà etiam dirigi vide-
mus ipsius Marciæ Ductum, qui post Arcum ad Por-
tam S. Laurentij, læuorsum deflectit, & recentiora
mœnia Vrbis ad dexteram linquit. Cumque à loco
vbi lapis iacuit, secundùm seriem Ductuum, vsque ad
Portam S. Laurentij sint pass. II.M.CCCC.; (quan-
tùm per Vinearum impedimenta, & flexus earum-
dem, à longè, non quidem exactè, colligere valuimus)
reliquum spatium pass. DCXXIV. ad Iugera LXIII.
implenda, denotabit in Villâ Perettâ, per quam Ag-
geris pars decurrebat, priscum Viminalis Portæ si-
tum; lineâ productâ à rectitudine Viæ Collatinæ,
quæ non aliunde, quàm ex hâc Portâ Viminali exire
potuit, & vt aliàs diximus, secundùm latera Arcus
ad dexteram obliquata dirigebatur, vt in Schemate
aliàs per nos allato videre est.

Vnde affirmare non dubitemus, Iugera illa
MCCXXXXII. nostræ inscriptionis, hunc ipsum lo-
cum, in quo Augustus memoriam statuit, indicare, &
optimè cum mensurâ Frontini consentire. Quia
MCCXLII. Iugera, per pedes CCXXXX. siue passus
geometricos XXXXVIII. multiplicata, dant passus
LIX.M.DCXVI. Et * Front. pariter integro Ductui,
216 millia pass. LX. cum alijs DCCX. & semis, num. 10.
assignat; quæ mille circiter passuum differentia, ad-
ditâ distantiâ huius lapidis terminalis ab ipsis Fonti-
bus, vnde Frontin. suæ mensuræ sumit terminum, &
consideratâ obliquitate Ductus per illam vallem;

sup-

ſupplenda, & æquanda venit, vt exactè milliarem Frontini menſuram, cum noſtrâ Iugerorum concordare, iurè meritò dicere poſſimus.

* Quamobrem autem in Frontino, qui adeò accuratè de Aquis ſcripſit, nulla de hâc menſurâ fiat mentio; exinde profectum arbitror, quia illius æuo iſtud menſuræ genus incertum, & fallax remanſerat. Etenim, vt ipſe aduertit num. 25. *iam tamen quibuſdam locis ſicubi Ductus vetuſtate dilapſus eſt, omiſſo circuitu ſubterraneo, vallis tractus, breuitatis cauſâ, ſubſtructionibus, arcuationibusque traijcitur*: vnde decurtato Ductuum circuitu, nîl mirum, quòd vetus Iugerorum menſura obſoleuerit. *217

Præterea, additis poſt Auguſtum alijs duobus Aquæductibus Anionis Noui, & Claudiæ: operoſa nimiùm videri potuit Curatoribus Aquarum, qui ſub Claudio, & alijs ſucceſſoribus fuerunt, hæc iugeratim diſtributio, totque terminorum, & cipporum erectio: * & proinde aliâ faciliori methodo Frontinus, per typum, ac delineationem omnium Ductuum, vſus eſt in ſuo munere, vt ipſemet num. 29. ſcriptum reliquit, *non alienum mihi viſum eſt, longitudines quoque Riuorum cuiusque Ductus, & etiam per ſpecies operum complecti: nam cùm maxima officij pars in tutelâ eorum ſit, ſcire Præpoſitum oportet, quæ maiora impendia exigant. Noſtræ quidem ſollicitudini non ſufficit ſingula oculis ſubieciſſe, * ſed formas quoque Ductuum facere curauimus*, (intellige veſtigium, ſeu ichnographiam, receptâ in re agrariâ loquutione) *ex quibus appareret, vbi valles,* *218 *219

quan-

*quantæque, vbi flumina traijcerentur, vbi montium
lateribus Specus appliciti, quantoque maiorem, assi-
duamque pertegendi, ac muniendi ij exigant curam.
Hinc illa contingit vtilitas, vt rem statim, velut in
conspectu, habere possimus, & deliberare tanquam as-
sistentes.* Ita Frontin.

* Augustæ origo, postquam Riuus Marciæ sub
220 dictis ruderibus nobis innotuit, iam latere non potest;
eritque indubiè, ex distantiâ passuum DCCC. *à Riuo
Marciæ*, non ab origine, (ita enim Frontinus desi-
gnauit) ad Lacum *di S. Lucia*, vbi reliquiæ substru-
ctionis apparent. Ex viciniâ autem passuum CCXXV.
alterius Fontis ad num. 17, circa quem non spernen-
da vetusti operis vestigia adhuc extant; & quia aliàs,
Fons, & Riuus iste, Ductum Aquæ *di S. Lucia* inter-
secasset, & impedijsset; crediderim, eius quoque Fontis
venas in Augustâ interceptas fuisse. * Caput autem
221 Augustæ hic repositum, alteri Frontini loco num. 20.
optimè consentit, qui vtrique Aquæ, Claudiæ, & Mar-
ciæ, Augustam accomodatam tradit, id quod opti-
mè fieri poterat, si media inter easdem constiteret.

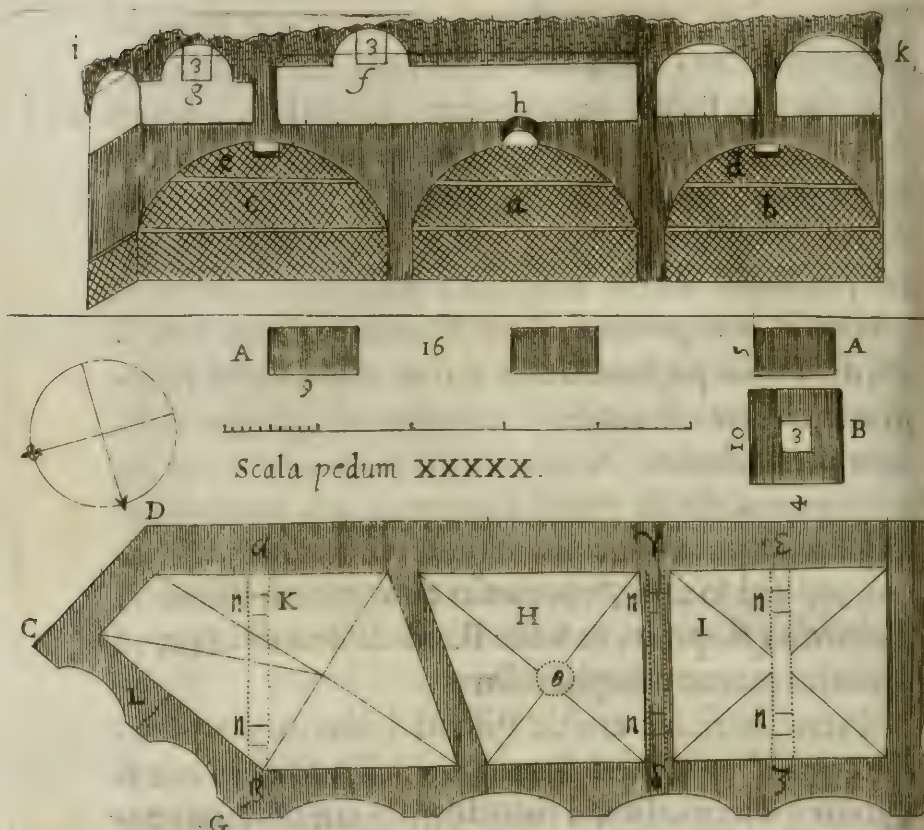
* Originem Marciæ quam ei Plinius tribuit, qui
222 lib. xxxj. cap. iij. tradit, eandem *à Fonte Piconiâ in vl-
timis Pelignorum montibus, Marsos, & Fucinum
Lacum pertransire*, à quo Statius suum illud mutua-
tus est lib. 1. Syl. de Bal. Etr.

. . . *Marsasque niues, & frigora ducens*
Marcia . . . .

inter ἀδύνατα meritò reputat Holstenius, cuius verbis
subscribo; *hanc* (inquit ille pag. 146.) *fabulam, non*
alio

lio loco habendam existimo, quo occultos amantis Alphei meatus. *Minuere hanc certè improbabilitatem Georg. Fabric. conatus fuit, sed infelici, & pudendâ subtilitate, dum Lacum Fucinum in Flumen vertit, & transitum plumbeis fistulis molitur cap. xviij. de Aquæd. pag. 200. Hic ille Author, ita nihilominus in procemio de se magnificè pollicetur, *hoc enim quamuis arrogantiusculum sit, quia tamen verum est, dicam; me posse, aliorum, qui de Vrbe nuper scripserunt, errores varios, certis veterum Scriptorum testimonijs conuincere.* Nobis tamen perinde est, vera ne, an improbabilis sit Plinij sententia, qui non hydrophylacia Lynceis oculis in terræ visceribus perscrutamur; sed locum, vbi rursus cum eodem Plinio *in Tiburtino se aperit*, & vnde Romam deducta fuit, ad Frontini mentem explicauimus. 223

Non abs re hìc erit de Piscinâ huius Aquæ Marciæ, quam in Chartâ Topographicâ I. Dissert. n. 27. dubius indicaui, aliquid sub eâdem quamuis dubietate referre. * Ad ipsam itaque Viam Latinam, quæ eò loci paullò post IV. lapidem inter Arcus Marciæ, & Claudiæ procurrit; in Fundo *dello Spedaletto*, & prope rudera plurium ædificiorum, (quæ hodie ex quantitate, vulgò *le cento Celle* dicuntur, & nos ex loco, reliquias Pagi Lemonij fuisse credimus) alijs integrior fortè fortunâ Cisterna, & eam inter ac veterem Marciæ Ductum, Puteus remansit; quibus duobus membris conspirantibus, Piscinæ Limariæ effectum resultasse putamus, vt sequens tabula, & triplices eius partium declarationes, palàm faciunt. 224

Explicatio Ichnographiæ Cisternæ inferioris.

AA. Ductus Aquæ Marciæ, Iuliam quoque, & Tepulam deferens

B. Puteus, Aquam ex Ductu recipiens, & in Piscinam subterraneo canali, adhuc nobis incomperto, transmittens

C D E F G. Cisterna, seu Piscina, in imâ sui parte tribus receptaculis distincta

H. Receptaculum medium, vndique clausum, Aquam ex Puteo recipiens, & per foramen θ in superiorem Cisternam transmittens

I. Cella lateralis, ad substruendum ædificium superius extructa, cùm non fuerit pars Piscinæ, quia in summo ad

ad latus Meridionale D E fenestram habebat

K. *Alia Cella, receptandæ illi Aquæ portioni inseruiens, quæ in proximum Pagum per tubum rotundum fictilem diametros viij. vnc. in L, ad libram fenestræ, seu immissarij in summo latere Meridionali deferebatur.*

Explicatio Ichnographiæ Cisternæ superioris, cuius diuisiones, punctis, & Græcis characteribus notantur

αβ. γδ. εζ. *Tres in superiori hâc Cisternâ muri, qui in quattuor Cellas eius aream dispertiunt*

ηηηηη. *Totidem fenestræ in muris iam dictis, eâdem omnes à pauimento altitudine, per quas Aqua ex orificio θ assurgens, per Cellas istas superiores distribuebatur*

θ. *Orificium rotundum, diametros ped. iij. & semis, amplitudini Putei latitudinis ped. iij. quadratorum respondens.*

Explicatio Orthographiæ vtriusque concamerationis, superioris, & inferioris

a b c. *Cellæ tres, plano pede, reticulato opere, cui lateritium ad firmitudinem intermixtum*

d. *Fenestra in summo arcu Puteum respiciens*

e. *Alia, è regione cuius, in pariete C G per tubum in L Aquæ portio ad vsum proximi Pagi deriuabatur*

f. *Fenestra versùs Aquæductum, per quam Aqua iam depurata Riuum suum repetebat. Attollitur à solo ped. vi*

g. *Alia consimilis, sex vncijs humilior; & ad eandem ac sex fenestræ ηηηηηη horizontalem altitudinem*

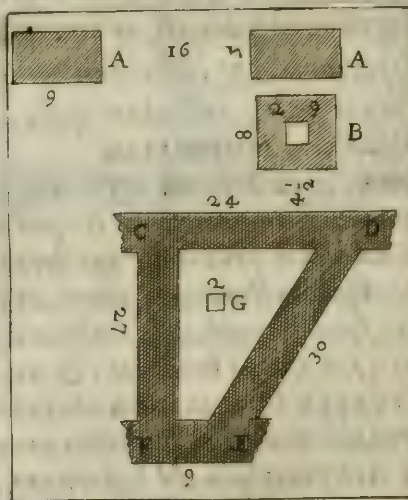
h. *Orificium, bipedalibus circùm lateribus munitum, per quod Aqua è Receptaculo a ad Cisternam superiorem ascendebat. In altero ex dictis lateribus visitur sequentis Figlinæ signi fragmentum. RAED. DOM. LV.. in orbe exteriori; PAETIN... in orbe interiori; quod explico EX. PRAEDIIS. DOMITIAE. LVCILLAE* (Matris Marci Imp.) *PAETINO. ET. APRONIANO. COS: plures enim sub hoc sigillo in proximis ruderibus obseruaui. Vnde refectionem Ha-*

 driani

driani, in cuius vi. Imperij annum, dictum par Consulum incidit, & forsan ipsius hìc prope Vrbem Villam *conijcio. Sed de his alibi*

i k. *Linea eleuationis Aquæ in hisce superioribus Cellis adhucusque conspicua, ex crustâ tenuissimâ, quâ ad illam altitudinem obducuntur.*

* Similis Putei, & iuxta eum Cisternæ triquetrâ
225 figurâ ad num. 28. collocatio, haud diuersam Piscinæ structuram arguit, coniecturis sese mutuo iuuantibus. Geminatum enim hoc opus, intrà eam ab Vrbe VII. milliariorum distantiam, quam Frontinus num. 28. Piscinis omnium Aquarum statuit, maximam nostræ assertioni probabilitatem conciliat.

A. A. Ductus Aquæ Marciæ, super quo Tepula, & Iulia deferebantur

B. Puteus, eundem àc alius in superiori tabulâ expressus vsum in depuratione Aquæ præstans

C D E F. Cisterna, in quam Puteus Aquam immittebat

G. Orificium, per quod Aqua ad pauimentum superius Cisternæ

sternæ, seu Piscinæ ascendebat, suæque libræ restituebatur

Prominentiæ, & indicia murorum in C D E F. qui alias Cisternas isti connectebant, vbi reliqua Putei Aquæ admitti potuit.

Cur verò certitudinem ostendere non curauerim, & coniecturis vtar, in re quæ facto potiùs, quàm verbis demonstrari debuisse dicent: excusationi erit explorata non semel Puteorum cum suis Cisternis communicatio, vt testis, idemque author fuit, operibus adductis, nobilissimus Marchio * Camillus de Astallis Fundi huius possessor: irrito semper labore, * 226
quia loca hæc Ductui Marciæ proxima, ruderibus ipsius plurimùm excreuerunt; & Cisterna illa maior numeri 27, aggestâ intus terrâ, fimoque ad nitri confectionem oppleta reperitur; & id saltem nostrâ diligentiâ profecimus, vt detectis muri D E in imâ concameratione lateribus, nullum ibi Specum per quem Putei aqua influeret, sed indicium inferioris adhuc, & subterranei cellarum ordinis, adepti fuerimus. Nec desunt vestigia Cloacæ, ad aquam limosam in subterraneâ hâc Cisternâ subsidentem emittendam, in triplici terræ hiatu inter numeros 27. & 28. primò versùs aliam Piscinam ad eius quoque purgamenta excipienda, & mox versùs Mausoleum Alexandri, & inferiora illa loca, continuatum quendam sub terram Specum indicante.

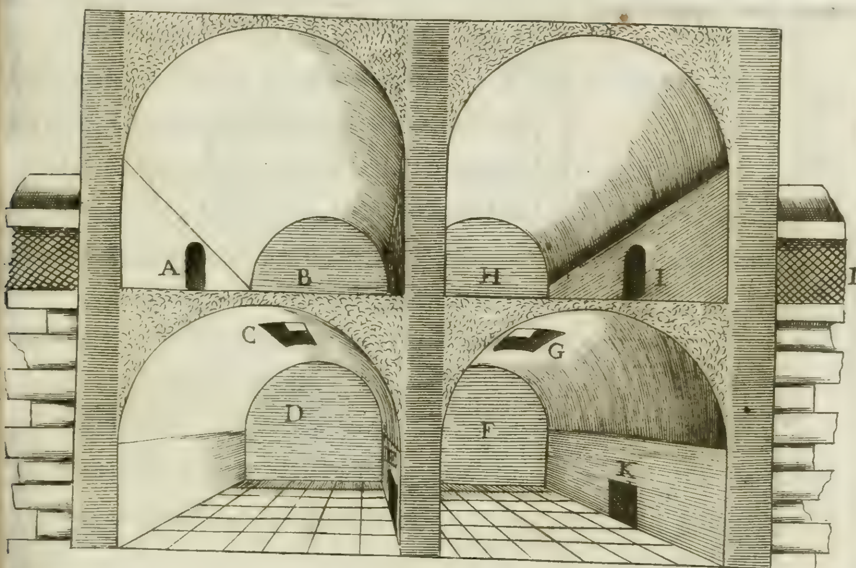
Maiorem è duabus Cisternam, Marciæ inseruijsse credideram, quia Puteum ampliorem Aquæ copiosiori deberi videbatur; eòque magìs, quia Puteum al-

terius, orificium extantis Ciſternæ duplò ferè excedere vidi, itaut contiguæ alicui ad alterum, ſeu etiam ad vtrumque latus (cùm hinc indè murorum reliquiæ cernantur) inſeruierit: ex quibus, concurſus Iuliæ & Tepulæ, ex communi Puteo ante Piſcinam, (de quo Frontin.num.11.&12.)& exinde, ex duplici hìc quoque Specu, proprius vniuſcuiuſque canalis,nomenque (de quo num.27. & 53.) deduci poterat.* Turbant
227 tamen (fateor) tam loci aſpectus, & exactiùs, hâc occaſione, examinata per nos vtriuſque Ciſternæ libra; (ſiquidem,maior illa ad num.27.quattuor circiter pedibus aliâ altior eſſe dignoſcitur) quàm ipſius Frontini traditiones, per quas Marciæ Piſcinam, aliâ Iuliæ & Tepulæ Vrbi proximiorem fuiſſe infertur: ait enim Frontinus num.53. de Tepulâ loquens, *Ex eâ* [hoc eſt, ex communi Piſcinâ Iuliæ] *primùm accipit Quinarias CXC; deinde ſtatim ex Marciâ Quinarias XCII*: &antecedenter quoque, hoc eſt num. 52, has eaſdemmet Quinarias XCII.in ſummâ quæ erogabatur ante Piſcinam Marciæ comprehendit. Quæ ſi ita intelligenda ſunt, nec in Frontino mendum ineſt; poſſitque aliquâ ratione ex Aquâ Marciâ inferiori, Tepulæ, quæ ſuperior erat ſupplementum adiungi; iam noſter Piſcinarum ordo inuerteretur; me tamen non multùm pro nunc de hâc quæſtione laborante, cui formam ſaltem, & vſum Piſcinarum, ſi non certam ſingularum denominationem, & quæ cuiuſque Aquæ diceretur, oſtendiſſe ſatis fuerit.

Addam tandem in prædictorum confirmationem, ſtructuræ noſtrarum Piſcinarum formam cum alijs id

genus

genus veteribus ædificijs, quæ ad Aquas depurandas instituta scimus, congruere: *simile enim quid in Piscina Aquæ apud Pisas conspici, plurimi oculati testes retulerunt; & hìc Romæ, sub Pincio Colle, Aquam Virginem parùm diuersè limum, sordesque olim deposuisse ex Peritis accepimus, & vt licuit, citra mensurarum fidem, crassâque Mineruâ delineauimus; * 228

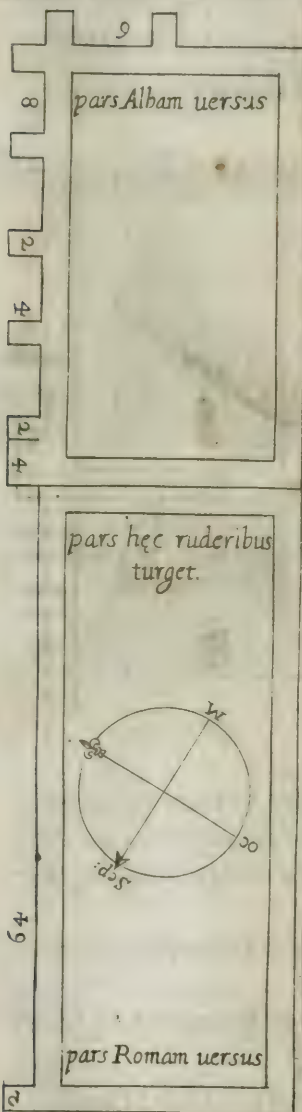

A. A Ductus Aquæ Virginis, se exonerans in receptaculum B
C. Ostium, per quod Aqua descendit in cellam subterraneam D
E. Porta, ex quâ Aqua defertur in aliud Receptaculum subterraneum F
G. Ostium, per quod Aqua iterum assurgit ad Receptaculum H, & Ductui I I se restituit
K. Porta cataracta, ex quâ limum, & purgamenta in Cloacam emittebantur.

quia locus iamdiu inaccessus, vtpote cœno repletus, suo-

ſuoq́ue muneri inutilis remanet, Aquarijs, & Caſtellarijs noſtris, non quidem Nymphis, ſed Mercurio perbellè litantibus.

* 229 * Vt Piſcinam Claudiæ conquirerem, quò incœptam de Piſcinis huiuſmodi explicationem promouerem, & quantùm fieri poſſet exornarem, author, ductorq́ue Frontinus extitit, qui eam num. 57. *ad ſeptimum ab Vrbe milliarium* fuiſſe dicit. Ad hanc abſolutè diſtantiam, rudera, quarum ichnographiam damus ad Ciſternæ modum, ſed longè priuatæ Ciſternæ modum excedentia, duriſſimo ſilice compacta, & reticulato opere contecta inueni, ad læuam recentis, quæ Marinum ducit Viæ, milliario & ſemis vltra Hoſpitium *Meza Via di Marino* dictum. Operis, quod ſubterraneum eſſe debuit, cum paullò vltrà V. ab Vrbe lapidem Arcus Claudiæ finiantur, parùm quamuis, tantùm certè remanet, quod coniecturæ non improbabili locum faciat: plurimi namque lapidis quadrati circa hoc ædificium fragmenta, & ingens cruſtæ quæ olim Riuo accreuerat copia, nedum paſſim ſparſa iacet, ſed

recen-

recentiorum ibi propè parietinarum cæmentis immi-
xta cernitur . * Coniunctas verò Claudiæ, & Anio-
nis Noui Piſcinas fuiſſe arguit, tam ædificij duplici- * 230
tas, quàm alius Frontini locus num. 26, vbi omnes,
quæ ſuas Piſcinas habebant, ſex Aquas, intrà hunc
eundem vij.milliarium ambitum concludit. Quibus
hæc noſtra informia, & debilia videbuntur, ſi aliquid
meliùs adduxerint, credere parati ſumus: interim no-
ſtros ſaltem conatus æqui bonique faciant, & in tantâ
rerum obſcuritate, & vetuſtate, noſtro labori Hora-
tianum illud aſpergant,

Eſt aliquid prodire tenùs, ſi non datur vltrà.

Alium, præter notiſſimum depurationis Aquarum
vſum, Piſcinas habuiſſe, Front. docet; * in modo, ſci- *
licet, quàm certiſſimo vniuscuiuſque Aquæ apud eas 231
ineundo *vbi indubitatæ menſuræ ſunt*, vt ipſe ait
num. 57. Ratio autem huius certitudinis, ea eſſe pote-
rat, quia, *reſpirante ibi Riuorum curſu*, & Aquâ,
omni iam impetu deſtitutâ, Ductum ſuum repeten-
te; fallacijs, quæ ex velociore, vel ſegniore progreſſu
oriebantur (Frontino optimè notis, vt ex varijs eiuſ-
dem locis patet) minimè obnoxia erat. Vnde explo-
dendam eſſe indicimus * P. Caſtellij de hoc egregio
Authore cenſuram in *lib. Della Miſura dell'Acq. corr.* * 232
coroll. 15. append. 1. pag. 59. quaſi Frontinus ma-
gnum illud ſuum Theorema, *ex velocitate Aquæ, mo-
lum ipſius variare*, ignorauerit; nec ad veriorem
hanc cauſſam, varietatem quantitatis Aquarum, in
conceptelâ, & in erogatione retulerit. Quicumque
enim non lippis (vt Caſtellius) oculis Frontinum per-
le-

legerit, idem Theorema non iam nouum, ſed ex veteri recuſum agnoſcet. *Meminerimus*, ait ille num. 41, *omnem Aquam, quoties ex erogatorio venit, & intrà breue ſpatium in Caſtellum cadit, non tantùm reſpondere modulo ſuo, ſed etiam exſuperare: Quoties verò ex humiliore, ideſt ex minore preſſurâ longiùs ducatur, ſegnitiam Ductus modum quoque deperdere; ideo ſecundùm hanc rationem, aut onerandam eſſe erogationem, aut releuandam.* Rurſus numero. 55. *Virgini in Commentarijs adſcriptus eſt modus Quinariarum DCCLII. minùs. Menſura ad Caput inueniri non potuit, quoniam ex pluribus acquiſitionibus conſtat, & leniore Riuo intrat. Prope Vrbem ad milliarium VII, in agrum qui nunc eſt Ceronj Commodi, vbi velociorem curſum habet, menſuram egi, quæ efficit Quinariarum II. M. DIV, ampliùs quàm in Commentarijs, Quinarijs MDCCLII. Omnibus approbatio noſtra expeditiſſima eſt; erogant enim omnes quas menſurâ deprehendimus ad II. M. DIV.* Et demùm per hæc verba num. 59. *Præterea intercipi non tantùm DXXVIII.* [Quinarias Anionis Noui] *quæ inter menſuras noſtras, & erogationem interſunt, ſed & longè ampliorem modum deprehendi; ex quo apparet etiam, exuberare comprehenſam à nobis menſuram. Cuius rei ratio eſt, quòd vis Aquæ rapacior, vt ex largo, & celeri Flumine excepta, VELOCITATE IPSA AMPLIAT MODVM.* Conſtat itaque ex præallatis, non ignarum fuiſſe Frontinum eius alterationis, quam modus ex velocitate patitur. Et ſi dixerint, apud eundem

ex

ex velocitate modum augeri, non autem imminui, prout Castellius docuit: communis tamen est ratio, per quam id quod in acceptione augetur, vicissim, & per conuersam propositionem in erogatione minuitur.

* Sed neque etiam damnosa esse potuit Frontino tanti axiomatis ignoratio, nec ipsi ob acquisitam velocitatem, & imminutum ex eâ modum, quicquam deperire poterat in nouâ apud Vrbem mensurâ Aquarum, vt ex eodem, P. Castellius deducere se putat. Quia nedum mensura in Piscinis inita, sed ea quæ Romæ quoque in erogatione sumebatur, ad mensuram *à Capite Aquarum* necessariò redibat: Aqua etenim intrà extraque Vrbem, non ex Riuis publicis, sed ex Castellis, ac receptaculis, postquam pristinam quietem recuperasset, per Senatus Consultum à Frontino num. 95. recensitum, duci iubebatur, vt etiam suprà num. 35. fieri dixerat. * 233

Imò enimuero, postquam tantum vnicâ illâ geometricâ propositione, quæ vtramque libri paginam facit, Castellius sibi postulat, vt optimos Scriptores iurgio lacessat: * sciant, principia ipsa, vnde non nouam, vt vidimus, speculationem sibi enatam dicit pag. 5, apud Front. in eandem sententiam legi. *Esca l'Acqua per due cannelle eguali d'ampiezza, vna posta nella parte inferiore del vaso, e l'altra nella parte superiore; è manifesto, che nel tempo nel quale dalla parte superiore vscirà vna determinata misura d'Acqua, dalla parte inferiore vsciranno quattro, cinque, e assai più delle medesime misure, secondo che sarà maggiore la differenza dell'altezza delle cannelle, e la lontanan-* * 234

za della ſuperiore cannella dalla ſuperficie, e liuello dell'acqua del vaſo &c. Quæ Aſiaticè dicta, ita Frontinus Laconiſmo perſtringit num. 102. *Circa collocandos quoque calices, obſeruari oportet, vt ad lineam ordinentur, nec alterius inferior calix, alterius ſuperior ponatur. Inferior plus trahit, ſuperior minus ducit, quia curſus aquæ ab inferiori rapitur.*

* Exactior tandem Frontinus, & diligentior in hoc
235 fuit, qui in fiſtulis æqualibus, & in eâdem ſuperficie diſpoſitis, ne intrà quinquaginta pedes à receptaculo ex quo aquam ducerent, laxiorem fiſtulam ſubijcerent S. C. cautum refert num. 95, *ne ſcilicet aqua non per legitimum ſpatium coërcita, ſed per leues* (*breues*, corrigendum puto) *anguſtias expreſſa, facile laxiorem in proximo fiſtulam impleret*, vt num. 101. Quo monito, tanquam de re vtiliſſimâ, & in praxi ſæpè contingente, Caſtellius erudiendus erat: aliquid namque ad hanc quæſtionem faciens append. 7. pag. 33. adduxit, ſed eam in hâc parte non abſoluit, dum magis Frontinum de re, quam non ignoraſſe probauimus, incaſſum arguere, quàm ignotam ſibi propoſitionem ab altero accipere cogitauit.

Poſt adeò multa; ſummus nobis labor erit, inter oppoſitas nobiliſſimorum Scriptorum de authore nominis, & perductionis huius Aquæ Marciæ ſententias, dijudicare. Hinc enim Frontinus, cui primas in hac tractatione Aquarum deferre ſoliti ſumus, * Mar-
236 cum Titium eam duxiſſe, & à ſuo prænomine denominaſſe perſuadet num. 9. In contraria verò diſtrahit authoritas Plin. hiſt. lib. xxxvj. cap. iij. *primus eam in*

Vr-

Vrbem ducere auspicatus est Ancus Marcius, vnus ex Regibus; postea Q. Marcius Rex in Præturâ. Accedit non leue testimonium Plutarchi in Coriolano, sub ipso libri initio, Μάρκιοι δ' ἦσαν, καὶ Πόπλιος, καὶ Κοΐντος, οἱ πλεῖστον ὕδωρ καὶ κάλλιστον, ἐν Ῥώμῃ καταγαγόντες, hoc est, *P. quoque, & Q. Marcij fuerunt, qui maximum, atque pulcherrimum Aquæductum Romæ fecerunt.* In hâc dubitatione, quam pro Frontino exemplum Aquæ Appiæ, à prænomine Appij Claudij nuncupatæ, tollere videtur; potior nihilominus mihi est Plinij, ac Plutarchi fides, hoc nummo gentis Marciæ præsertim asserta. Quis enim in publicè cuso numismate

imposturam, & ἀνιστορίαν suspicetur? *Imò huius nummi apud Plinium authoritatem ita inualuisse puto, vt * 237
Ancum, quem in regale gentilitatis cum eo communis decus in alterâ parte Philippus reddidit, hinc forsan (nec aliunde profectò, quia meritò hoc vix persuasibile reputat P. Donatus lib. iij. cap. xviij. pag. 296) hinc, inquam, Aquæductus auersâ parte signati Ancum authorem Plinius coniecerit.

* Vtrumuis ex ipsis tandem Aquæ huic nomen reliquisse placuerit, patet eam non *Martiam*, vt vulgò * 238

Scriptores omnes, & inemendatissimus cæteroqui Frontini codex perpetuò retinent, sed *Marciam* esse dicendam, quemadmodum geminæ inscriptiones Titi, & Caracallæ ad num. 30. nostræ I. Differt. allatæ, & hæc alia apud Grut. pag. DCJ. 8. exemplo sunt.

D . M
TIMBRAEO . AVG . L
CASTELLARIO
AQVAE . MARCIAE
CLAVDIA . DYNAME
MARITO . OPTVMO

Alia plurima, de incertâ origine Anionis Veteris, & de Specubus harum, & Anionis Noui Aquarum, de Fontibus Antoniniano, Herculaneo, atque Albudino, deque mensuris Ductuum, in Frontino, aperto numeralium notarum errore expressis, eorumque directurâ, dicenda remanerent. At verò, ne certiora (qualia superiùs dicta credimus) cum dubijs misceamus, rem aliò reijciam, & in præsens, quam mihi proposui scribendi materiem, non excedam, sed manum de tabulâ tollam, & epistolæ, quæ in libellum propemodum excreuit, fausta Tibi omnia Eminentissime Princeps à Deo Optimo Maximo precatus, finem imponam; hoc enim tantummodo meæ tenuitati suppetit, quod maximo benefactori, & tutelari veluti numini, deuotissimo animi cultu rependam. Dabam ex Tuâ Bibliothecâ, pridie Idus Augusti,

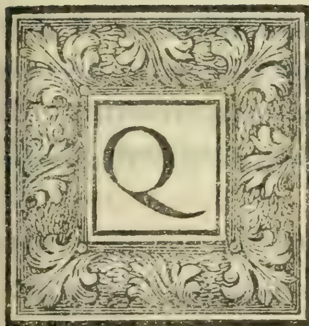
AN. RED. ORBIS
MDCLXXIX.

DE

DE · AQVIS ET AQVAEDVCTIBVS VETERIS · ROMAE

DISSERTATIO . III

NOBILISSIMO . VIRO . ET . AMICORVM ANTIQVISSIMO . IVLIO . EX . COMITIBVS . MONTIS . VETERIS RAPHAEL . FABRETTVS GASPARIS . F . VRBINAS FELICITATEM

VOD Tibi, Iuli præstantissime, tertiam hanc de Aquis Dissertationem dedicare statuerim; nemo certè plus Te mirabitur. Quicumque enim antiquam,

Perque tot annorum seriem quot habemus vterque,

promotam nostram necessitudinem nouit; & quisnam qui alterum nostrorum nôrit id ignorat? noster enim

Penè magìs quàm Tu, quàmque ego notus amor:

iure

iure me feciſſe exiſtimabit, ſi concordiam iſtam,

. . *uiridi quæ cœpta iuventâ,*
Venit ad albentes illabefacta comas,

quamque fatalis veluti animorum concurſus, (nam

Vtrumque noſtrum incredibili modo
Conſentit aſtrum) ac

. . . *ſtudij communia fœdera ſacri*

iunxerunt, ſcribendi officio colere ſtudeam: & quod ex eâ decoris mihi partum eſt, id præſentibus, & poſteris teſtatum relinquam.

Te verò ex incongruo hoc (vt dices) ſcribendi argumento, præ cæteris admiratione non leui affectum mihi videre videor, atque in hæc, vel parùm diſtantia verba prorumpere: cur (malùm) homo iſte de Aquis ad me deblaterat; ad me, qui ne illarum quidem aſpectum ſubſtineo, & potiùs vini laudes cum Homero, Poëtarum noſtrorum Principe, & Magiſtro, pronis auribus audio? vt quid (inquam) mihi irrequietas iſtas ſuas ſuburbanas circuitiones, veluti ſurdo fabulam narrat; mihi, qui Vrbi, & otio adeò addictus ſum, vt ne Tuſculanas quidem ruſticationes, amœniſſimas quamuis, vnquam appetiuerim: & quicquid extra Vrbem Agri iacet, *extra anni, Soliſque vias* eſſe videatur?

Attamen ego, veniam præfatus, hâc vice, & forſan primùm, à Te diſſentire cogor; cùm non vna ſuppetat ratio, cur Tibi potiſſimùm, præ amicis omnibus, hæc tractatio nuncupanda veniat. Quanquam enim, & Homeri ſtudioſiſſimum, nec eo minùs vinoſum, Poëticâ, vt puto, iactantiâ Te nobis oſtendas: quia

tamen

tamen Tibi Lyricam Poësim ſequi,Pindarumque potiùs, quàm Homerum imitari viſum fuit; non malè admodum Pindarico Vati vetus Aquarum Romam intrantium copia deſcribetur, cùm ipſe Pindarus in limine ſuorum Carminum *optimam eſſe Aquam* prædicauerit. Præterea, cùm nos xiv. Aquarum Ductus,
tempore Procopij extantes, requiramus, * ex qui- *239
bus, decem omnino deperierunt; ex reliquis autem quattuor; Crabra, ſiue Damnata, omnium ſordiſſima, ipſoque aſpectu fœda, non ſolùm hortorum rigationi, vt olim, ſed pellibus à Laniario detergendis inſeruit: * Virgo, ad nihilum ferè redacta, & nomine
ſuo indigna,tanquam in Riuum Herculaneum (quem *240
olim refugiens, Virginis nomen obtinuiſſe dicitur) maximâ ſui parte effuſa, & quaſſatis Ductibus perflua: * Traiana, immiſsâ nuper ex Sabatino Lacu
Aquâ (ne grauiùs dicam) deterior reddita, & Molis *241
in Clivo Ianiculi, vt olim, trudendis (teſte eodem Procopio lib. j. cap. xix. Belli Gotth.) meritò deſtinata: * Alexandrina denique, vt à priſcis Romanis diu
ſpreta, ita hodie vt plurimùm ſpernenda, cùm im- *242
bribus turbetur, & limoſa ſæpè ſæpius adueniat. Tot ergo Aquarum damna, quis alius conſtantiùs legendo ferat, quàm Tu, qui, ſiue Pyrrhoniâ prorſus indifferentiâ, & ἀπαθείᾳ, grauiſſima quæque tranſmittere, ſiue perpetuâ aquæ abſtinentiâ, re optimâ carere aſſuetus es? Iam verò, ſedentaria Tua prorſus ſtudia, imò vnicum ſedendi ſtudium, ſummaque huius Suburbani Agri,nec propè, nec procul vnquam per Te inſpecti ignoratio, me compellunt, vt quemad-

admodum Te in externâ Geographiâ optimè versatum scio, ita in hâc domesticâ Romanarum rerum cognitione, meis assiduis excursionibus otium Tuum iuuare, atque instruere procurem: id enim præcipuè

Illud amicitiæ sanctum, & venerabile nomen,

quinimo ipsius humanæ societatis vinculum expostulat, vt alter alteri prosit, & quæ sibi quæsiuit, in vsum aliorum conferat;

Sed tamen amoto quæramus seria ludo.

Nostri moris est, Chartam Topographicam cum elaboratâ quantùm fieri potuit, Viarum directione, & celebriorum veterum monumentorum collocatione præparare, ad faciliorem dicendorum captum; si vsquam alibi vtilem, hìc certè, vt videbis, maximè necessariam. In eâ, aliqua mihi concedi nunc postulo, quæ alibi pleniùs probaturus sum: hoc est, primò, * itinerum mensuras non à Milliario Aureo in
* 243 capite Fori, vt multi putarunt; sed à veteri Portarum situ ante productionem mœniorum ab Aureliano factam incœpisse. * Item, ambitum veterum murorum
* 244 valde angustum fuisse, nempe per crepidines Collium, Tiberis fluenta ab occasu, & Aggerem Seruij, siue Tarquinij Superbi ab ortu processisse: vnde, & cognitæ aliquot locorum distantiæ, & Viarum directiones, ac præcipuè, Latinæ ab Appiâ extra Vrbem cum Strabone deriuatio, de quâ in I. Diss. longus fuit sermo, optimè à varijs Recentiorum absurditatibus vindicantur.

Explicatio Chartæ Topographicæ, Vrbem, & Pagos circumpositos continentis.

1. Sub-

Scala Milliar II et semis siue Stadiorum XX.

VRBIS CVM VICIS SEV PAGIS ADIACENTIBVS DESCRIPTIO

DISSERTATIONI III. DE AQ. ET AQVAED. VETERIS ROMAE PRAEMISSA.

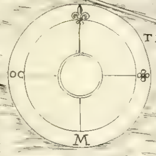
authore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinate

VIA FLAMINIA · VIA CASSIA · P. Molle · TIBERIS FL. · FOSSA TRAIANA · VIA TRIVMPHALIS · S. Francesco · Villa Madama · Cliuus Cinnæ · Valle dell' Inferno · VIA CORNELIA · VIA AVRELIA NOVA · VIA AVRELIA · T. S. Petri · Pidocchio · Casaletto di Pio V. · Acqua Paola · VIA VITELLIA · T. S. Pancratij · VIA PORTVENSIS · S. Passera · T. S. Pauli · VICUS ALEXANDRI · VIA OSTIENSIS · Ponte dell'Arca · VIA LAVRENTINA · VIATRIVM A LAVRENTINA IN ARDEATINAM · Tre Fontane · Acqua acetosa · Fosso di Valle · T. di Valle · Fontanile · Magliana

VIA SALARIA · VIA SALARIA VETVS · P. Salaro · DVCTVS SVBTERRANEVS · S. Agnese · VIA NOMENTANA · P. della Mentana · Cinquina · S. Basilio · VIATRIVM · T. Vergata · Prato Longo · Maguglian R. · Forno Ost. · AQVAE VIRGINIS · Pietralata · ANIO FL. · Mamolo · S. Eusebio · Ceruaro · Latomiæ ingentes · Salone · Riuus Herculaneus · Fons Aquæ Virginis · VIA TIBVRTINA · S. Lorenzo · Grotta de Greci · Boccaleone · Ceruaretta · Rustica · Sapienza · VIA COLLATINA · Acqua bollicante · T. Schiaua · Casa rossa · Tre Teste · Arcioncelli · T. di Salone · VIA PRAENESTINA · Marrana · Mauf. Helenæ · VIA LABICANA · DVCTVS ALEXANDRINVS · T. d'Angeli · T. S. Gio · Maus. Alexandri · T. Noua · Via recens

AQVA CRABRA · ARCVS · Via Asinaria · ALMO FLVVIOLVS · VIATRIVM VETVS · VIA · AQVAE · S. Sebastiano · Sep. Metellæ · Grotta Perfetta · VIA APPIA · VIA ARDEATINA · Annunziata · forsan CAMPANA · Cornacchiola R. · Cicognola noua · AQVAE MARCIAE · CLAVDIAE · Sette bassi · Statuario · Casal Rotondo · DVCTVS AQVÆ · T. della Selce · Torricola · Meza Via d'Albano · forsan SEPTIMIANAE · VIA LATINA · Meza Via di marino · Posticciola · AQVA CRABRA · T. di Meza Via di Frascati · DVCTVS AQVAE forsan ALGENTIANÆ · Rude ya Templi · T. Vergata della Valle · Casalotto · VIA TVSCVLANA · Centroni · Morena · Osta

Scala Milliar. II. et semis siue Stadiorum XX.
VRBIS CVM VICIS SEV PAGIS ADIACENTIBVS DESCRIPTIO DISSERTATIONI III. DE AQ. ET AQVAED. VETERIS ROMAE PRAEMISSA. authore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinate
VIA CASSIA
VIA FLAMINIA
P. Molle
VIA FLAMINIA
VIA SALARIA VETVS
VIA SALARIA
DVCTVS
TIBERIS FL.
FOSSA TRAIANA
S. Francesco
VIA TRIVMPHALIS
Villa Madama
Valle dell' Inferno
Condotto dell'
VIA TRIVM
VIA CORNELIA
Cliuus Cinnæ
VIA AVRELIA NOVA
Pidocchio
T. S. Petri
Bottino
Casaletto di Pio V.
VIA AVRELIA
Acqua Paola
VITELLIA
T. S. Pancratij
AQVA CR
13
15
ALMO FLVVI
S. Passera
14
T. S. Pauli
S. Sebas
Grotta Perfetta
VIA TRIVMVETVS VIA
VICVS ALEXANDRI
12
VIA PORTVENSIS
Ponte dell'Arca
VIA OSTIENSIS
Annunziata
Tre Fontane
VIA ARDEATINA
VIA LAVRENTINA
VIA TRIVM A LAVRENTINA IN ARDEAT.
forsan
Cornacchiola R.
Magliana
VIA
Fosso di Valcherano
Acqua acetosa
VIA CAMPANA
Cicognola noua
Fontanile
T. di Valle

1. *Substructio Aquæ Virginis, inter Vias Salariam, & Nomentanam, sub D. Agnetis Templo*
2. *Alia ad ripam Anienis, ad dextram Nomentanæ*
3. *Alia, sub ipso silice Viæ Collatinæ*
4. *Alia ad Viam Collatinam, in Fundo* di Boccaleone
5. *Rudera Pagi, seu Vici ad Viam Prænestinam*
6. *Alia, ad Viam Labicanam*
7. *Alia ad Viam Latinam, Pagi forsan Lemonij*
8. *Alia vlterioris Pagi ad eandem Viam, in Fundo* di Settebassi
9. *Alia ad Viam Appiam, Vici forsan Camœnarum*
10. *Alia vlterioris Pagi ad eandem Viam, in Fundo* di Statuario
11. *Alia, Pagi, seu Vici ad Viam Ardeatinam*
12. *Vicus Alexandri Viâ Ostiensi*
13. *Nauale, & Emporium ad Tiberim, sub Auentino*
14. *Aedicula SS. Cyri, & Ioannis Viâ Portuensi*
15. *Vestigia Ductus Anionis Veteris, siue Specus Octauiani*
16. *Concursus Viæ Asinariæ cum Latinâ, inter ij. & iij. Lap.*
17. *Vestigia Templi (vt credimus) Fortunæ muliebris, Viâ Latinâ ad IV. Lap.*
18. *Piscinæ Aquarum Marciæ, Iuliæ, & Tepulæ*
19. *Ductus, ab Arcubus Claudiæ ad vsum Pagi Camœnarum deriuatus, sub Fonte Aquæ Salutaris transiens*
20. *Alius, ab eisdem Arcubus ad vsum vlterioris Pagi Viâ Latinâ in loco* di Settebassi *deriuatus*
21. *Templum in Viâ Appiâ, hodie* Torrone de'Borgiani
22. *Aedificium ad eandem Viam in Theatri speciem, vbi Arcus Ductus quem Septimianum credimus, finiuntur*
23. *Vstrinum amplissimum ibidem*
24. *Vestigia Piscinarum Anionis Noui, & Claudiæ*
25. *Opus subterraneum, & Emissarium Aquæ Crabræ*
26. *Binæ ad Viam Labicanam Cisternæ*
27. *Vestigia particularis Ductus, ad vsum ingentis proximi ædificij*, li Centroni *nuncupati ad Viam Latinam.*
28. *Alia, Ductus ad vsum Villæ ad VII. Lap. Viæ Labicanæ.*

S Et

Et vt ibi paucis de Capenâ suo loco restituendâ egimus, paullòque infrà de Ostiensi, seu aliâ, quæ diuerso forsan nomine ad eandem Viam fuit, idem conabimur; ita hìc eâdem breuitate, de situ * Portarum Collinæ, Viminalis, & Esquilinæ, quæ orientale illud Romæ latus claudebant, ad Chartæ declarationem, non minùs quàm ad veterum Scriptorum intellectum breuiter pertractabimus.

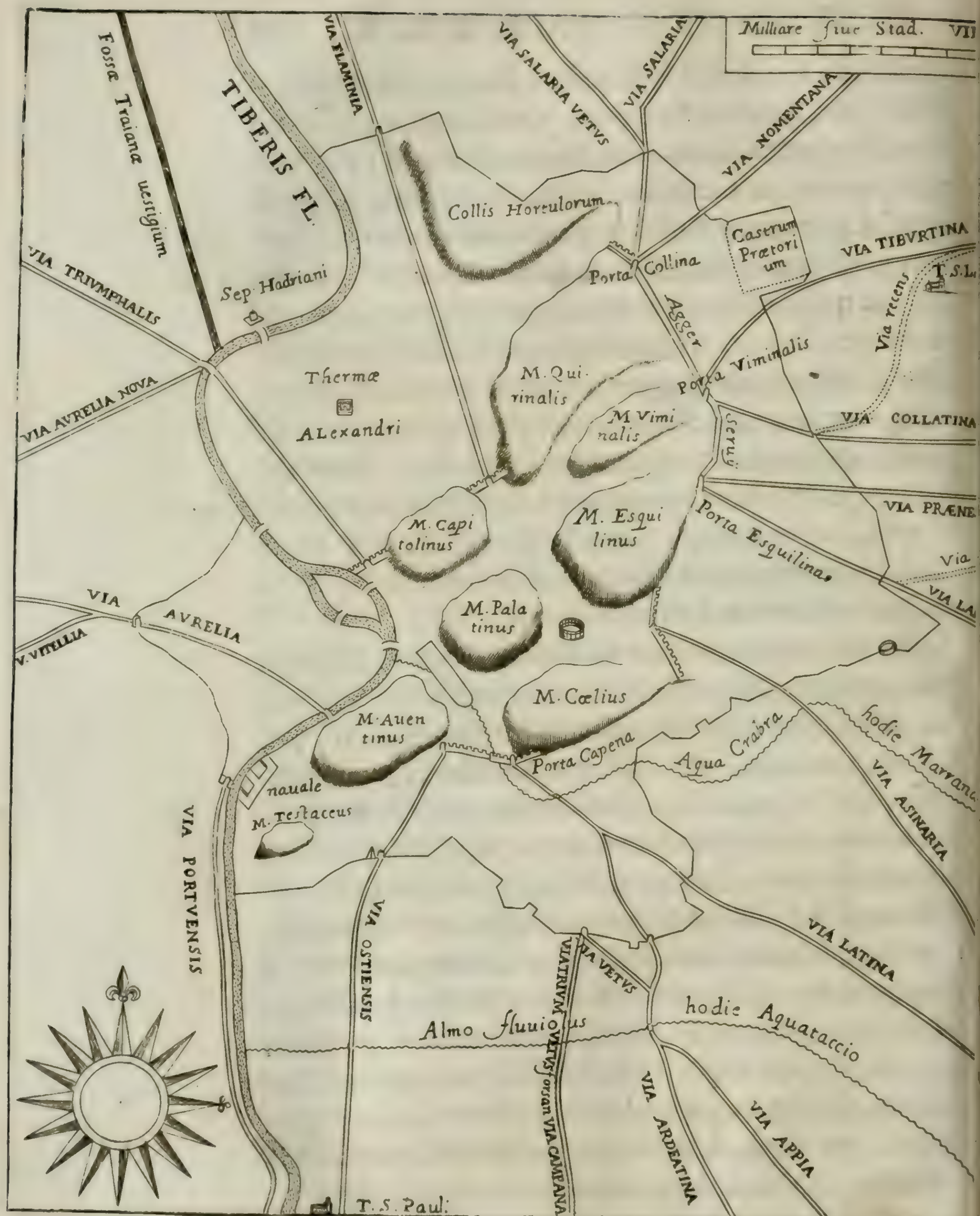
* 245

Omnes istas tres ad Aggerem positas fuisse, Strabo lib. v. testis est, *Compleuit* (ait ille de Seruio) *murum, adiectis Vrbi Esquilino, & Viminali Collibus; quæ omnia cùm facilè capi extrinsecus possent, fossam altam egerunt, terrâque intrò receptâ, Aggerem sex circiter stadiorum in interiore fossæ margine fecerunt, murosque, & turres in eâ constituerunt, à Collinâ Portâ vsque ad Esquilinam: tertia Porta Viminalis sub medio est Aggere*. De Collinâ, & Esquilinâ Aggerem comprehendentibus, simile quid habetur apud Dionys. lib. ix. num. 85; qui Viminalem quidem omittit, sed à loco per Strabonem designato non propterea excludit, *Quà verò maximè hostium incursionibus Vrbs est obnoxia, ab Esquilinâ Portâ Collinam vsque, opere manufacto munita est, nam fossâ præcingitur, cuius latitudo, quà minima, centum, & ampliùs pedum est; altitudo xxx; & supra fossam exurgit murus, alto, & lato suffultus Aggere, nec arietibus concuti, nec cuniculis suffodi facilis. Per eam munitionem, vij. ferme stadijs longam, latam L. pedibus, dispositi tunc cateruatim erant ciues &c.*

Summa igitur VII. stadiorum iuxta Dionys. longitu-

gitudo,ſi à Collinâ Portâ, parùm à crepidine Quirinalis diſtanti, explicari incipiat, procedendo per iam dictum Aggerem, cuius certa durant in Vineâ PP.Chartuſianorum, & ſucceſſiuè in hortis Perettis veſtigia; ante * Eccleſiam S.Euſebij, plus minùs,finietur,ad ipſamq́ue Portam Eſquilinam quodammodo manuducet, de quâ adeò inter ſe Antiquarij digladiantur, & * 246
in re apertâ, tam fœdè caligarunt. Inter hæc extrema, diuiſo rurſus Aggere, patebit Viminalis Porta inter vtramque, Collinam, & Eſquilinam, quæ propterea optimo iure ea erit, quæ aliquando * *Inter aggeres* appellata fuit; tanquam ea, quæ *ſub medio erat* * 247
Aggere, vt Strabo ait, hoc eſt vbi Aggerem à Portâ Collinâ eouſque rectum procedentem, flecti, & in duos diuidi, etiam hodie cernimus.

Et quia veterum, receptiſſimorumq́ue Authorum monumentis, & loci ipſius naturæ inſiſtimus, neque hic omnia recentiorum placita confutare vacat, ſed ſolùm in tranſitu, iter noſtrum, ſentibus, & offendiculis, qualia prædicti paſſim ſparſerunt, liberare propoſuimus; ſatis proinde nobis erit, oculis, & conſiderationi ſubijcere, hâc, non exquiſitâ arte, ſed ſimpliciùs confectâ delineatione, quàm benè Viæ omnes, quæ ex hâc parte initium ſumunt, loco quem Portis aſſignauimus, & communi, quam alibi expendimus, cæterarum Viarum directuræ reſpondeant: ſic enim quiſque proprio ratiocinio, ex ſolâ locorum conſideratione aſſequetur, quod plurimi ex recentioribus ignorarunt, qui Vias, & vnde illæ exibant Portas non aduertentes, varia vnus aduersùs alium ſtatuerunt.

Milliare siue Stad.
Fossæ Traianæ uestigium
TIBERIS FL.
VIA FLAMINIA
VIA SALARIA VETUS
VIA SALARIA
VIA NOMENTANA
Collis Hortulorum
Castrum Prætorium
VIA TIBVRTINA
Porta Collina
Agger
VIA TRIVMPHALIS
Sep. Hadriani
Via recens
Porta Viminalis
Thermæ
Alexandri
M. Quirinalis
M Viminalis
VIA AVRELIA NOVA
Serui
VIA COLLATINA
M. Capitolinus
M. Esquilinus
VIA PRÆNE
Porta Esquilina
Via
VIA LA
VIA
AVRELIA
V. VITELLIA
M. Palatinus
M. Cœlius
M. Auentinus
hodie Marrana
Porta Capena
Aqua Crabra
nauale
VIA ASINARIA
M. Testaceus
VIA PORTVENSIS
VIA OSTIENSIS
VIA LATINA
VIA VETVS
VIA TRIVMVETVS forsan VIA CAMPANA
Almo fluuiolus
hodie Aquataccio
VIA ARDEATINA
VIA APPIA
T. S. Paul.

Poſitâ igitur hâc noſtrâ locorum ordinatione ; à
Portâ Eſquilinâ optimè, & inflexo tramite vtraque
Via, Præneſtina ſcilicet, & Labicana,* quæ ab eâ ſe-
cundùm Strabonem lib.v. prodibant, continuatæ ap- *248
parent. Quamuis enim modò Præneſtina, vſque ad
Arcum Portæ Maioris cum Labicanâ confundatur;
attamen videre eſt veterem Præneſtinæ ductum, per
Portam,* quæ in gratiam huius Viæ relicta fuit ab
Aureliano in productione mœnium, modò clauſam, *249
& exinde eiuſdem Viæ veſtigia; quæ à Portâ Maiori
nulla apparent, niſi poſtquam ad læuam deuiando,
veterem Præneſtinam aſſequamur; cuius etiam Viæ,
ad dictam Portam clauſam ferentis, ſulcum intrâ re-
centia Vrbis mœnia Nardin. deſcribit lib.j. cap. ix.
pag.39. manetque initij veſtigium, ſecundum latus
ſeptentrionale Emiſſarij Claudiæ, aliàs I. noſtrâ Diſ-
ſert. poſt num.40. deſcripti; ideoque denormati, &
à recto angulo vtrinque recedentis, vt hinc ad dexte-
ram, Labicanæ Viæ, indè vero ad læuam, Præneſti-
næ rectiſſimum indicet ductum: in quo ab Emiſſario
ad dictam Portam clauſam itinere, obuiàm fit *Tem-
plum illud decagonum in Vineâ Cultellâ, quod non *250
temerè aliqui Mineruæ Medicæ Pantheum, ita à ro-
tunditate appellatum, & in hâc V. regione Eſquilinâ,
per Sex.Rufum repoſitum, fuiſſe autumant.* Simile
quid prorſus à Portâ Viminali, ſiue Inter aggeres in *251
duabus Vijs Collatinâ, & Tiburtinâ contingit, quæ
& ab eâ rectæ exeunt, parique compendio, Portâ ad
Viam Tiburtinam occlusâ, (hanc enim eam eſſe dico,
quæ ad latus meridionale Caſtri Prætorij, cum certiſ-
ſimis

ſimis Viæ veteris veſtigijs apparet) per Arcum ad
Viam Collatinam, detorto ad læuam itinere, Tibur-
tinam Viam ſub Aede D. Laurentij petere coëgerunt.
* Sic denique* Porta Collina ſuas Vias, Nomentanam,
252 & Salariam ad veterum Authorum mentem, aliarum-
que Viarum normam rectas emittet, quamquam Fa-
bric. cap. v. De Vijs extra Vrb. pag. 51. ſcribat, *Viam
Salariam à Portâ vnde oriretur nomen ſortitam.* Nam
apud veteres, Viam quidem Salariam, ſed non Por-
tam; Collinam autem Portam, ſed non Viam leges:
ex quo Feſtus, Agonenſis, ſeu Aegonenſis, quæ illi
Collina Porta eſt, Salariæque Viæ meminit.

Quoniam autem Viæ olim ante Aquas perductas
ſtratæ erant; ideo ij qui Aquas vel duxerunt, vel re-
ſtituerunt, vbi ad Vias peruenerant, ad earum orna-
tum, neuè illæ anguſtarentur, præcipuo, inſignique
* opere* Arcus ampliabant, vt Claudium ad Labica-
253 nam in Fornice recentis Portæ Maioris, & Auguſtum
ad Collatinam (ſub obliquis angulis, vt Viæ ſe con-
formaret, erecto Arcu, vt alibi dictum eſt) feciſſe vi-
dimus: quos proinde Arcus pro Portis veteris Vrbis
malè recentiores acceperunt; de earum nominibus
ſtatuendis, inter ſe, vt in re minimè veritati innixâ,
diſcrepantes, fruſtraque ſoliciti.

Neceſſe tamen eſt lapſum Nardini nobis obſtantis
* corrigere, qui* alium Aggerem prædicto proximum
254 attexuit, quaſi iſte Seruij fuerit, & alium Tarquinio
tribuere opus ſit, ex Authoribus malè intellectis, quos
pro hâc nouâ, paceque tanti viri dicam, abſurdâ opi-
nione adducit. Ego enim ne Mercurio quidem di-
centi

centi crederem, plus quàm vnum Aggerem ad Orientem, siue aduersus Gabios (quæ duo idem sunt, quamuis Nardinus distinguere conetur) vnquam stetisse. Nam si de Liuio, & Strabone, quos Nardinus lib.iv. cap.ij. fol. 157. testes facit, quæstio habeatur; nîl vltrà dicent, nisi Seruium compleuisse murum ex hâc parte, & ad Quirinalem, quod Ancus Martius omiserat, vt ait Strabo: vel vniuersè, Aggere, fossis, & muro Vrbem circumdedisse, vt Liuius: negabitque insuper Strabo, suo tempore * Esquilinam Portam præcipuam, ex quâ duæ celebres Viæ exibant, *vti superfluam clausam fuisse*, vt falsò Nard. ex eo deducit lib.j. cap.ix. pag. 39, & rursus pag. 40. tanquam rei certissimæ insistit. Dionys. autem, præterquamquod de Seruio tanquam Aggeris vllius authore nîl loquitur, conqueretur, quòd se Græcâ proprietate loquentem barbarè vorterint: ὁ Ταρκύνιος ἐνεργὸς ἦν, καὶ τῆς πόλεως τὰ πρὸς τοὺς Γαβίους φέροντα τοῦ περιβόλου, διὰ πολυχειρίας, ἐξωχύρου, τάφρον ὀρυξάμενος εὐρυτέραν, καὶ τεῖχος ἀνεγείρας ὑψηλότερον, καὶ πύργοις διαλαβὼν τὸ χωρίον πυκνοτέροις, quæ verba ita latinè sonant, vertente Gelenio, & corrigente Sylburgio, *Tarquinius contractâ operarum multitudine, partem Vrbis, quæ ad Gabios vergit, emuniuit fossâ dilatatâ*, [eam intellige quam Seruius duxerat] *murisque altiùs* [ac olim Seruius constituerat] *eductis, & crebrioribus per eam partem structis turribus*: non enim bonâ fide egit Nardin. qui verbis illis τάφρον ὀρυξάμενος εὐρυτέραν, & τεῖχος ἀνεγείρας ὑψηλότερον, quæ perfectionem alieni, & iam existentis operis denotant, genuinam significantiam abstulit, vt opus de

* 255

inte-

integro temerè, & sinè authore confingeret: parumque dixi, cùm sinè authore dixi, quia potiùs, tam Dionysius, quàm Strabo manifestò repugnant; dum ille, vt ex alijs antecedentibus verbis colligitur, integram circumquaque Vrbis Romæ, triplicisque generis munitionem describit, prout L. Aebutio, & P. Seruilio Prisco Coss., LXXX. scilicet post eiectos Reges anno, reperiebatur,
* reperiebatur, * quà nempe *in tumulis, abruptisque*
256 *sita rupibus ab ipsâ naturâ sic communita erat, vt exiguo egeret præsidio*; itemque, quà *à Tiberi non secus àc à muro defendebatur*; & demum ad rem nostram, quà *maximè Vrbs est obnoxia*, hoc est *ab Oriente* cum Plinio suo; hanc tamen partem, & plagam, non nisi ab Esquilinâ ad Collinam Portam ibi considerat. Strabo autem, postquam completum vndique murum, & vnicum tantùm ad partem minimè tutam Aggerem recenset, *Huiusmodi est Romæ munitio*, tandem concludit; vt omne aliud muniminis additamentum excludat.

Communis hæc nihilominus in pluribus huius æui
* Scriptoribus * mœnia veteris Romæ ampliandi libi-
257 do, hæc, aliaque non absimilia fingere compulit. Et tamen, vt pluries dixi, & suprà ex Dionysio accepisti, Tiberis, tumuli, Collium rupes, & Agger, Vrbem claudebant; id quod de eo quo scribebat tempore intelligi voluit, vt ex his verbis patet. *Quòd si quis mœnibus, inuentu quidem difficilibus propter vndique coniunctas ædes, vestigia tamen veteris*
* *structuræ multis in locis seruantibus, metiri ambitum*
258 *eius voluerit, & conferre cum eo quo* * *Atheniensis*

Vrbs

Vrbs continetur, non multò capacior apparebit Romæ ambitus. Cui adhuc comparationi non acquiescentes Lipsius,& Cluuerius, & quotquot eos sequuti sunt, ne Romæ, siue potiùs Vrbis amplitudinem imminuere viderentur, & quæ de eius mœnium contractione Dionys. alibi quoque dixerat, extenuando, vt ratio postulabat, acciperent: Athenas ipsas vltra modum amplificarunt, &Longos muros, Munychiam, Astu, Piræeum Portum, & murum Phalaricum, octoginta quamuis ante annos diuulsa ab Athenis membra, in comparationem assumpserunt. Vide in hoc * P. Donatum de Vrbe Româ lib.j.cap.xix. pag. 58. qui plenè non minùs,quàm ingeniosè Lipsium,& *259
Cluuer. confutat. Huius enim Authoris eò libentiùs meminimus, quò non solùm nostra hæc studia plurimâ eruditione locupletauit; verùm etiam, quia pondus illis suo exemplo, decusque addidit, dum ea pijssimo, & grauissimo sene indigna non esse ostendit: id quod de * P.Athan. quoque Kircherio (licèt aliquando inter nos non conueniat) ex animo dictum volo. *260

At quomodo in angustum redactis mœnibus, prima, quam suo loco afferemus, * mensura Plinij de ambitu Vrbis, ad XIII. & ampliùs milliaria adhuc *261
ascendere possit, alibi pertractabimus. Et si alij LXX. eius passuum M. ad VII. contrahere ausi sunt, nos quoque forsan hæc XIII. ad VIII. (vnicâ parum immutatâ notâ) reducere non verecundabimur: quia hodie nil ampliùs, quàm debitam veterum Portarum collocationem, & ex eisdem rectas Viarum deductiones, hoc præambulo, breuique examine reportare in-

tendimus: id quod vtcumque assequuti, iam ad propositam materiem calamum conuertimus.

* Aquarum Ductus non solùm inter tria in Vrbe
262 miranda Dionys. meritissimò reposuit, dum lib. iij. hist. Roman. inquit, *mihi sanè magnificentissima videntur, ex quibus maximè apparet amplitudo Romani Imperij, Aquæductus, Viæ stratæ, Cloacæ*; quæ eadem maximè miratur Strabo Geograph. lib. v: sed primum, & præcipuum Romanæ magnitudinis indicium, specimenque dederunt; ita vt verè, grauiterque Plin. dixerit lib. xxxvj. cap. xv. *Si quis diligentiùs æstimauerit Aquarum abundantiam in publico, Balneis, Piscinis, Domibus, Euripis, hortis suburbanis, Villis, spatioque aduenientes, extructos arcus, montes perfossos, conualles æquatas; fatebitur, nihil magìs mirandum fuisse in toto Orbe terrarum*: cui concinit illud Front. de Aquæd. lib. ij. num. 106. *Ad tutelam Ductuum, sicut promiseramus, diuertimus, rem enixiore curâ dignam, cùm magnitudinis Romani Imperij id præcipuum sit indicium: Quòd enim illuc* (vt de Româ Cassiodorus ait Epist. vj. lib. vij.) *Flumina quasi constructis montibus perducuntur, naturales credas alueos soliditates saxorum, quando tantus impetus Fluminis, tot sæculis firmiter potuit sustineri*. Quæ omniâ, Poëticâ grandiloquentiâ ita superauit Rutilius in Itiner.

Quid loquar aërio pendentes fornice Riuos,
Quà vix imbriferas tolleret Iris aquas?
Hos potiùs dicas creuisse in sidera montes:
Tale Giganteum Græcia laudat opus.

De

* De numero eorum, poſt Auguſti tempora vſque
ad Frontinum, minimè dubium eſt, quia ipſe nouem 263
recenſet, eorumque originem, capacitatem, & Riui in
longum menſuram, diſtinctè, atque ordinatè deſcri-
bit. * Nec enim contradicit Plinius, qui *ſeptem amnes*
cap. ſuprà citato, *corriuatos in Cloacas ab Agrippa in* 264
Aedilitate tradit, vt Nardin. lib. viij. cap. iv. malè ſibi
obiecit, vt peiùs adhuc reſpondeat, Iuliam, & Tepu-
lam, quia iunctæ adueniebant, pro vnicâ reputari, &
Alſietinam Tiberi dirimente excludi. Quia ſimplex,
ac germana ſolutio huius imaginariæ inter Plinium,
& Frontinum diſcrepantiæ, in ſolâ diuerſitate tem-
porum conſiſtit: nam cùm Plin. factum Agrippæ re-
cenſeat, benè vij. tantùm Aquas ab eo in Cloacas
immiſſas refert, quia Claudia, & Anio Nouus non-
dum extabant, ſed longo poſt tempore cæteris additæ
fuerunt. Et ſi friuola iſta ratio, *perche veniuano pri-
ma di Frontino meſchiate inſieme*, aliquo loco ha-
benda eſſet; cur Claudia cum Aniene Nouâ, quæ eo-
dem pacto ex Frontin. num. 73. *extra Vrbem proprio
quæque Riuo erogabatur, & intrà Vrbem confunde-
batur*, (quod idem paullò differentibus verbis repetit
num. 78.) pro vnâ tantùm accipi non debuiſſent?

Poſterioribus verò à Frontino ſæculis, vtì nouæ in
veteres Specus Aquæ corriuatæ fuerunt, ita & nouo-
rum Ductuum Vrbi, eiſque ædificijs, quæ Vrbi con-
tinentia ſunt, acceſſio facta fuit. * Quot verò Du-
ctus vltra veteres accreuerint, neminem adhuc ſcrip- 265
ſiſſe reperimus, fruſtraque apud Publ. Victorem, &
Notitiam Imperij requirimus; quia nedum hi Au-

 tho-

thores notabiliter inter ſe variant; ſed eodem pacto de principalibus Ductibus, àc de Aquis, quarum plures aliqui admittebant, loquuti ſunt; vnde mira apud recentes Scriptores ſuborta fuit confuſio. Ita enim Aquas numerat Victor in Epilogo.

AQVAE. XX.

I	*Appia*	*XI*	*Cærulea*
II	*Marcia*	*XII*	*Iulia*
III	*Virgo*	*XIII*	*Algentiana*
IV	*Claudia*	*XIV*	*Ciminia*
V	*Herculanea*	*XV*	*Sabatina*
VI	*Tepula*	*XVI*	*Aurelia*
VII	*Damnata*	*XVII*	*Septimiana*
VIII	*Traiana*	*XVIII*	*Seueriana*
IX	*Annia*	*XIX*	*Antoniniana*
X	*Alſia, ſiue Alſientena, quæ Auguſta*	*XX*	*Alexandrina*

Notitia autem Imperij diuerſimode Aquas ſuas ita diſponit.

AQVAE. XIX.

I	*Traiana*	*X*	*Alſietina*
II	*Annia*	*XI*	*Setina*
III	*Alſia*	*XII*	*Ciminia*
IV	*Claudia*	*XIII*	*Aurelia*
V	*Marcia*	*XIV*	*Damnata*
VI	*Herculea*	*XV*	*Virgo*
VII	*Iulia*	*XVI*	*Tepula*
VIII	*Auguſtea*	*XVII*	*Seueriana*
IX	*Appia*	*XVIII*	*Antoniniana*
		XIX	*Alexandrina*

Pro-

* Procopius tamen, Author cæteroqui accuratissimus, & rerum Romanarum diligens inuestigator, in hoc labyrintho filum porrigere videtur lib.j. cap. xix. Hist.Gotthic. his verbis; Ῥώμης δὲ ὀχετοὶ ιδ'. μὲν τὸ πλῆθός εἰσιν ἐκ πλίνθου δὲ ὠπτημένης τοῖς πάλαι ἀνθρώποις πεποίηνται, ἐς τοσοῦτον εὔρους καὶ βάθους διήκοντες, ὥστε ἀνθρώπῳ ἵππῳ ὀχουμένῳ ἐνταῦθα ἱππεύειν δυνατὰ εἶ) hoc est, *Romæ verò XIV. Aquæductus numero sunt, factique ab antiquis hominibus ex cocto latere, id latitudinis, & profunditatis habentes, vt homini equo insidenti hic equitandi facultatem præbeant*: cui vt propriè de Ductibus, non verò de Aquis, vt generatim alij Authores, loquenti, fidem accommodabimus; & huic veluti stabili fundamento innixi, ipsos Aquæductus indicare pro viribus nitemur. * 266

Nouem Frontinianos iam cognitos, & alibi à nobis, nempe in I. Dissertatione de Aquâ Alexandrinâ examinatos, iterum hic referre, crambemque recoquere, superfluum esset: sed solùm Aquas ipsas à P. Victore, & Notitiâ relatas, post suppletos XIIII. Procopij Ductus, vnicuique eorum applicabimus.

Vltra nouem, inquam, qui in Frontino describuntur Ductus, * Appiæ scilicet, Anionis qui postea, ad distinctionem, Vetus vocatus fuit, Marciæ, Iuliæ, Tepulæ, Alsietinæ, Virginis, Claudiæ, & secundi Anionis, qui Noui appellationem meruit; alium, hoc est * 267

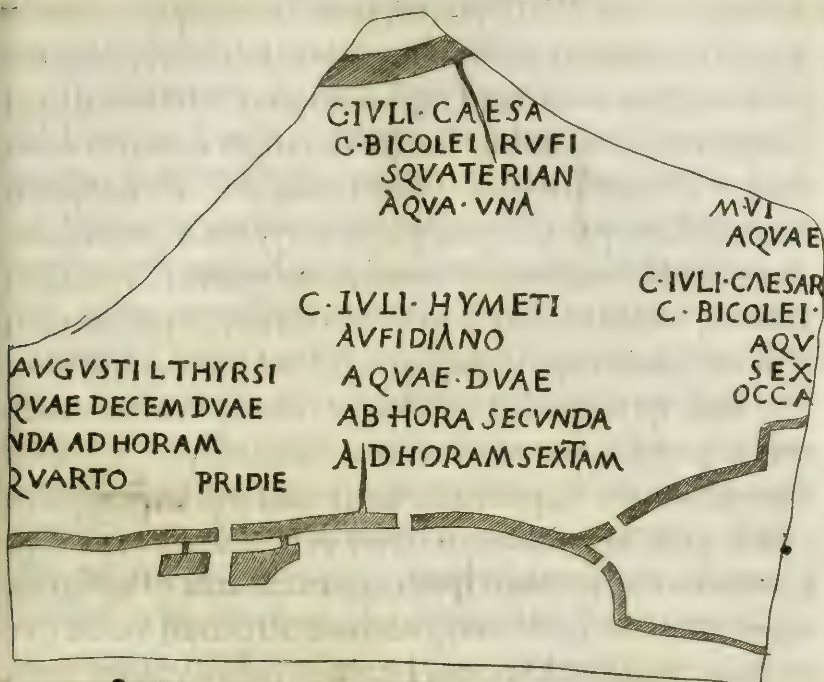
* Decimum Aquæductum ex Front. petere possumus, eritque Aquæ CRABRAE, quæ *præter caput Iuliæ transfluebat*, vt ipse ait num. 13. hoc est, ad dextram Viæ Latinæ, vti & Iulia concipiebatur num. 12. * 268

Li-

Licèt enim ibidem ſubdat Front. * *hanc Aquam ab*
269 *Agrippa emiſſam*, id eſt, à Ductu Iuliæ excluſam, *quia eius vſum improbauerat*, *ſiue quia Tuſculanis poſſeſſoribus relinquendam credebat*; conſtat nihilominus, poſtea, non quidem in Iuliam ampliùs receptam, ſed particulari Riuo, quem & hodie occupat, Romam perductam fuiſſe. * Veſtigia ſiquidem antiquitatis
270 huius Ductus manent, tam in vetuſto opere Cataractæ, ſiue Emiſſarij ad IX. lapidem Viæ Latinæ, ſub magnis quibuſdam ruderibus, *li Centroni* nuncupatis; (vbi receptâ in Subterraneo Specu eâ Aquæ quantitate, quam Riuus, quem diximus, manufactus Romam defert, reliqua per Agrum Romanum in Anienem Fluuium tranſmittitur) quàm etiam in hâc eâdem Specus aperturâ priſcam magnificentiam redolente; vbi per * IIII. ferè ſtadia terram ſubit, vt ſuperato me-
271 dio iugo, facilè ad Vrbem, decliui ſemper exinde itinere, deuehi valeat. Augeri hodie Riuum Aquæ Crabræ ex Aquis Iuliâ, atque Tepulâ, quæ perruptis Ductibus in eandem Vallem Albanam influunt, ex ſe patet: quod tamen, veluti arcano quodam Amici monitu, diuulgauit Martinell. in ſuâ Româ cap. vij. fol. 31.

* Vtque olim in Agro Tuſculano *eam omnes Vil-*
272 *læ tractus eius* Front. teſte num. 13. *per vicem in dies, modulosque certos diſpenſatam accipiebant*, *ſed non eâdem moderatione*; ita forſan eâdem regulâ apud Vrbem diſpertiebatur, * deque eâ, ac ſimili diſpen-
273 ſationis modo, per modulos, ſpatiaque temporis inæqualia diuidendo, intelligi poteſt hoc fragmentum lapidis, quod in horto S. Mariæ in Auentino viſitur.

Dam-

* Damnatam postea hanc Aquam vocatam fuisse, locus idem Frontini mox allatus indicio est, qui dum *emissam*, *improbatam*, atque *exclusam* memorat, nomen DAMNATAE effingendi occasionem dedisse videtur : præsertim, cùm tam Victor, quàm Notitia, ideo *Crabræ* nomen omittant, quia *Damnatam*, vtì re ipsâ non diuersam, retinuerint. Ex suprà descriptâ origine, & decursu Aquæ Crabræ, siue Damnatæ, palàm fit, * aliam esse ab Almone, qui inter Ostiensem Portam, & Templum D.Pauli, Tiberi miscetur; vt omissis alijs profanorum Scriptorum authoritatibus, sequens D. Gregorij assertio euincit, in Regist.Epist. lib. xij. ep. ix. *Adijcientes etiam eidem cessioni hortos duos, inter Tiberim, & Porticum ipsius Ecclesiæ, euntibus*

Margin: * 274 (beside line 2); * 275 (beside "Portam, & Templum D.Pauli")

tibus à Portâ Ciuitatis parte dexterâ, quos diuidit
Fluuius Almon: proximi namque Fontes,(vnde *cur-*
ſu breuiſſimus Almo Ouidio lib.xiv. Metam. dictus
fuit) à remotis Crabræ longo terrarum diuortio diui-
duntur. Itaut minimè admittenda ſit * P. Kircherij
276 traditio lib.j.par.ij.cap.ij. pag.62. *ipſam Aquam Cra-*
bram in Vrbe, Almonis nomine indigitari: * nec alius
277 Fabricij in ſuâ Româ conſimilis error, Appiam cum
Riuo Crabræ cap.iv. pag.49. inſcitè confundentis.

Sed quocumque tandem nomine vocetur iſte,
quem pro decimo reponimus, Aquæductus; * non
278 ideo à numero Aquæductuum Procopij excludendus
venit, quia non ex cocto latere extructus ſit, ſed ſub-
terraneus ille Riuus, in ipsâ rupe excauatus oſtendatur.
Quia non ita rigidè accipi debent Procopij verba, vt
omnes, totoſque Ductus, lateritio opere vbique con-
ſtitiſſe intelligamus: nam & * Specus Aquarum Al-
279 ſietinæ, & Virginis, vt plurimùm in topho indigenâ
adaperti fuerunt; & omne opus ſupra terram tam
Marciæ, quàm Claudiæ, non niſi ex lapide quadrato
extructum eſt. Sufficit enim ad fidem verborum Pro-
copij, ea in pluribus, licet non in omnibus verificari.

Simile eſt quod Procop. omnibus hiſce Aquædu-
ctibus attribuit, * *id* videlicet *latitudinis, & pro-*
280 *funditatis, vt homini equo inſidenti hic equitandi*
facultatem præbeant: nam Specus aliarum, ſex, ſep-
temuè pedum profunditatis, virum, & equum (mo-
dò is equum loro apprehenſum traxerit) ægrè forſan
admittebant: Iuliæ verò, ac Tepulæ, latitudinis ped.
duorum, profunditatis ped. trium ac ſemis, ne Pyg-
mæi

mæi quidem, arietis, capræuè dorſo inſidentis (quales eos deſcribit Plin. lib. vij. cap. vij.) capaces fuerunt.

Valde autem miror, inuentum fuiſſe, qui in ſuis ad Frontin. Notis * hanc Ductuum in altum capaci-
tatem, ſiue, vt Procopius vocat, *profunditatem*, cum 281
eâ altitudine, quam Frontinus in operis proœmio ſe traditurum pollicetur (quæ nulla alia ibi dicenda eſt, niſi quam proprio vocabulo cuiuſque Aquæ *libram* nominat, nam præter menſuram Specus Aquæ Appiæ, quam num. 50. inueniſſe dicit altitudinis ped. v. latitudinis ped. vnius & dodrantis, de alijs in altum, vel in latum, ne gry quidem apud ipſum) infeliciter confuderit. Audi monſtrum interpretationis. [*Poſtea altitudinem cuiuſque, modulorumque rationem*] *parùm ſibi conſtant in altitudine ſubterraneorum meatuum, & fornicum veteres Scriptores. Procopius altitudinem definit tantam, vt eques per eos fornices opportunè poſſet tranſire. Frontinus infrà, ſubleuatos ad centum & nouem pedes fuiſſe ait. Strabo Amaſinus lib. v.* οἱ ὑπόνομοι συννόμῳ λίθῳ κατακαμφθέντες ὁδοὺς ἁμάξαις χόρτου πορευτάς. At tibi mentem non conſtare dicent Keucheni, dum Frontinum, qui de elatione Arcuum loquitur, à Procopio, qui de Specuum profunditate, & (quod maximè riſum mouet) à Strabone, qui de amplitudine Cloacarum, ne minimum quidem diſcrepare velles

* Hanc dicam Dempſtero primùm impingendam
eſſe, non ſum ignarus, à quo in Paralip. ad cap. xiiij. 282
lib. j. Antiquit. Roſin. totidem ferè verbis id Keuchen. accepit. Attamen peiùs iſtum meritum puto, & igno-

rantiæ in re,quæ præcipuum tractationi dat argumentum, & insimul furti reum manifestarium. Sed cùm nimis iam digressi fuerimus; ad reliquas Aquas, quæ numero Procopij desunt, inuestigandas reuertamur.

* * Vndecimum igitur Ductum præstabit nobis A-
283 QVA TRAIANA, vti &
* * Duodecimum AQVA ALEXANDRINA, de
284 quibus in peculiari Dissertatione loquuti sumus.
* Pro * XIII. Aquæductu is occurrit, qui ad læuam
285 Viæ Appiæ, ante septimum ab Vrbe lap. in nostrâ
Tabulâ sub nomine AQVAE SEPTIMIANAE comprehensus, post opus arcuatum passuum plùs minùs DCXXX, ab Albanis collibus ad ipsam Viam Appiam, Aquam propriam detulisse videtur vltra locum *di Casal Rotondo*, prope Turrim *della Selce* modò dictam; quia totâ suorum Arcuum quà altiores sunt eleuatione, hoc est pedum xxv. circiter, (nam subtiliori mensurâ ob aspectus euidentiam opus non fuit) supra Riuum Claudiæ attollitur. Anionem verò Nouum admittere potuisse non abnuerim; qui quamuis prope Vrbem Arcubus Claudiæ receptus, modicâ altitudine eam superet, vt in Tabulâ Scenographicâ nostræ I. Dissert. num. 30. ostendimus: antequam tamen in Piscinam reciperetur, semper eundem parallelismum seruasse puto, quo pluribus in locis procul ab Vrbe, XL. & vltra pedes supra Claudiam efferri, constanti obseruatione comperij; vt peculiari aliquando Dissertatione, De Itinere Aquarum, fusiùs prosequar. Vnde ex Anienis Nouæ Specu Aquam hanc deriuatam, non quidem credo, sed,

vt

vt dixi, non impoſſibile duco. Hæc eadem Aqua, poſtquam ibi longum illud Viæ Appiæ iugum ſubit, quod indè vſque ad Metellæ ſepulchrum continuatur, primò ad vſum * ingentis cuiuſdam Pagi, ſeu Vici, quod magni veluti Oppidi inſtar eſt, ad dex- * 286
tram venientibus, in loco *Statuario* dicto, & num. 10. in Tabulâ noſtrâ ſignato, diſtribuebatur. Deinde rurſus ad læuam in Appiam deflectens, diuiſo Ductu in duos Specus, qui ad hunc vſque diem in ædificio ad num. 22. in Theatri ſpeciem apparent, ad Vrbem, & terminos primæ Regionis tendebat: longè enim infrà, huius eiuſdem Ductus (nam noua Aqua eſſe non potuit) veſtigia remanent, inter III. & IV. lapidem ad ſiniſtram venientibus, prope veteris Templi parietinas ad num. 21, vulgò *il Torrone de' Borgiani*.

Intoleranda prorſus de * hoc ipſo Aquæductu poſt locum *di Caſal Rotondo*, loquitur P. Kircher. in ſuo * 287
Latio lib. ij. p. j. cap. j. fol. 31. eius Aquam è *Lacu* vſque *Lucrino*, aut ex *Cæruleo Fonte ab Appio Claudio Craſſo deductam, & à Claudio Cæſare auctam* memorans: quæ ne refellam, ſed ſolùm in tranſitu attingam, facit viri præclariſſimi, & tot laboribus celeberrimi veneratio. Quid enim Aquæ Appiæ cum Claudiâ commune eſſe potuit? Etſi namque * Eutropius Hiſt. Rom. lib. ij. ipſam Appiam, tanquam ab * 288
Appio Claudio Cæco adductam, Claudiam (nec benè) vocauerit; longè tamen abſurdiùs nomina ita reciprocando, Ap. Claudium *Cærulei Fontis Aquam varijs gyrorum ambagibus deduxiſſe* dicemus, non quidem paucorum menſium, ſed plùs quàm CCCL.

annorum anachronifmo. Quifuè è * Sinu Lucrino,
289 tanquam pofitu fuperiori, Aquam Romam defcendiffe dixerit; nifi fortaffe Ligorius, qui Alfietinam ab Alfio (maritimâ Etruriæ Vrbe) Romam deducit? aut is qui * Aquoreum fub Tibure Fontem (vt p.3. c.2.
290 fol.199.) *multò Romanâ Vrbe profundiorem*, reclamante quamuis longo Anienis, in quem Fons defluit, & flexuofo infuper versùs Vrbem defcenfu, dicere non vereatur? Hæc fanè odiofa, ab inuito quamuis, amor veritatis, & dicentis authoritas extorquent, tum ne nobis credita videantur; tum ne alios, qui magni viri laboribus, & toties inculcatæ αὐτοψίᾳ plus iufto deferent, in deuia abducant; *quò enim maiore nominis famâ fuffarcinati funt, qui curas fuas publicant*, (vt Salmafij aduersùs Scaligerum, in re fimili, dicto vtar) *eò maiore cum pernicie Reipublicæ literariæ peccant, fi quando ipfis vt peccent vfu venerit*.

* Numerum tandem quæfitum implebit alius, à
291 nobis AQVAE *forfan* ALGENTIANAE dictus, qui fub Tufculanis collibus ad IX. circiter ab Vrbe lapidem primùm emergit, & rurfus per aliam vallem, fub Turri *di meza Via di Frafcati*, plures Arcus tranfmittit, Romamque indubiè petit; licèt illius ne minimum vltrà veftigium inuenire potuerim.

Romam vtrumque hunc Ductum Aquam detuliffe, equidem mihi perfuadeo, fed tamen intrà mœnia Vrbis receptos fuiffe, non affero; quia præfertim, prior ille, qui per dorfum Viæ Appiæ defcendit, Vallem Almonis fatìs profundam non nifi plurimo opere arcuato fuperare potuiffet, cuius vèl rudera aliqua, ex lon-

longâ, firmâque ſtructurâ ſaltem remanſiſſent.

Vt quid ergo, inquies, ſi hæ duæ poſteriores Aquæ Vrbem, vt fateris, non intrabant, inter XIV. Procopij Aquæductus computabuntur? Ad hoc igitur obiectum, ſolutionem, quam num. 107. I. Diſſert. breuibus verbis inuolutam præmiſimus, hìc vbi occaſio præcipuè poſtulat, prolixiùs proſequemur.

* *Roma*, atque *Vrbs*, vnum, & idem ſignificare vi- *
dentur, ſed tamen duo inter ſe diuerſa per hæc verba 292
indicantur. *Vrbs* enim quicquid mœnibus continetur, & aratro, ſiue *vrbo* definitum eſt, comprehendit, vt Pomponius ſcripſit in l. *pupillus* 239. D. de verb. ſignif. (cui potiùs quàm Iſidoro lib. xv. cap. ij. ab *orbe* deriuanti ſubſcribimus)* *Roma* verò conti- *
nentia quoque ædificia complectitur, vt in pluribus 293
eiuſdem tit. legibus ſtatuitur, nempe l. *Vrbis*. 2. l. *vt Alphenus* 87. l. *ædificia* 139. l. *qui in continentibus* 147. l. *mille paſſus* 154. & l. *collegarum* 173.

Modò, quouſque hæc continentia ædificia ſe extenderint definire operæ pretium eſt, & ad commodum ſenſum dictarum legum, aliorumque veterum Authorum, eorumdem amplitudinem interpretari. Nam * Lipſius lib. iij. cap. iij. de Magnitud. Rom. *
adeò fines laxat, vt Vrbes, & Oppida circùm poſita, 294
Oſtiam, Ariciam, Ocriculum, aliaque incluſerit; in quo, eleganter quidem ad exaggerationem Romanæ magnitudinis, ſed contra noſtrorum Iuris-Conſultorum mentem, & abſque lege loquitur: longè ſiquidem ab omni rectâ, & probabili interpretatione erit, quòd Præfecti Vrbi iuriſdictio, intra C. milliaria à l. 1.

D. de

D. de off. Præf. Vr. tributa, eademque à continentibus ædificijs, non à Milliario Vrbis numeranda, vt in d. l. *mille passus* habetur, dimidiò ferè extendatur, si ab Ocriculo (quod XXXXIX. pass. mill. ab Vrbe distat) numerari incipiat: & rursus, quòd * quem Ari-
295 cina, vel Tiburtina tellus primùm gremio suscepit, is, iuxta l. *qui in communibus*, Romæ natus dicatur; ac demum, quòd * qui *vsque ad continentia Vrbis est*, quamuis tribus, vt Ocriculanum Municipium, diætis ab Vrbe distet, ex l. *collegarum*, ab Vrbe non abesse censeatur.

Romam item istam *sine ambitu, & quæ in Suburbijs procurrit*, quam ibi in immensum Lipsius expandit, nescio cur * paullò suprà, ad VII. non vltrà milliaria, verbis Plinij detortis, vndique contrahat.

Nostræ autem iam iam proponendæ *tectorum expatiantium extremitati*, nullos ex receptis Authoribus obstare, imò optimè suffragari credimus; iuuante etiam ipso locorum aspectu, quantùm per damna longissimi temporis, & per hostilem rabiem, quæ omnia igne, ferroquè vastauit, adhucusque colligere fas est.

* In Viâ Ostiensi, (vt hinc initium sumamus) an-
296 tequam ad biuium Laurentinæ deueniatur, ad ipsam Tiberis Ripam ingentia extant veteris Pagi, seu Vici rudera ad num. 12, cuius tam nomen, quàm ab Vrbe distantiam habemus apud Ammian. lib. xvij. *defertur* (ait ille de Obelisco, Constantis iussu ex Aegypto aducto) *in Vicum Alexandri, tertio lapide ab Vrbe seiunctum; vnde chamulcis impositus, tractusque leniùs, per Ostiensem Portam, Piscinamque publicam*

Circo

Circo illatus est maximo. Quicumque enim locum
aspexerit, certò conijciet, non hìc, vt alibi passim,
sepulchra, vel alia ædificia ad Viæ marginem prosta-
re, sed ex vtroque latere, domus ad modum Oppidi
latè distributas fuisse, quas Tiberis ibi à veteri cursu
ad præsens devians, intersecat, partemque Vici è La-
tio abstractam, in ripâ Etruscâ, dexterâque ostendit.

Notandus hìc obiter * situs Portæ Ostiensis in *
murorum veteris Romæ ambitu, qui alibi esse non 297
potuit, quàm sub crepidine Auentini, ad latus eius
meridionale, inter Ecclesias Sanctæ Priscæ, & S. Sab-
bæ: ex hâc enim tantùm parte patet iter per regio-
nem XII. ibi proximam Piscinæ publicæ, versùs Cir-
cum, qui eidem regioni ad læuam contiguus erat.
Nam si sub Auentino, & ad partem eius septentrio-
nalem, ad locum recentium Salinarum, cum vulgo
Antiquariorum, ex Portâ Tergeminâ, quam ibi collo-
cant, Viam Ostiensem primùm exiuisse dicatur; in-
uectio Obelisci per XIII. Regionem Auentini, siue
per XI. Circi maximi, in quâ Porta Tergemina per
Victorem, & Rufum, non per XII. Piscinæ publicæ
facta fuisset, hæcque non in itinere occurrisset, sed
longè, & vltra totius Circi spatium versùs Portam
Capenam remansisset. Seclusâ etiam hâc Ammiani
traditione, non alibi Porta * vetus Ostiensis, siue il- *
lius Viæ initium figurari potest, vt suam Viam rectà 298
prospectet, nec monstrosam in sui initio obliquita-
tem, contra id quod in alijs omnibus obseruamus, in
patente præsertim, & libero spatio, præseferat. *

* Septizonij quoque situs, cuius reliquiæ, Patrum 299
no-

noſtrorum memoriâ inter Cœlium, & Palatinum
viſebantur, non parùm ad id conferre videtur: quia
nimirum Septimius Seuerus (vt de eo Spartianus ait)
*cùm illud faceret, nihil aliud cogitauit, quàm vt ex
Africâ venientibus ſuum opus occurreret*: atqui ab
Africâ aduenientibus paullò poſt ingreſſum Portæ, ex
quâ Via Oſtienſis (ſi hic ſtatuatur) incipiebat, Septi-
zonium etiam minùs cogitantibus neceſſariò occurre-
bat; quòd ſi ea inter Auentinum, & Tiberim fuiſſet,
longo iam circuitu, & non ſinè itineris duce quæren-
dum foret, ratioque per Spartianum adducta omninò
ceſſaſſet. Cur autem * Viam Oſtienſem, ex Africâ
*300 aduentantibus vtì propriam, & præcipuam nomina-
uerim, in promptu ratio eſt; quia ſcilicet hæc Via,
omnium breuiſſima (vtpote recta) itinerantibus erat,
poſtquam ad Oſtia Tiberina appulerant, * XVI. nem-
*301 pe milliarium, cum Antonino, & Tabulâ Peutinge-
rianâ, cumque ipsâ veritate, quam menſura per me
pluries, atque vniformiter acta corroborauit. Nam
Portuenſis* ad dexteram Tiberis ripam ſecus Flumen
*302 adaperta, ſuis flexibus aliam III. milliaribus ſuperans,
(optimè enim Antonin. XIX. milliaria à Româ in
Portum enumerat) ad ſolam mercium ſubuectio-
nem, & ad onerarias naues aduerſo Flumine per bo-
ues trahendas inſeruiebat, vt ex Procop. lib. j. de Bell.
Gotthic. cap. 26. colligitur; cuius ſingulare de hâc Viâ
dictum, & Viæ ipſius certiſſima per me obſeruata,
& in Chartâ Topographicâ fideliter reddita veſtigia,
deuium ad præſens Tiberis iter, quatenus à Viâ ſtabi-
li, & permanenti recedit, & vbi olim eius alueus fue-
rit,

rit, atque vbi propterea ad euitanda nuperæ ſubuectionis pericula (quæ ad hunc Alexandri Vicum, frequentibus naufragijs infamem, quàm maxima ſunt) illum duci oporteret, egregiè demonſtrant.

*Portam igitur Trigeminam cum Oſtienſi ſynonymam, vt communiter tenent, minimè fuiſſe, optimè * 303
meo iudicio Nardin. lib.j.c.x. p.50. oſtendit; inutiliter tamen addit ex Victore, & Rufo, (qui nîl tale dicunt) eam inutilem remanſiſſe: nam omnibus alijs Portis veteribus intrà mœnia Aureliani concluſis, id commune fuit.* Quòd potiùs Trigemina cum Nauali eadem fuerit, anguſtia ſitus, vnius tantùm Portæ ca- * 304
pacis, inter Auentinum, & Tiberim, ſuadere videtur: fuiſſe enim *ad Auentinum, & prima Vrbis mœnia* Nauale, aduersùs Ligorij, Panuinij, & aliorum ſententiam, firmiter probat P. Alexander Donatus de Vrb. Rom. lib.iij. cap.xiij. pag.253. Et vt Nauali Emporium coniunctum fuiſſe conuenit; ita prorſus poſtquam Auentini crepidines euaſeris, plurima illa ad Tiberim rudera, quæ hactenus confuſa, & diſperſa, & propterea inobſeruata alijs remanſerunt, ad vnicum ædificium conducere animaduertes; quæ nîl aliud, quàm hoc quod querimus* Emporium repræſentare poſſunt: tum ex Horreorum, & Porticuum multiplici- * 305
tate: tum ex horum ſenſim ad Tiberim inclinatione, quæ mercibus ipſis è nauibus ad Horrea ſubuehendis inſeruijſſe videtur: tum ex ampliſſimâ areâ circumquaque ad eaſdem exponendas, ſeu ad fabricam, refectionem, vel ſubuectionem nauium expansâ: tum demum ex* visâ atque adnotatâ per Flam. Vaccam eo in * 306

ſpatio, quod extremos, imoſque arcus, & Tiberim interiacet, littoris curuitate, & ſinu ad Portum conſtituendum. Sic enim Vacca in ſuâ ad Simonettum aliàs per nos allatâ Epiſtolá. *Mi raccordo l' anno paſſato appreſſo al loco doue ſi chiama la Ceſarina, perche è di Caſa Ceſarina,* (ita & hodie) *vi furono trouate certe colonne gialle, le quali condotte per il Teuere, erano ſtate ſcaricate in quel loco ſopra la ripa, e ſi veggono iui molti pezzi di miſchio abozzati, li quali per li tempi auanti ſono ſtati trouati in quel loco, mà ſono pieni di brutte macchie, e circondati da duriſſimi calcedonij, & è la cauſa, che ſono ancora in quel loco rimaſti; ſi vedono ſopra terra muri à modo di Magazeni, e nella ripa del Teuere ſi vede il ſeno del Porto:* intrà quorum ruderum ambitum, * lapidem illum extaſſe
* 307 puto cum hâc nauticâ lege QVICQVID . VSVARIVM . INVEHITVR . ANSARIVM . NON DEBET, quem Fuluius Antiq. lib.iv. tit.de Naualibus Vrbis, in Tiberis ripâ ſub Auentino refert inuentum: vtì certè extat adhuc baſis bipedalis altitudinis, intrà noſtri Emporij fines annis ſuperioribus extracta, cum ſequenti epigrammate;

S I L V A N O
S A C R
ANTEROS.CAES
HORREARIVS
CHORTIS . III
D.D.A.L

ad cuius latus dexterum patera, ad ſiniſtrum lupus, huic

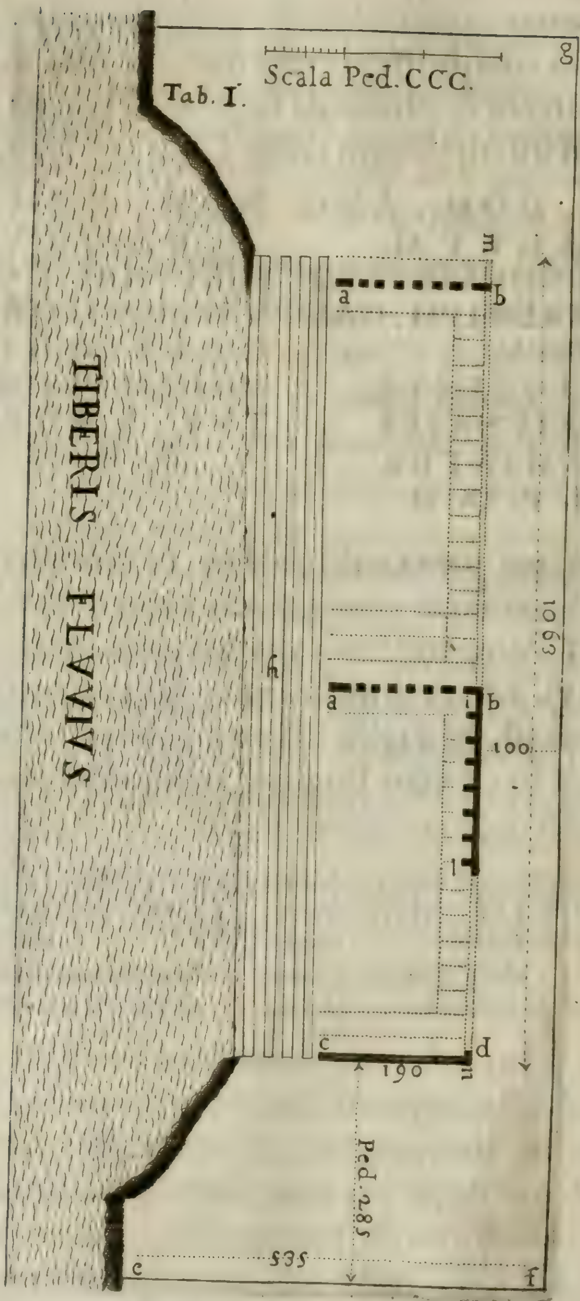
huic numini, prout & Marti apud Romanos facer, insculptus conspicitur: extititque ara illa, in Vineâ olim Marcelli ex Nobb. de Capisuccis reperta, cuius duplicem inscriptionem refert Grut. pag. lxxv. 1. & 2.

NVM . DOM . AVG SACRVM GENIO. CONSERVATO RI. HORREORVM. GAL BIANORVM M. LORINVS FORTVNATVS MAGISTER S. P. D. D	NVM . DOM . AVG SACRVM FORTVNAE. CONSER VATRICI. HORREOR GALBIANORVM M. LORINVS. FORTVNA TVS . MAGISTER S. P. D. D

Alia denique parua basis ibidem in Vineâ huic Emporio ad meridiem contiguâ asseruatur, quæ, siue ex Aedibus Pomponij Læti, vbi Mazoch. apud Gruter. pag. lxxvj. 10. eam obseruauit, hìc redijt; siue alia ab eâdem est, ex duplici illâ epigraphe, & emblematibus; ad hæc forsan Emporij publica Horrea, ex Magistris inscriptis, referenda venit.

		retro
L. DVNIVS. APELLA C. ANNIVS. TYRANNVS MAG. PRIM FORT. HORR DD *patera . vrceolus*	*è latere dextero clauus.* *è læuo globus.*	C. ANNIVS. TYRANNVS. MAG ET. L. DVNIVS. APELLA. PRIMI FOR HORE DD *duo cornu copiæ cum frugibus & vomere decussatim posita.*

* Opus igitur insigne, & in tantâ sui vetustate nouum, non vnâ, simplicique delineatione comprehendere, sed diuisim in ichnographiâ, & ortographiâ exhibitum, minutè, partiteque explicare decreui: post quæ, ad Vicos in militaribus, & præcipuis Vijs, qui continentia Romæ ædificia claudebant, inuestigandos reuertar. * 308

Tab. I.
Scala Ped. CCC.
TIBERIS FLVVIVS
a
b
a
b
c
d
e
f
g
h
l
l
m
n
1063
100
190
Ped. 285
535

Explicatio Tab. I. Ichnographiam totius operis continentis

ab. ab. *Muri duo, longitudine, ſtructurâ, numero arcuum, & eorundem inclinatione æquales, duplicem ad vtramque faciem fornicis curuaturam exhibentes, vnde Porticus cum deſcenſu ad Tiberim fuiſſe credimus*

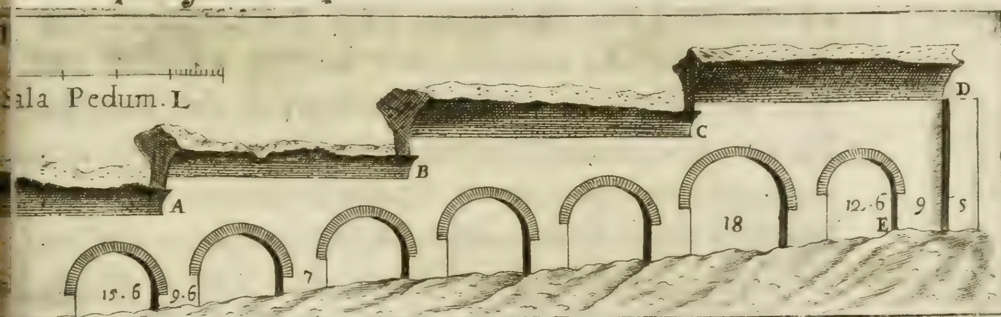
cd. *Murus alter, ſtructurâ, & longitudine antecedentibus reſpondens, arcubus tamen carens, quia extimus*

e f g. *Subſtructio ſpatij, ſeu areæ exterioris, muro lateritio terminata*

h. *Gradus, per quos aſcenſum à Tiberi in Emporium fuiſſe ex Liuio lib. xlv. conijcimus*

Veſtigia Cellarum, ſiue Horreorum ex i *in* l, *in quæ longius iſtud latus* m n *diſtributum fuiſſe videtur*

Omnis Porticuum, & Horreorum ambitus, ſtructurâ lapideâ, ſinè vllâ cocti lateris admixtione conſtat; parietes ſcilicet ex incerto opere, vnde eorum vetuſtas deprehenditur; fornices verò, & munitiones arcuum ex lapide politiſſimâ arte quadrato.

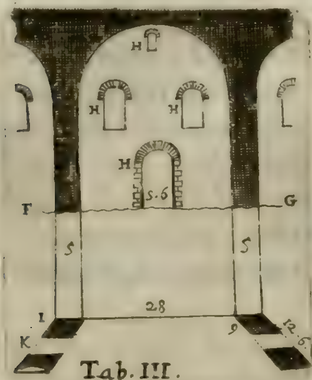
Explicatio Tab. II. Orthographiam Porticus continentis

Porticuum aſcenſus (ex quibus iuxta Vitruuij præſcriptum lib. v. cap. xij. aditus ad Emporia eſſe debet) ab imo ad ſummum eſt pedum xx, hoc eſt ex A in B ped. VI, ex B in C ped. VIII, & ex C in D ped. VI

Locus terrâ & ruderibus eſt oppletus.

Ex-

Explicatio Tab. III. Orthographiam Cellarum, ſiue Horreorum continentis

Tab. III.

HHHH. *Quattuor ad latus exterius versùs Montem Teſtaceum feneſtræ, ad quas clathra fuiſſe, oſtendit excauatio, lata vnc. ij. totidem profunda, ſpatio vnius pedis à facie exteriori diſtans*

Pars ſub lineâ F G ſub terrâ, ſuiſque ruderibus ſepulta

Remanent portarum inter vnum & aliud Horreum veſtigia, ex latere extante I K, eiuſdem longitudinis cum alio inter E & D Tabulæ antecedentis, hoc eſt pedum IX.

*
309 * Ardeatina Via ſui Vici rudera, non quidem ita certa, & copioſa, non contemnenda tamen oſtendit, eo in loco, vbi ab Appiâ, cum quâ eò vſque ferè iuncta proceſſit, iam diuertere incipit, in recenti Viâ quæ Appiam cum Ardeatinâ connectit ſub Metellæ ſepulchro. Iſta ædificiorum congeries alia propemodum contingit, quæ ab Appia læuorſum vſque ad Sancti Vrbani Aedem diſperſa iacent, inter quæ Circus, quem ex nummis, & ex magis recenti ſtructurâ, non Caracallæ, ſed Gallieni fuiſſe, doctiores iudicant.

*
310 * Appia vtì aliarum Viarum celeberrima, primò Pagum iſtum habuit; (cui nomen Camœnarum fortaſsè inerat, ſi Nardino credimus) poſtea alium luculentiſſimum vltra V. lapidem ad læuam nacta fuit, in loco, cui à multiplicitatê forſan ſtatuarum, & ornamentorum, adhuc *Statuarij* nomen inhæret, ſuo

Præ-

Prætorio, Templo, Amphitheatro, Circo, alijsque nobilissimis membris præ cæteris insignito.

* Alius ad eandem Viam Vrbi proximior Pagus, (ad Camœnas vocabimus) tum reliquo ornatu cum 311
isto certabat, tum, illius æmulatione, proprium Ductum habuit, qui ab Arcubus Claudiæ, Aquam desumpsit: permanent enim adhuc rei vestigia ex Puteo ad caput Ductus num. 19. nostræ Chartæ, crustâ vndique oppleto, per quem Aqua ad nouum hunc Ductum descendebat; ex Arcubus, qui Vallem prope Fontem Aquæ Salutaris tractu pedum CCCC. transmittunt; & ex Specu eiusdem Aquæ, rursus intrà ipsos Pagi fines etiam nunc in Vineâ Cortesiâ, conspicuo.

* Duplicem quoque Vicum Latina Via exhibet: alterum paullò vltra IV. lapidem, ad Piscinas, vt cre- 312
dimus, Aquarum Marciæ, Iuliæ, ac Tepulæ: (qui forsan *Lemonius Pagus* fuerit) alterum omnium maximum, decem stadijs vltrà promotum, in loco *di Sette bassi*. Huic ad occidentem Villa alicuius Imperatoris (tantam enim coniecturam rudera non dedignantur) cum Statione, & Cellis Prætorianorum, vt Porticus, Balnea, aliaque ornamenta sileam, obtenditur: ad cuius* vsum, Ductus peculiaris, opere arcuato pass. DC. constans, ab Anienis Nouæ Arcubus deriuatus fuit. 313

* Ad Prænestinam, hinc indè circa Templum rotundum, quod *Torre Schiaua* nostrates nuncupant, 314
Vici ornatissimi vestigia plurima remanent.

Ad læuam Prænestinæ * Collatina erat ex Frontin. num. 5. non quidem, vt notat Holstenius ad Cluuer. 315
pag. 102. à Prænestinâ ad V. lap. incipiens, vel post

dictum

dictum Templum *di Torre Schiaua*, vbi recens diuer-
tigium; ſed propriam ſeruans ab Vrbe Collatiam vſque
ſtraturam, vt meâ fide Te pro nunc credere volo:
Holſtenius enim, neque eius ductum, neque termi-
num obſeruauit; ſi namque obſeruaſſet, * Collatiam,
316 vt nos, ad rudera illa *del Caſtellaccio*(quod vetus Ca-
ſtrum Oſæ, ſiue Loſæ fuit, pluries in Bullario Caſi-
nenſi in cenſum Ven. Monaſterij S. Pauli de Vrbe re-
latum) non verò Gabios, milliario procul à Viâ Præ-
neſtinâ, temerè, inconſtanterque inſuper collocaſſet,
vt fecit pag. 199. Fuiſſe enim Gabios in ipsâ Viâ, tam
Strabo, quàm Dionyſ. à Cluuerio relati pag. 655. 12.
expreſsè probant; idemque Holſten. in Annot. ad Or-
tel. verb. BVRRANVS LACVS, ad Viam Præneſti-
nam Gabios admittit.

* Corrigendus eſt autem, dum Caſtellum D. Iulia-
317 ni ibi, & pag. etiam 131. ad Oſam Fluuiolum fuiſ-
ſe credit, & pro noſtro Oſæ Caſtro accipit: nam ve-
riùs, S. Iuliani parietinæ, nomenque, ſeſquimillia-
rio circiter vltrà, trans Caſtrum *di Caſtiglione*, Tibur
versùs, longiuſque adhuc à Præneſtinâ remanent,
vt opportuniori loco oſtendam.

* Ideo tamen nullus ad Collatinam Vicus apparet,
118 vel quia ad dictum Vicum in Præneſtinâ, cui ibi pro-
xima eſt, pertinebat; * vel quia non inter Vias præci-
319 puas, ſed inter Viatria computanda erat, tanquam
ſolis ped. viij. & vn. iv. in latum patens, nec ſollemnem
Viarum conſularium menſuram, vt plurimùm ped.
xiv. & vnciar. iv. adæquans. Quapropter Plinius, in
oſtendendâ Aquæ Virginis origine, quæ ad eam na-

ſci-

ſcitur, * Præneſtinam, vtì celebriorem, & verè milita-
rem Viam, & ab eius octauo lapide Diuerticulum II. 320
mill. paſs. indicauit; quod tamen idem eſſe cum VIII.
lapide Viæ Collatinæ, de quo Front. num. 16, ex no-
ſtrâ Chartâ videbis. Quàm parùm autem (vt aduer-
sùs illaudatum Authorem iterum exclamem) noſtra
hæc loca intellexit * Georg. Fabric. in ſuâ Româ, dum
cap. v. pag. 54. Collatinam hanc Viam *extra Portam* 321
eiuſdem nominis Collatiam ducere, *&* *poſt exi-*
guum ſpacium incidere in Salariam dixit; totis dua-
bus Vijs, Tiburtinâ, & Nomentanâ intermedijs.

* Tiburtina, & Nomentana, quia ad latera Caſtri
Prætorij prodibant; vt Portæ ipſæ vnde emittebantur 322
hodie clauſæ, & vetera vtriuſque Viæ rudera euin-
cunt; hoc ipſum loco Pagi, vel Vici pro ſuo quæque
termino habuit apud Plinium, verbis mox recenſendis.

* In Salariâ non dubito quin ſuus Pagus extiterit,
ſed fruſtra me illum conquiſiuiſſe fateor, quia forſan, 323
vt Lucan. lib. ix. de Ilio deplorat. . . *tota teguntur*

Pergama dumetis, etiam periere ruinæ.

* Campus Martius cum Minori, totus & integer
ad Flaminiam, & Triumphalem expanſus, noſtræ ibi 324
extramuraneæ Romæ ambitum claudebat.

De Vrbis ſtrictè ſumptæ magnitudine primùm:
mox de impercepto adhuc menſuræ genere, à Foro ad
ſingulas Portas; demum de obſcuriori adhuc, ad ex-
trema tectorum, hæc Plin. lib. iij. cap. v. * *Mœnia eius*
collegere ambitu Impp. Cenſoribusque Veſpaſianis, an- 325
no conditæ DCCCXXVIII. paſſ. XIII. M. CC. com-
plexa Montes VII. Ipſa diuiditur in Regiones XIV.

* *Compita Larium CCLXV. Eiusdem* * *spatij mensurâ*
326 *currente à Milliario in capite Romani Fori statuto ad singulas Portas &c. efficit passuū per directum XXX. M.DCCLXV. Ad* * *extrema verò tectorum cum Castris*
327 *Prætorijs ab eodem Milliario per Vicos omnium Viarum, mensura colligit paullò amplius LXX. M. pass.*

Missis itaque pro nunc duobus primis mensuræ generibus; * tertium hoc *à Milliario Aureo ad ex-*
328 *trema tectorum, & Castra Prætoria, per Vicos omnium Viarum*, egregiè nostro systemati respondet, vt ex subiectâ synopsi, ruditer, & ad simplicem rei captum institutâ, deprchendere poteris.

A Mill. Aureo per Viam Ostiensem, circuito Vico Alexandri, & rursus per eandem ad Forum pass.	7500
A Mill. Aur. per Viam Ardeatinam, circuito Vico, & rursus per eandem ad Forum pass.	7500
A Mill. Aur. per Viam Appiam, circuito Pago Camœnarum, & rursus per eandem ad Forum pass.	7500
A Mill. Aur. per Viam Latinam, circuito Pago forsan Lemonio, & rursus per eandem ad Forum pass.	11000
A Mill. Aur. per Viam Labicanam, circuito Pago, & rursus per eandem ad Forum pass.	7000
A Mill. Aur. per Viam Prænestinam, circuito Pago, & rursus per eandem ad Forum pass.	8000
A Mill. Aur. per Viam Tiburtinam, circuito Castro Prætorio, & rursus per eandem ad Forum pass.	3000
A Mill. Aur. per Viam Nomentanam, circuito Castro Prætorio, & rursus per eandem ad Forum pass.	3000
A Mill. Aur. per Viam Salariam, circuito Pago incertæ positionis, rursusque per eand. ad Forum pass.	7000
A Mill. Aur. per Viam Flaminiam, circuito Martio Campo, & rursus per eandem ad Forum pass.	6000
A Mill. Aur. per Viam Triumphalem, circuito Campo Minori, & rursus per eandem ad Forum pass.	3000
	70500

* Vicos illos extimos num. 8. & 10. ad Latinam, & Appiam, consultò in expendendis Plinij verbis 329
omisimus; quia nempe credimus, eos post Plinij ætatem auctos fuisse, & aliorum, qui ferè in orbem dispositi sunt, seriem interrupisse. Rudioris siquidem sæculi opus redolent, tam Aquæductus, quos in vtrisque Vici vsum extructos videmus, quàm præcipuum huius ad Latinam Prætorium, in quo * primùm retractionem murorum, directo scilicet latere 330
interno, exteriori verò sensim resupino, quam hodie *à scarpa* vocant, inter antiqua monumenta obseruaui; quamuis vetustioris inuenti fuisse non ignorem istam, quam Vitruu. lib. vj. cap. xj. vocat *structuræ proclinationem*. Certum tamen est, eos Pagos tempore Procopij iam extitisse; (tantam enim, tamque splendidam ædificiorum molem post derelictam Romanam rem, & Imperij sedem ad Orientem translatam, quisnam excitasset?) & influxus posteriorum duorum Aquæductuum excepisse, vt hinc (quatenus etiam non vltrà processerint) eos Romam intrasse concludamus.

Hæc ad Plinium, insolentia certè, & quæ aliquibus audacia videbuntur; sed quæ propiùs fortasse ad eius sententiam accedunt: ac nemini animaduersam, certissimam quamuis, ex loco ipso comprobationem secum afferunt.

* Dionysij autem verba, ita continentium horum ædificiorum ambitum circumscribunt, *quæ circùm Vr-* 331
bem habitantur loca, multa illa, & magna, immunita sunt, & hostium incursionibus valde obnoxia:

in hæc oculis conuerſis, ſi quis magnitudinem Romæ exquirere velit, longè fallatur neceſſe eſt, nec certè dignoſcere poterit, quouſque Vrbs ſe extendat, & vbi Vrbs eſſe deſinat; ita regio omnis Vrbi perpetuo nexu cohæret, in infinitam longitudinem porrectæ Vrbis exiſtimationem ſpectantibus præbens. Hæc inquam Dionyſij verba lib.iv. hyperbolicè, procul dubio, prolata, vt & alia Plinij, *expatiantia tecta multas addidere Vrbes*, vix poſſe vltra noſtros deſignatos fines protendi arguet, quicumque * terminum ambarua-
332 lium ſacrorum, & ipſius Agri Romani, intrà V. vel VI. lapidem cum Strab. lib.v. *ad locum Feſti*, recognoſcere cogitur. Extra noſtram verò, quàm *Romæ* dedimus, extenſionem, Nardinus ipſam quodammodo *Vrbem* porrigere videtur, qui locis primæ Regio-
333 nis, à Rufo, & Victore deſcriptis, & eorum ambitu pedum xiij. M. non immutato, Aedem Fortunæ Muliebris, quæ ped.XX. M. per rectum, IV. nempe milliaria ab Vrbe Viâ Latinâ diſtabat, & Foſſas Cluilias ad V. lap. Viâ Appiâ, *quarum, cum re, nomen quoque* Liuij tempore (ita enim ille lib. 1.) *vetuſtate aboleuit*, lib.iij. cap.j. pag.73. comprehendere voluit, vt Panuinij libertatem (non quidem ita effrænatam) negligenter imitaretur.

En itaque (vt vnde digreſſa fuit oratio redeat) ſpatium extra Vrbem, intrà quod nonnulli ex Aquæductibus per Procopium enumeratis, ſuas Aquas deferebant, quod Romæ nomine appellare, à Latinâ proprietate, & ab ipſo Iuris-Conſultorum rigore non eſt
334 alienum. Addamus pro coronide, * Frontinum quo-

quoque, Romam, vt nos, extra Vrbem agnouiſſe; nam quamuis in Procem. *Aquas quæ in Vrbem Romam influunt*, ſe enarraturum præmittat; Alſietinam tamen inter has comprehendit, quam *totam extra Vrbem conſumi* num. 72. apertè infrà profitetur; in Tranſtiberinâ tamen Regione, vt dixerat num. 26., & * non in Campo Martio, vt Ligor. audaciſſimus ille ſtipes in Paradox. intellexit, ibi, *l'Alſeati-* * 335
no Fonte pigliandoſi dal Lago Alſeatino, per la Via Claudia, faceua Fontana nel Campo Marzo, come ne dimoſtra Frontino. Illum Annotationibus Celſi Cittadini, eâdem dialecto loquentis, ita corrigo, *Coſtui fà dire à ſuo modo gli Autori, li quali non haueua mai letto, che non intendeua il Latino. Frontino non parlaua di Campo Marzo, mà dice, che l'Alſietina faceua capo nella Naumachia, intendendo di quella ch'era à San Coſmato, e non di quella ch'era ſotto il Pincio*.

Supereſt modò, Victoris, ac Notitiæ Aquas omnes (vt nos præſtaturos promiſimus) in iſtos XIV. Procopij Aquæductus abſorbendas immittere.

Et quidem quattuor prioribus * Appiæ, Marciæ, Virgini, ac Claudiæ, ſuus cuique Ductus aſſignatus eſt. * 336

* V. Herculanea in Anienis Nouæ Ductum recipiebatur ex Front. num. 22. *Iungitur ei* [Anieni No- * 337
uæ] *Riuus Herculaneus oriens eâdem Viâ ad milliarium XXXVIII. è regione Fontium Claudiæ trans Flumen, Viamque, ſed mixtus gratiam ſui ſplendoris amittit*: & proinde forſan à Victore loco Anienis Nouæ, quæ ibi deficit, poſt Claudiam recenſita

fuit,

fuit * Herculaneus etiam Riuus is dicebatur in Vrbe,
338 per quem pars Aquæ Marciæ poſt hortos Pallantianos deijciebat ſe per Cœlium, vt ait Front. num. 28: non tamen ab adiuncto ſibi Herculaneo illo Riuo in Tiburtinis (quî enim id fieri poterat?) nomine ſumpto, vt P. Donato excidit lib.iij. cap.xviij. fol.298. Quapropter, propiùs, nec ex Fonte petito nomine, ita in Vrbe ramus hic Marciæ vocari potuit. Si verò inter hæc ſpinoſiora, animum ſuauitate Ligorij hilarare libet; * audi ipſum in ſuis de Aquæduct.Col-
339 lectaneis ita magiſtrantem, * *Acqua Herculanea. Fù poſta nell'Acquedotto dell'Acqua Vergine, da Claudio Imperatore, e fù cagione, che l'Acqua Vergine perdeſſe la ſùa nobiltà, come fà vna Vergine corrotta dal maſchio: laonde come dice Plinio, fù per oracolo tolto il Riuo maſchio dall'Acqua Vergine, per ritornarla alla ſua purità.* Ride nunc (ſi mala bilis non præualet, vt mecum aduersùs hunc nugatorem quandoque fieri ſentio) temerariam hominis fiduciam, & aduersùs reprehenſores ſecuritatem.

340 * VI. Tepula, &

* VII. Damnata, Ductus proprios, & cognomi-
341 nes habebant.

* VIII. Traiana, vt in Primâ Diſſertatione proba-
342 uimus, à Sabatino Agro ad ſummum Ianiculum, & Tranſtiberinam regionem deducta fuit. Falſus eſt igitur Fulu. Antiq. lib.iij.cap. de Aquâ Virgine, qui vult, * eam occaſione reſtitutionis Aquæductus, Tra-
343 ianam vocatam fuiſſe, & de illâ nummum cum Fonte, quem expendimus intelligi. Nec enim repugnat huic

huic noſtræ ſententiæ, mentio * Aquæ Traianæ in tubo plumbeo ad Auentinum versùs Portam D.Pauli reperto, & ita inſcripto. * 344

AQVA. TRAIAN. Q. ANICIVS. Q. F. ANTONIAN
CVR. THERMARVM. VARIANARVM

Grut. pag. clxxxij. 7

Quia longè faciliùs, ac probabiliùs videtur, Aquam è proximo Ianiculo in Auentinum per Pontem Aemilium tranſiuiſſe, & ab vlteriore in citeriorem ripam, communicatâ Ductuum vtilitate, per fiſtulas deueniſſe; vt è contrà, è Româ trans Tiberim Aquæ perducebantur, teſte Front. n. 17, ſolitæ, vt cum Statio loquar,

. . . *audaci tranſcurrere Flumina plumbo*;

potiùs quàm abſque alicuius veteris Scriptoris authoritate, * Marciam Auentino per Traianum reſtitutam ſomniare: Frontini etenim verba illa num. 74. *quibus* [Collibus] *nunc plures Aquæ, & in primis Marcia reddita, ampliori opere à Cœlio Auentinum vſque perducitur*, ab hiſce alijs immediatè ſequentibus declarantur, *Sentit hanc curam Imperatoris pijſſimi Neruæ Principis ſui Regina, & Domina Orbis in dies*, quibus Nerua Pater, & non Traianus, perductionis author deſignatur. Nec præterea poſſunt ad Traianum referri, quia is tempore quo Front. ſcripſit, hoc eſt, *inter initia ſuæ adminiſtrationis*, vt in Procem. num. 1, ſiue *Neruâ Imperatore* (cui opus nuncupat) *III. & Virginio Rufo III. Coſſ.* vt lib. ij. num. 90, nondum plenè Imperium adeptus erat; tantum abeſt vt Aquam deduxerit, & nummum V. ſui Conſulatu inſignitum in memoriam facti percuſſerit, vt alibi, I. * 345

ſci-

ſcilicet noſtrâ Diſſert.num.40.& 103.reprehendimus.
Quod etiam ſi verum foret; hoc factum nummo cum
Fonte ſignari non meruiſſet ; nec propterea nomen
Marciæ à tubulo abolendum erat, vt *Traianæ* ſub-
ſtitueretur: cùm præcipuè ad Aquas diſtinguendas ea-
* rundem nomina * in fiſtulis adnotari ſolitum eſſet, vt
346 videmus AQV. MAR. itemque ANIO. VET. in
alijs tubulis per Grut. ibidem ſubiectis contineri.
* Aqua hæc Traiana *(vt curſim ſuprà num.241.ex
347 Procopio tetigi)Moletrinis olim in Cliuo Ianiculi ad-
dicta legitur, ad quod munus longo tandem poſtlimi-
nio reuerſam videmus, adeò *nibil ſub Sole nouum*,
nec valet quiſquam dicere, ecce hoc recens eſt, vt
ſacræ habent paginæ Eccl. cap.j. verſ. 10. ita enim
de hoc Procopius: τούτου δὲ ἀντικρὺ τοῦ χώρου, ἐκτὸς τοῦ Τι-
βέριδος, λόφον τινὰ μέγαν ξυμβαίνει εἶναι, ἔνθα δή οἱ τῆς
πόλεως μύλωνες ἐκ παλαιοῦ πάντες πεποίηνται; ἅτε ὕδατος
ἐνταῦθα πολλοῦ διὰ μὲν τοῦ ὀχετοῦ ἀγομένου ἐς τὴν τοῦ λόφου
ὑπερβολήν, ἐς τὸ κάταντες δὲ ξὺν ῥύμῃ μεγάλῃ ἐνθένδε ἰόντος.
*è regione trans Tiberim magnus collis eminet, ibique
omnes Moletrinæ iam indè olim extructæ ſunt;
quippè, magna Aquæ vis per Alueum ſtructilem ad
collis verticem deducta, indè vehementi cum impetu
in decliue labitur*. Vſum itaque vetuſtiſſimum hu-
ius Traianæ Aquæ reſumptum mirari, & culpare (vt
ab aliquibus fieri audimus) deſinant tandem: nam
mihi potiùs in votis ſemper fuit, Tiberim ab iſto im-
* pedimento vacuum cernere. * Quæ enim Beliſarius,
348 neceſſitate dictante,inciſis videlicet per Gotthos in Vr-
bis obſidione Aquæductibus,adinuenit;(vt ibi Proco-
pius

pius ſubdit) cur eâ ceſſante, maximâ cum deformitate ob occupatum alueum, nec minori incommodo, ex interrupto inter ſupernatem, & infernatem Riuum commercio, per damna, atque pericula perdurare patiamur? Etenim, non ſolùm priuatis iacturis inſtruimur, impendia Fluuiatilium eiuſmodi Molarum, vtilitatem vincere; nam ijs ſemel abſumptis, vel in præceps (vt non raro accidit) excreſcente Flumine raptis, aliæ non ſufficiuntur: ſed publica hinc inundationum Vrbis damna plurimùm augeri (alias etenim cauſſas concurrere non abnuo) ex Geometricis demonſtrationibus patet; * retardato enim
Aquæ curſu per ingentes illas, quibus Ripæ alligan- *349
tur, moles, (Pilas Staffilarias Holſtenius in peculiari ſub hoc titulo Diſſertatione vocat) ſequitur Aquæ menſuram augeri, quæ è contrà ſublatis impedimentis maiorem velocitatem aquireret, vnde eleuatio ceſſaret; vt concludit P. Caſtell. *Della Miſ. dell'Acq. corr.* coroll. xvj. append. ix. pag. 37. Illud peius in hiſce Moletrinis accidit, quòd in occupandis Tiberis ripis, nouo inuento, & non ex Beliſarij imitatione peccatum fuit: * non enim Beliſarius Pilis Staffilarijs ri-
pam impedijt, ſed prorſus innoxio molimine, (vt *350
verbis Procopij deſcribam) *pro Ponte* [ſub Ianiculo] *aptatis funibus, & ab vtrâque Fluminis ripâ validiſſimè extentis, binos Lembos colligauit, bipedali inter vtrumque relicto ſpatio, quà maiori impetu è Pontis fornice Aqua decurrebat: tum, duabus Molis vtrique Lembo impoſitis, in medio machinam, quâ Molæ volui ſolent, ſuſpendit. Alios continenter*

Lenunculos, ad eorum rationem qui ponè erant connexuit, ac machinas eodem modo immisit; quæ omnes ordine, profluentis Aquæ vi circumactæ, appositas sibi Molas cicbant, & quantùm Vrbi opus erat molebant.

IX. * Anniam, siue, vt habet nouus Victor, Am-
351 niam, ab Aniâ siue Anienis, quæ ab ipso Amne petebatur, dici potuisse cum Pancirolo assentimur; ne aliàs Aquæductum extantem Victorem omisisse, & alium incertum per errorem reposuisse dicamus. Modò, ingeniosæ huic Pancirolij solutioni, laudem ex deterrimæ, ac monstrosæ interpretationis comparatione conciliemus: *l' Acqua Annia fù dedotta dall' Acqua Traiana in diuersi luoghi di Roma da Lucio Annio Vero Censore, nell'Imperio d'Antonino Pio, e di Marco Aurelio*. Ligorium hunc esse iam sinè me agnouisti; quis enim alius paucissimis verbis tot ineptias concludere sciret?

X. * Alsia, siue Alsientena, quæ & Augusta, est
352 ipsa Alsietina, cui Front. quoque Augustæ nomen tribuit num. 2. & num. 17. ibi, *Quæ ratio mouerit Augustum prouidentissimum Principem producendi Alsietinam Aquam, quæ vocatur Augusta, non satis perspicio, nullius gratiæ, imò & parùm salubrem*.

Hoc etiam * Augustæ nomen ad alium Fontem
353 pertinebat, quo Augustus (vt in eius Breuiario, in lapide Ancyrano apud Grut. pag. ccxxxij.) AQVAM QVAE . MARCIA . APPELLATVR . DVPLICAVIT . FONTE . NOVO . IN . RIVVM . EIVS IMMISSO, qui postea modò in Marciam, modò in Claudiam deriuabatur, vt ex Front. num. 18. in nostrâ

strâ

ſtrâ II. Diſſertatione obſeruauimus. Imò, & * Aquæ *
Virgini ab Agrippa tributum fuiſſe, Dio ſcribit libro 354
liiij. *Aquam quæ virgo vocabatur proprijs ſumptibus*
[Agrippa] *in Vrbem adduxit, Auguſtamque nominauit*; quod tamen non ita certum eſt, quin tutiùs
aſſeri poſſit, Dionem alterum pro altero, Virginem
ſcilicet pro Appiâ, quæ in eodemmet Agro Lucullano oriebatur accepiſſe, dum Virginem in nomen Auguſtæ tranſijſſe, primus, ſoluſque dixit: neque enim
id tacuiſſet Frontinus, qui potiùs cauſſam deceptionis
Dionis indicat; ait enim, Aquæ quæ Auguſta vocata fuit ramum in ſupplementum Appiæ adhibitum,
vt habemus num. 5. quamuis ſub aliquâ lacunâ, quæ
ex ijs quæ ſubdit n. 50. declaratur. Vnde ne à Frontino, tempore proximiori, & ratione ſui muneris diligentiori, ac fideliori Scriptore diſcedamus, * Augu- *
ſtæ nomen ad ramum Appiæ relegemus, qui *Viâ* 355
Præneſtinâ ad milliarium ſextum, Diuerticulo ſiniſtrorſus (ita Front. d. num. 5.) *Fontem accipiebat,
eiuſque Ductus vsque ad Gemellos* (*qui eſt locus intrà Spem Veterem*) *efficit Riuo ſubterraneo paſs. VI.
M. CCCLXXX.* * Huic ramo Auguſtæ, cognomen *
Alſietinæ perperam additum reperiri, ex gloſſemate, 356
quod in Frontini contextum irrepſit, benè obſeruat
Nard. lib. viij. cap. iv. fol. 503. * Sed non æquè feli- *
citer Frontinum corrigit, vbi *intrà Spem Veterem*, hoc 357
eſt apud Portam Maiorem, Aquam Appiam peruenire potuiſſe negat: nam ſi eâ ratione mouetur (nullam enim affert) quaſi illucvſque Appia aſcendere
non valuerit; futilis ea eſt, quia Frontinus locum

quà pertranſibat Ductus, non eius altitudinem definit: & dum illum vbique (præter quam ad Portam Capenam) ſubterraneum fuiſſe dixit; nihil abſurdi eſt, eundem, modò ſub Collibus profundiùs, modò ſub planitie leuiùs depreſſum conſiderare.

* Hoc idem Auguſtæ nomen etiam ad Marciam
358 abuſiuè traxit Angelon. in Auguſto num. 9. pag. 11.
riconducendo [Agrippa] *à proprie ſpeſe entro Roma l'Acqua Martia già perduta, e la migliore, e la più purgata, che di preſente vi ſia, e chiamolla Auguſta,* ſed ex Authoribus nobis, imò & ſibi ipſi ignotis: niſi deceptum fuiſſe dicamus in acceptione Marciæ, pro Virgine, quam, Dionem ſequutus, Auguſtam vocaſſe potuit. Quamquam neque hæc fultura eius ſententiam ſatìs firmat, quia Agrippa, ex Frontin. num. 15. *Virginem collectam Romam perduxit*, non verò *iterum adduxit*, vt Angelonij verba ſonant.

XI. * Cærulea, eſt pars Claudiæ, quæ *ex duobus*
359 *Fontibus ampliſſimis, & ſpecioſis, Cærulo, & Curtio*, vt ait Front. num. 19. concipiebatur.

XII. * Iulia, proprio Aquæductui nomen dedit
360 ex Front. num. 12. poſtea inſignita titulo *Venocis* à Ligorio, qui ab homine Aquam reperiente, ad Aquam, nec quidem eandem, cognomentum tranſtulit. *Caio enim Fabio, ob inquiſitas Aquæ Appiæ venas, Venocis cognomen datum eſt*, vt habet Frontin. num. 3. Cumque alioqui, propriè loquendo, Venox, *Venæ indagatorem* ſonet, tale nomen Aquæ ipſi quæ indagatur, & perquiritur attribuere, verè Ligorianum eſſe videtur.

illi

* XIII. Algentianæ nomen congruere poterit Ductui illi ad Viam Tuſculanam, quod Algidum rectiſſimè 361
reſpicit, vt noſtra Charta oſtendit; nulli certè alij Aquæ, nî noſtra arrideat coniectura, æquè benè applicandum. * Algidum enim Montem, illum fuiſſe dicimus, qui poſt Tuſculum ad læuam Latinæ Viæ non 362
vno vertice protenditur, Præneſte, & Orientem æſtiuum verſùs, cui hodie S. Syluestri Cœnobium, & *Rocca Priora* inſident: diuidebat enim tam Algidum, quàm Tuſculum (quod in eodem dorſo erat) ab Albano Monte Vallis illa intermedia, in qua Caſtri Molariæ rudera viſuntur; Nam Latina Via, cuius pluries veſtigia recognoui, ad latera Tuſculani, & Algidi Montis, & Vallis iam dictæ à læua imminens ducebatur, vt ex ſequenti Strab. loco lib. v. à Cluuerio inter tot, huius, & aliorum authorum dicta quæ cumulat non animaduerſo, innoteſcit, Ε'νδοτέρω δὲ τῆς κατ' αὐτὰς ὀρεινῆς, ἄλλη ῥάχις ἐστί, μεταξὺ αὐλῶνα καταλείπουσα τὸν κατὰ Α'λγιδον ὑψηλὴ μέχρι τοῦ Α'λβανοῦ ὄρους· ἐπὶ ταύτης δὴ τὸ Τούσκλον ἵδρυται, *intrà montana ad quæ e.e* [Tibur ſcilicet, & Præneſte] *ſunt conditæ, aliud porrigitur montanum, & ſublime dorſum, conuallem relinquens inter Algidum, & Albanum Montem; eo in loco Tuſculum collocatum eſt*. Id etiam optimè comprobatur * ex deſcripto per Liuium libro xxvj. Hannibalis itinere, 363
Hannibal infeſtiùs perpopulato Agro Fregellano propter Pontes interciſos, per Fruſinatem, Ferentinatemque, & Anagninum Agrum in Labicanum venit; indè Algido Tuſculum petijt: nam à Labicano Agro (hoc eſt, cum Holſtenio, iuxta Columnam Oppidum) ſi

per

per Algidum Tuſculum petijt; en Algidum, vtì & Tuſculum, & Labicum cum toto ſuo Agro, ad idem Viæ Latinæ læuum latus, vt prætendimus: quibus enim ad dextram Viæ Latinæ, Valle illâ interme-
* diâ, in * eodem cum Monte Albano (hodie Cauo
364 nuncupato) continuatoque vertice Algidum eſſe dicitur;(vt P.Kirch.in Latio lib.ij. p.j. cap.iij.fol.37. iterumque par.ij.c.iv.fol.71.) ijs iter hoc Hannibalis non rectum, vt properantis, ſed in orbem, vtì otio abundantis concipitur. Verùm optimus P. Kirch. alium errorem in huius excuſationem fortaſſe adducet,nem-
* pe * ſitum Labici ad Oppidum Valmontonis,(vt paul-
365 lò poſtea ſe oſtenſurum promittit) à quo tranſitus ſub ſuo Algido ad Tuſculum dabatur: quo tamen aſſumpto vti non poteſt, quia infrà (promiſſi immemor)
* libr.iv.cap.ij. fol. 120. * in Viâ Præneſtinâ atque in lo-
366 co vbi nunc Oppidum *Zagarolo*, *vrgentibus rationibus Labicum manere* imperat. Quo etiam admiſſo, & Labico à dextrâ ſuæ Viæ Labicanæ ad dextram Præneſtinæ translato; adhuc iter Hannibalis ad ſiniſtram Latinæ per Algidum fuerit; vnde Algidi dorſum cum Tuſculano non verò cum Albano Monte continuari rectè ex Strabone percepimus. Vtque aliquid
* de * vero Labici ſitu, vltra Holſtenij authoritatem,
367 illud ad Oppidum Columnam reponentis, deguſtemus; afferam hìc è meis ad opus quod meditor de Agro Suburbano Aduerſarijs, exemplar ſequentis lapidis ibi nuper reperti, & in muro Vineæ de Lazarinis hodie infixi; ex quo, nedum ipſe veteris Oppidi ſitus patet; ſed inſuper, cur eâdem milliariorum XV.

di-

diſtantiâ, quam Strabo Labico attribuit, Antoninus in Itinerario, & Tabula Peutingeriana AD QVINTANAS adnotent, manifeſtum fit: ijdem enim

D . M
PARTHENIO. ARCARIO
REI · PVBLICAE
LAVICANORVM
QVINTANENSIVM

ex hoc perquam inſigni marmore, * LAVICANI, àc QVINTANENSES, vt illis tandem P. Athanaſius 368
Kircherius ſedem certam, & manſuram ſtatuat.

Quid tandem agemus de Gronouio, qui III. Diſſert. Epiſt. ad Goeſ. locum præallatum Liuij, integrum quidem, & rectum, ſe emendare iactans, mirè hæc omnia agitat, vt deinde * pro *Algido*, *Pedum*, nedum Liuio, ſed Silio contradicente, nullâque ſimili- 369
tudine reponat? O quam fœcundam dicteriorum, & ſcommatum ſegetem colligeret hinc tot probris dilaceratus Marcus ille Meibomius, vnde ſuum Antagoniſtam viciſſim impeteret, & *Pedo* iſti tam inopportuno oppederet! Nos equidem talibus parcentes, Te, alioſque ſuccinctè monebimus, in tribus grauiſſimis Gronouium falli. * Primò in ſtrictâ vbique acceptione τῷ *Algidi* pro Oppidulo cognomine, ad radices ſui 370
Montis in Viâ Latinâ iacente; quod tamen idem Liuius, omnibus in locis per Gronou. allatis, non de ipſo Oppido Algidi intelligi permittit, ſed de Monte aut dorſo eiuſdem, non modicam extenſionem habente; itaut haud temerè à Silio in eâdem itineris Han-

niba-

nibalici deſcriptione lib.xij. pluralitatis nomine vo-
cetur . . . *nec amœna retentant*
Algida . . . tot enim (Poëticâ præſertim
figurâ loquendi) Silio Poëtæ Montes, quot vertices
vnius licèt Montis videri potuerunt. * Fallitur iterum
371 Gronouius, dum inſulsè quoad alios ex Strabonis, vt
credit, ſed malè explicati ſententiâ; perridiculè verò
quoad nos, quibus magìs quàm Gronouio domus ſua,
loca iſthæc nota ſunt, inter Albanum hinc Montem,
& Tuſculi indè, atque Algidi iuga, Vallem illam pro-
fundam, & per plura paſſuum millia protenſam, ape-
riri inficiatur; & giganteâ machinatione Vallem clau-
dit, & continente tractu ab Vrbe Tuſculo ad Alba-
num Montem aggerem ſtupendum, vt minùs, XXV.
ſtadiorum, per otium ducit; & tamen ex Strabone ipſo
non obſcurè diſiunctio vtriuſque verticis, conualle
mediante, colligitur, ijs verbis, prædictis proximis, συν-
εχῆ δ' ἐστὶ καὶ τὰ τῷ Ἀλβανῷ ὄρει ὑποπίπτοντα, *huic* [Tuſcu-
lo] *continenter adiacent partes ad Albanum Montem
inclinantes*. * Fallitur demum, dum locum Strab.lib.
372 v. de deriuatione Viæ Latinæ, aliàs per nos in Diſſert.
I. num. 44. expenſum, *Incipit Via Latina ab Appiâ,
ad ſiniſtram ab eâ prope Romam deflectens, ac ſuper
Tuſculanum Montem tranſit inter Tuſculum Oppi-
dum, & Montem Albanum*, vt ad ſuam theſim ac-
comodet, grammaticè, ſiccèque de tranſcenſu verticis
Tuſculani interpretatur; quod nos πραγματικῇ ἀληθείᾳ,
de eâ, quam diximus, ſublimi ad latera collis Tuſ-
culani Viæ Latinæ conſcenſione exponimus, & loco
ipſo adiuuante opinioſis huiuſmodi oſtendemus.

Ro-

Romanis Aquæductibus Ciminiam Aquam, quæ
P. Victoris * XIV. eſt, quomodo applicare poſſimus, *
ne mente quidem concipere ſcirem, niſi eandem cum 373
Sabatinâ coniungendo, vt ſummo viro * Fuluio *
Vrſino placuiſſe vidi, in margine Aldini codicis an- 374
no MDXIIX. Venetijs impreſsi, (cuius mihi erudi-
tione, vitæque genere eximius Abbas * Michael An- *
gelus Riccius copiam fecit) vbi *Ciminia, vel Saba-* 375
tina, proprio chirographo adnotauit. Non quòd Ci-
minum Lacum, alium à Sabate non agnoſcam, tam
apud Strabonem lib. v, quàm apud Silium Punicor.
lib. viij. in locis à Cluuer. in ſuâ Ital. Antiq. allatis
lib. ij. cap. iij. fol. 559: ſed quia, vel locorum vicinitas
Victorem, & Authorem Notitiæ, ſæculo non admo-
dum erudito, fefellit: vel Saltus Cimini amplitudo, à
T. Liuio lib. ix. ſummopere magnificata, Sabatium
quoque Lacum comprehendebat.

* Pancirolus in Notis ad P. Victorem, denominatio- *
nem deducit *à Ciminiâ Sylva prope Agrum Tuſcula-* 376
num, de quâ Plin. lib. ij. cap. xcvj, vnde eandem eſſe
potuiſſe cum Algentianâ, in ſpem erecti fuimus; ſed
clariſſimum virum defectu interpunctionis ſui codicis
lapſum credimus, quæ enim tanquam diuerſis locis
poſita Plinius ſeparat, iſte diuiſionis notâ ſublatâ, fortè
coniunxit: hæc namque ſunt Plinij verba, eo in loco,
vbi varia terrarum miracula refert, *Ad Aras Murtias
in Veiente, & apud Tuſculanum, & in Syluâ Ci-
miniâ, loca ſunt, in quibus in terram depacta non
extrahuntur.*

XV. * Sabatinam, eam Aquam fuiſſe conijcimus *

 377

ex Front. num. 56. quæ ex ipſo Sabate Lacu deriuata, in Alſietinam circa Careias immittebatur. Textus cum aliquo leui mendo ita ſe habet, *Alſictinæ conceptionis modus, nec in Commentarijs aſcriptus eſt, nec in re præſenti certus inueniri potuit, cùm ex Lacu Alſietino, & deinde circa Careias ex Sabatino, quantùm Aquarij temperauerunt, habet non plùs quinarijs duobus millibus.*

* XVI. * Aurelia, eadem àc Traiana dicenda eſt;
378 quia Traiana iſta longo ſpatio ſecùs Viam Aureliam
Romam deferebatur, vt iam oſtendimus.

* XVII. * Septimianam, à principali aliquo Ductu
379 ad nouos vſus tractam, & denominatam putat Nardinus lib. viij. cap. iv. Sed nos minutam huiuſmodi enumerationem ſecundarum, caducarumque (vt ita dicam) Aquarum à Victore excludimus: cùm cæteræ omnes, vel proprios Aquæductus habuerint, vel proprium nactæ nomen, eorum pars magna fuerint. Vanitatis enim notam meritò incurriſſet, qui Aquæ ex propinquo Caſtello deductæ, nomen ſuum relinquere cogitaſſet.

Thermas Seuerianas à Septimio Seuero nuncupatas (vt Spart. in eius vitâ refert) in primâ Regione Portæ Capenæ, quæ longè extra Vrbem, comprehenſo Almone Fluuiolo, & Vico Camœnarum exporrigebatur, Victor, & Notitia concorditer deſcribunt. Vnde coniectare licet,
* * Aquam XIII. ex noſtris, quæ ab
380 Appiæ dorſo versùs hanc Regionem ferebatur, Septimianam, quam quærimus, forſan dictam: quod eò probabiliùs ſe habet, quò illum tantùm Ductum ſinè

nomi-

nomine, & sinè authore ex præmissis comperimus.

XVIII. * Seueriana (postquam synonymiâ Victo- *
rem abundare vidimus) alio nomine eandem Aquam 381
siue Septimij Seueri, siue Seueri Alexandri, significa-
re potuit.

XVIIII. * Antoninianam Aquam Marciæ Ductui *
accessisse, ostendit inscriptio quam in I. Differt. ante 382
num. 31. attulimus, ad Arcum, sub quo olim Via Collatina indubiè transibat, hodie Viæ recenti Tiburtinæ (nam vetus ad meridionale latus Castri Prætorij, vt diximus, protenditur) inseruientem.

* P. Athanasius Kirch. ἐν τῷ παρέργῳ, authorem hu- *
iusce perductionis, & inscriptionis facit M. Aurelium 383
Antoninum Antonini Pij filium, in Latio lib.iv. p.ij. cap.vij. fol.208; qui etiam * Antonini Pij inscriptio- *
nem de refectis Claudiæ, & Anienis Nouæ Ductibus 384
ad Portam Maiorem citat lib. ij. par.j. cap.j. fol. 31. Sed caue ab vtroque dicto, nam tertia inscriptio ad Portam Maiorem, quam de Antonino vult intelligi, est T. Vespasiani, in hanc sententiam exculpta:

IMP.T.CAESAR.DIVI.F.VESPASIANVS.AVGVSTVS.PONTIFEX.MAXIMVS.TRIBVNIC
POTESTATE.X.IMPERATOR.XVII.PATER.PATRIAE.CENSOR.COS.VIII
AQVAS.CVRTIAM.ET.CAERVLEAM.PERDVCTAS.A.DIVO.CLAVDIO.ET.POSTEA
A.DIVO.VESPASIANO.PATRE.SVO.VRBI.RESTITVTAS.CVM A.CAPITE.AQVARVM.A.SOLO.VETVSTATE.DILAPSAE ESSENT.NOVA.FORMA.REDVCENDAS.SVA.IMPENSA CVRAVIT

alia vero in Arcu ad Viam Collatinam, procul dubio ad Caracallam Seueri F. pertinet. Commune equi-

dem vtrique nomen M. AVRELII. ANTONINI cum adiectis titulis PII. FELICIS. AVG. PARTHICI. MAXIMI fuit, ſed titulus * BRITTAN-
385 NICI. MAXIMI Caracallæ vnicè conuenit: & ita ſimilibus prorſus titulis honeſtatur in ſequenti inſcriptione apud Grut. pag. clj. 4.

IMP. CAESAR. M. AVRE
LIVS. ANTONINVS. PIVS. FE
LIX. AVG. PARTHICVS. MAX
BRITANNICVS. MAX. P.M. P.P
COS. III. DES. IIII.
VIAM. INVNDATIONE. AQVAE
INTERRVPTAM. RESTITVIT

in quâ, conſulatus quarti deſignatio præterea in Antoninum Pij F. non cadit, nam is tertiò tantùm Coſ. reperitur, & eo anno, quo obitus eius contigit, quouè tertiò pariter Coſ. inſcribitur in nummis apud Occon. ſub TRIB. POT. XXXIIII. pag. 294. & 295. nondum * deſignatio in annum ſequentem aſſumi po-
386 terat, cùm hæc non niſi ad finem vergente anno vſurpetur, ipſe autem menſe Martio diem clauſerit, vt ex Dionis excerptis, & communiter ex Faſtis notum eſt. Breuì, adeò tritum hoc eſt ex frequentiâ nummorum cum hoc *Britannici* titulo, quorum apud Occon. vltra XL. videbis; vt apud eruditos, Caracalla Britannici nomine ſignari ſoleat, quò à Pij filio, & Heliogabalo diſtinguatur. * Si verò poſtules, vnde Anto-
387 niniana hæc Aqua à Riuo Appiæ deduci potuerit, & quomodo per opus arcuatum ad Hippodromum Caracallæ in Viâ Appiâ, & indè rurſus per Latinam in Ther-

Thermas Antoninianas deueniret, vt ὁ πάνυ Ligorius in ſuis de Aquæduct. Collectaneis intrepidè firmat,

. . . . . *nihilo plus agas,*
Quàm ſi des operam, vt cum ratione inſanias.

XX * De Alexandrinâ Aquâ, integram noſtram *
Diſſertationem perlegere poteris; quæ, nî fallimur, 388
evincit, hanc eandem eſſe Aquam, proprio Ductu, atque inſigni opere arcuato à Seuero Alexandro Cæſare, & poſtea à Sixto V. Pontifice Maximo, alio quamuis itinere, Romam deuectam.

Ex quattuor ſequentibus, quæ in nouo Victoris Codice reperiuntur.

XXI. * Anio Nouus, & *
XXII. * Anio Vetus, ſunt ex ipſis IX. Ductibus 389 *
Frontinianis. 390

XXIII. * Albudina Claudiæ pars fuit, vt ex Fron- *
tini ſequentibus verbis patet num. 20. *accipit* [Clau- 391
dia] *& eum Fontem qui vocatur Albudinus, tantæ bonitatis, vt Marciæ quoque adiutorio, quoties opus eſt, ita ſufficiat, vt adiectione ſui nihil ex qualitate eius mutet.*

XXIIII. * Crabra demùm eadem cum Damnata *
fuit, vt ſuprà plenè ratiocinati ſumus. 392

Notitia Imperij nîl noui affert vltra iam dicta, præter nomen neſcio cuius Aquæ * Setinæ, quam ſatìs *
bonâ coniecturâ Nardinus opinatur errore alicuius 393
imperiti Librarij, diuiſo Alſietinæ nomine confictam, *Alſiam*, & *Setinam, pro Alſietina* reponendo: aliudque, * Aufeiæ, quæ vetus Marciæ appellatio fuit, iuxta *
Plinium lib. xxxj. cap. iij. *Vocabatur hæc* [Marcia] 394
quon-

quondam Aufeia , Fons ipſe Piconia .

Non indictæ abibunt, nonnullæ, quæ adhuc è vetuſtate remanere creduntur, ſubterraneæ prorſus Aquarum Formæ ;* altera inter Eccleſias Sanctæ Anaſtaſiæ
395 in Circo , & S. Georgij in Velabro ſe oſtendens , & ſtatim in Cloacæ maximæ ſpecum ibi proximum illabens : *altera ſub ædibus Grimanorum ad Quirina-
396 lem : *tertia denique non longè fluens, in Puteo Phar-
397 macopolij ſub ſigno Regis Mithridatis, in Viâ B. Virginis Conſtantinopolitanæ, quam eandem eſſe dicunt cum eâ, quæ ad Plateam Vlmi ſub Officinâ Tinctoriâ viſitur, & incerto exitu versùs Occidentem, & Tiberim fertur . Omnes autem iſtas , tamquam Romanæ in his Ductibus magnificentiæ ſubdititium opus , à familiâ Aquæductuum, de quibus loquimur, ſubmouendas cenſemus : tum ex modicâ , eâque inconſtanti quâ inſtruuntur Aquæ copiâ, quam incongruum eſt è longinquo aduectam opinari, dum aquoſum, herbidumque ſolum circa Vrbem , atque in ipsâ Vrbe , neque Aquarum inopem experimur; & plana præſertim ſub collibus loca , venis etiam ceſſantibus , percolatâ , & penetrante Aquâ pluuiâ , frequenter in hac cæli temperie deciduâ, varijs laticibus ſcatere, minimè mirum eſſe poteſt : tum etiam ex humili, atque abiectâ ſtructurâ , præ illa quam in noſtris Aquæductibus ſuſpicimus ; vnde propiùs eſt , vt Riuos hoſce, inglorio humore latentes repere ſinas , quàm quòd eiſdem

. . . . . . *des nominis huius honorem .*

Si quid enim ex antiquo iactant , * non propterea ad
398 præcipuas Aquas referendæ ſunt, ſed ad Vrbanos Fontes,

tes, olim Vrbem, vel Suburbia irrorantes, de quibus Galenum, loco in nostrâ anteced. Dissert. num. 206. relato, meminisse vidimus. Ex horum numero* Petro-
nia Aqua in Campo Martio fuit, de quâ ita Festus. 399
Petronia, Amnis est in Tiberim profluens, quam Magistratus auspicatò transeunt, cùm in Campo quid agere volunt, quod genus auspicij perenne vocatur; Amnem autem femininè antiqui enunciabant. Item-
que Mercurij Aqua propè Portam Capenam (decur- 400
sui eius, quæ sub S. Anastasiâ, ex nostrâ de Portâ Capenâ traditione, proximâ) Ouidio lib. v. Fastorum ad finem memorata,

Est Aqua Mercurij, Portæ vicina Capenæ,
Si iuuat expertis credere, numen habet.

Vel demum * Iuturnæ, Pici & Fauni, aut Lupercalis
Fons, aliæuè, quas Nardinus congerit lib. viij. cap. iv. 401
pag. 502.

Deliciolum nostrum Ligorius, vt cum eo Dissertationem, simulque librum iucundè claudamus, inuiso, seu inuito Festo,* Petroniæ Amni cursum, atque ety-
mon, ita dare voluit in suis Collectan. lit. P. *Petronia,* 402
& Petronio. E nome di Fonte, e di picciolo Fiumetto, che corre nel Teuere; e si stima, che sia quel Riuo bello, e chiaro, che viene dalle radici del Colle Palatino, e si dice la Fonte di S. Giorgio, dalla Chiesa vicina, che vi è edificata. Fù detta Petronia, dal nascere sotto della Pietra. Alibi, vt inuentiunculis abundabat, *Fontem istum ad S. Georgium,* * *putauit esse Fontem*
Euripi, qui in Circo maximo fluebat, si Holstenio 403
illum referenti credimus in Annotat. ad Ortelij Thesaur.

ſaur. Geograph. verbo *Iuturna* pag. 101. (nam vbi
hoc dicat,in tantá eius librorum farragine perquirere,
operæ pretium eſſe minimè duxi)quaſi tenuis hæc ve-
nula, foſſæ X. pedibus profundæ, totidem latæ, vt
Dionyſ. lib.iij. eam deſcribit, milliariſque propemo-
dum ſpatij implendæ,ſufficere poſſet : dum* Agrippæ
* 404 Euripo, cui ipſa nomen dedit, CCCCLX. quinarias
Aquæ Virginis datas legimus in Front. num. 71.

Nardinus lib.vj.cap.ij.pag.324.*ex eodem Ligorio
* 405 affert,Aquam Fontis ad Plateam Matthæiorum,æreis
Puerorum,Teſtudinum,& Delphinûm ſignis ſpectan-
di, ab Auguſto ad vſum alterius Euripi ad Circum
Flaminium olim deductam. Sed huius deceptio eui-
dens eſt; nam Ligorium non de Aquâ illius Fontis,
quæ in ſummo ſaliente Sixtina, ſeu Felix; in quat-
tuor autem minoribus fiſtulis ex ore Delphinorum
prodeuntibus,Virgo eſt; ſed de aliâ quam diximus
ſub Officinâ Tinctoris,ædibus Matthæijs ex alio late-
re occidentali,Viâ tantùm dirimente proximâ, loquu-
tum fuiſſe, quolibet pignore certauerim : huius enim
gratiâ, quæ antiqua (nec iniuriâ) creditur, ſuum quo-
que Euripum excogitaſſe Ligorium, veriſimile eſt;
cur enim huic obſtet Nardini obſeruatio, Circum vi-
delicet Flaminium nullo Euripo circundatum reperi-
ri? nec enim, iuxta vetus adagium, hæc curat Hip-
poclides; non adeò, inquam, moroſus, & de veritate
anxius eſt Ligorius, qui ſe ſolum ſibi ſufficere ſemper
profeſſus eſt, vt ſecum ſummo iure agere debeamus.

Matthæium autem Fontem XXXVI.pedibus Aquâ
hâc Fullonicâ ſublimiorem, non incognitas Aquas,
ſed

ſed Virginem, & Felicem, vt diximus, fundere, turpiter ac pueriliter Nardinus ignorauit, qui dum alterum carpere credit, ſibi ipſi turbas, & lites conciuit; iterumque cap. vij. prædicti lib. vj. pag. 537. in eaſdem tenebras recidiſſe videtur, dubitans adhuc, an Aqua Fontis Matthæiorum, Petronia dicenda ſit; quod cordato homini, harum præſertim rerum ſtudijs vacanti, ne quidem in mentem cadere debuiſſet.

Obe iam ſatis eſt, obe libelle,

prolixâ lectione laſſus, occines mihi cum Martiale tuo: Riuos ergo claudere tempus eſt; totâque, quam ad dicendum abundanter ſumpſimus, Aquâ exhauſtâ, tandem ex Fori lege ſileamus. Tu Amice longùm vale. Dabam ex Muſeo, v. Kalendas Octob.

AERA. CHRISTI. MDCLXXIX.

FINIS

INDEX
RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM
QVAE IN HOC OPERE CONTINENTVR

Numeri appositi, numeros marginales designant

A

de

D

Mat-

Ho-

I

L

M

Mar-

N

alius

O

P

cia

Tibur-

Z

FINIS